

વે વોલ

પ્રશ્નવ્યાકરણસૂત્ર એ કુટગ્રંથ લેખાય છે આના ઉપર અમયદેવદ્વારિ મહારાજની ટીકા પ્રથમ છપાઈ છે—આ ગ્રંથ ઉપર નહિ છપા-
યેલી પૂ. જ્ઞાનવિમલદ્વારિની વીજી ટીકા અમારી ગ્રંથમાઝા તરફથી છપાવવામાં આવી છે. આ ટીકા દટલી વધી સરઠ અને હૃદયંગમ છે કે
ંગમે તેવા નવીન અમ્પાસીનો પણ તેમાં સ્હેજે પ્રવેશ થઈ શકે છે. આ ગ્રંથમાં આવતા એકેક વિષયને દટલી સરસરીતે છળ્યો છે કે
દરેકે વાંચકને તે સંબંધી સંતોષ થાય. પ્રસ્તુત ગ્રંથકારનું જીવન ગ્રંથનું અવલોકન વિગેરે સંબંધીનું વિસ્તૃત વર્ણન આના વીજા
માગમાં અમે આપવાના હોઈ અત્યારે તે સંબંધી કોઈ ઉલ્લેખ કરતા નથી, આ ગ્રંથના શરૂઆતના ફર્મા સિવાય વાકીના ફર્મા નિર્ણયસાગરી
ટાઈપમાં છપાવવામાં આવ્યા છે, અને હવે પછીનો વીજો ભાગ પણ નિર્ણયસાગરી ટાઈપમાં છપાવવાનો શરૂ કરી દીધેલ છે આના
સંશોધન માટે ગ્રણ પ્રતિનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે ? દેવીશાના પાઠાના વિમલના ઉપાશ્રયની પ્રત ૨ હટેલાના
ઉપાશ્રયની પ્રત ૩ જૈનાનંદ પુસ્તકાલયની પ્રત, છતાં આ ગ્રંથે પ્રતોમાંથી એકે પ્રત પૂર્વે નહિ સંશોધાયેલી હોવાથી અને શુદ્ધ
કરવામાં વધુજ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો હોવા છતાં કાંઈ પણ સ્વલના રહી હોય તો તેને વાંચકો સુધારી લેશે

પ્રહ્લાદનપુર

એજ—

આપાડ શુક્લ પૂર્ણિમા

વિક્રમ સંવત ૧૯૯૩

વ્યાખ્યાનવાચસ્પતિ વિદ્વદ્વર્ય પરમપૂજ્ય શ્રીમત્પંન્યાસ

રંગવિમલગણિવર વિનેયાણુ કનકવિમલજી

आ ग्रंथना प्रकाशनमां आर्थिक सहाय

१०१ शाह सरकरचंद केवळदास अमदावाद

१०१ शाह डाखामाद कीशोरदासनी विधवा याद आधार

तरफची अमदावाद

५० पटवा डाखामाद सांकळचंदनी विधवा येन जासुदेवेन

तरफची अमदावाद

५१ शेरदलाल केरावलाल दलमुलामाद विपरोल

५१ शाह कमाभाद पकोरमाद विजापुर

४० गुतारवाडानी बाइत्रोना उपाथय तरफची विजापुर

१०१ शाह डाखामाद वीरचंद तरफची तेमना पुत्र पोपटलाल

ना स्मरणार्थे लाडोल

५१ शाह उगमचंद दळीचंद तरफची तेमनां घर्मपत्नी

चाइ शान्ताना स्मरणार्थे

करनार सदृग्रहस्थोनी यादगीर नामावली

३१ दोशी लालचंद खुशालदास ब्राह्मणवा

४१ दोशी नगीनमाद डाखामाद ब्राह्मणवा

तथा मणीलाल घेलामाद ब्राह्मणवा

११ काळीदास छगनलाल ब्राह्मणवा

११ संयवी गोकळदास खुबचंद ब्राह्मणवा

२५ चीमनलाल अनोपचंद लोद्रा

२५ श्री लोद्राना श्री संय तरफची ज्ञानखालामांभी

१५ शेठ पुनमचंद रतनचंद पेयापुर

१६ शेठ माणिकलाल मलुकचंद पेयापुर

१०१ श्री विमलगच्छना उपाथयना ज्ञानखालामांभी पेयापुर

परमपूज्य-शान्तमूर्ति श्रीमद् पंन्यास दयाविमलगणिवरपादपद्मो नमः

। श्रीगोडोषार्धनाथाय नमः । श्रीप्रवचनेभ्यो नमः ।

तपागच्छाधिपति सृगिपुरन्दरश्रीमद् ज्ञानविमलसूत्रिविचितवृत्त्युपेतम्

॥ प्रश्नव्याकरणम् ॥

ॐ नमः सिद्धम्

ऐन्द्रवृन्दनतक्रमोऽमिनगुण-प्राज्यद्विसिद्धिप्रदः । श्रीपार्श्वः परमेश्वरो विजयते, विश्वत्रयीनायकः ॥
यत्तौल्यं न विभस्ति कल्पफलदो, यच्छन्नपीष्टं जने । यन्नामाऽपि पिपस्ति सौख्यमतुलं, चात्यन्तिकं चाऽक्षयम् ॥१॥
श्री वामेयजिनो ददात्यभिमतं, संसारसंज्ञे मरौ । यन्मूर्त्तिः सुरभूरूढां सदृशतामालम्बते साम्प्रतम् ।
यन्मौलौ फणिनः फणा दलततिर्जाता तदग्रस्थितो । रत्नौघः कुसुमायते स भगवान् भूयात्सदा श्रेयसे ॥२॥

१ चाऽक्षयम्

जीयात्सदा श्रीजिनवर्द्धमानः, सिद्धार्थभूषाऽन्वयवर्द्धमानः ।

मन्ये जगदिष्टमृगान् निहन्तुं, दधार योऽङ्कुच्छलतो मृगेन्द्रम् ॥३॥

जयति जगदीपनिभं, जैनं तेजश्च वर्द्धमानकान्तिभरम् । नैच्छत् स्नेहदशादि, पात्रं नाऽद्यः करोति कदा ॥४॥

जीयात्स जैनागीर्यद्वितलयमाप्य वस्तुविस्तारं । कलयन्ति ललितहृदया, भवन्ति भव्यत्वतत्त्वभृतः ॥५॥

यैर्मोदोऽपि कठिनोपलुत्यचित्ते, सिकं तथा निजकृपारसतो यदेतत् ।

जातं तथा नवनवाङ्कुरितं सुयोधैस्ते ज्ञानदातृगुरवोऽत्र सदा जयन्तु ॥६॥

रम्या नवांगधृत्तीः, श्रीमदभयदेवसूरिणा रचिताः । ताः सद्भिर्वाच्यमानाः, सुदृशां तत्त्वप्रबोधकराः ॥७॥

सम्प्रति भानुयुतय इयाऽऽसतेऽनल्पजल्पगम्भीराः । परमवनिवेदमसंगतपदार्थमामाति दीपिकया ॥८॥ युग्मं ॥

मत्तो मन्दमतीनां, स्वीयाऽन्येषां परोपकाराय । विवरणमेतत्सुगमं, शब्दार्थं भवतु भङ्ग्यानाम् ॥९॥

सद्भिरेवं नो ह्यस्यः, किमकारि विचेष्टितं शिष्योक्तचितं । आघातोऽपि हि वदने, दत्ते ताम्बूलमिव किं नो ॥१०॥

तस्मान्मदीययत्नः, फलेप्रदिः स्यात् सतामनुग्रहतः । प्रश्नव्याकरणाङ्गस्य घृत्तेः [सौ] सुखबोधिका विषयः ॥११॥

तथा इह जगति सकृदोऽपि लोकः सुखमिच्छापी दुःखपराङ्मुखः, सुखं च पारमार्थिकं त्रैकालिकदुःखाऽन्यन्तापावस्ताच्च

मरुदभ्रमशयःशूलमोक्षमर्षं, न पुनरिन्द्रियादिमर्षं सांसारिकमपि, तस्य सकृदन्वनाऽङ्गनादिरूपोपाधिकलितरेण दुःखानुपश्रित्यात्

मरुदभ्रमशयःशूलमोक्षमर्षं, न पुनरिन्द्रियादिमर्षं सांसारिकमपि, तस्य सकृदन्वनाऽङ्गनादिरूपोपाधिकलितरेण दुःखानुपश्रित्यात्

धर्मफलत्वेन प्रधानपुरुषार्थत्वात् स तु ज्ञानाद्यासेवनयैव सिद्ध्यति ज्ञानादीनामेव तत्कारणत्वेन मोक्षमार्गत्वात् । यदुक्तं
नाणं च दंसणं चैव, चरित्तं च तवो तथा । एस मग्गोत्ति पन्नत्तो, जिणेहि चरदंसीहि ॥१॥

ज्ञानादिशून्यस्य तु मोक्षस्यैवाऽसंभवात् कुतस्तज्जन्यमुल्लापसिः, न च कोऽपि मार्गमप्रतिपन्नो मार्गभ्रष्टो वा समीहितनगराऽ
वाप्त्या तत्सुखोपभोगी स्यादिति लोकेऽपि, तत्र ज्ञानादिष्वपि साक्षान्मोक्षसाधनं सम्यक् संयमानुष्ठानं तच्च सम्यग्ज्ञानपूर्वकमेव
अतः प्रथमतो लोके लोकोत्तरेऽपि ज्ञानमेव प्रयत्नविषयीकार्यः यतः—

पढमं नाणं तओ दया, एवं चिट्ठइ सच्चसंजए । अज्जणी किं काही, किं वा नाही छेयपावगं ॥ १ ॥

तस्मात् सम्यग्ज्ञानाभावे च हेयोपादेयपदार्थज्ञानपरिरहितः केवलं प्राणातिपाताद्याश्रयेत्वेवाऽश्रान्तप्रवृत्तिभागेव स्यात् ।
न पुनः संयमानुष्ठानं श्रयेत् यतोऽनादिप्रवाहापाति अविरतिगतापतित्वेन जीवानां स्वतः सिद्धत्वात्, अतः सम्यक् ज्ञानाभावे
चारित्र्यवार्ताऽपि दुरापा, सम्यक्ज्ञानमपि मतिश्रुतावधिमनःपर्यवकेवलज्ञानात्पञ्चधा तेष्वपि श्रुतज्ञानस्यैव प्राधान्यं, संयमे स्वपरोपकृतौ
सापेक्षत्वात् यदुक्तं—

सुयनाणं महद्धियं केवलं तयणंतरं । अस्सणो सेसगाणं च, जग्गहा तं पयिमासगं ॥१॥

तदपि द्रव्यभावभेदेन द्विधा द्रव्यश्रुतं भावश्रुतंवेत्यादि, भूयान् विचारस्तु नंदितृत्यादिभ्योऽवसेयः । अत्र तु श्रुतज्ञानस्यैव

१ हेया यंधासचपुत्तपाचा जीवाजोवा य हुंति वित्रेया । संत्ररनिज्जल्लुम्बो तित्ति वि एआ उत्रावेया ॥ १ ॥

जीवो संवर निज्जरमुक्खो चत्तारि हुंति अरूरा । रुर धधासव पुत्तपाचा मोसो हुंति अजोवा य ॥ २ ॥

भावमङ्गलरूपत्वात् धुरिप्रकाशाहं, तत्र तस्योपादानभूतं द्रव्यधृतं तदपि मङ्गलरूपं तदपि द्विविधं सूत्रार्थोभयरूपं, तत्र द्वादशाङ्गव्या-
अर्थभाषकोऽहं चैव, तथाविधाऽहं चैव तत्र गणधराणां तथाविधकार्यक्षयोपशमस्य प्रादुर्भावात्, मूलरचना तु अभिलाषानामर्थानां वाचक-
शब्दसन्दर्भरूपा गणधराचैव यतः—“ अत्यं भासद् अरहा सुत्तं गुणंति गणहारा निउणमिनि ” परं क्षायोपशमवैचित्र्यात्
गणधरवचनाऽपि प्रतिगणधरं भिन्नैव, न चैवमर्थभाषणेऽपि प्रति तीर्थकरभिन्नता शङ्कनीया । सर्वेषामपि तीर्थकृतार्थप्ररूपणे
भेदाऽभावात् तन्निदानस्य केवलज्ञानस्य क्षायिकत्वेन सह वैचित्र्याऽभावात् । अतः श्रुतज्ञानस्यैव मङ्गलरूपता उक्ता ॥

तत्र प्रेक्षावर्ता प्रवृत्त्यर्थं शास्त्रस्यादौ मङ्गलादिवचतुष्टयमन्वेष्टव्यम् । तत्र त्रिधा मङ्गलं कायिकं चाचिकं मानसिकं च, तत्र
कायिकेन शास्त्रस्याऽऽदेयतया प्रवृत्तिर्भवति । चाचिकं शिष्यशिष्यार्थं । मानसिकं निर्विघ्नतया ग्रंथसमाप्त्यर्थं निःश्रेयसाऽवाप्त्यर्थं
च । तथा चाक्षीर्वादात्मकं वस्तुनिर्देशात्मकं नमस्कारात्मकं वा, अत्र तु श्रेयोभूतशास्त्रस्यैव मङ्गलात्मकत्वं इत्येवं मङ्गलं
शिष्याणां मङ्गलबुद्धिपरिग्रहाय आदौ मध्येऽवसाने चाऽवसातव्यं । यत आदिमङ्गलपरिगृहीतानि शास्त्राणि निर्विघ्नतया पारगामीनि
भवन्ति । मध्यमङ्गलपरिगृहीतानि शिष्यबुद्ध्यावारेपितानि स्थिरपरिचितानि भवन्ति । अन्त्यमङ्गलपरिगृहीतानि पुनः शिष्यप्रशिक्ष्यादि
परंपरानुगामीनि स्युः । तत्र [प्रा] प्रवृत्तशास्त्रे आदिमङ्गलं ‘नमो अरिहंताणमिति’ पदेन ‘अंशु इ णमोत्ति’ भगवदामन्त्रणेन दर्शि-
तमेव । मध्यमङ्गलं प्रथमसंवरद्वारे अहिंसा-भगवती वर्णने दर्शितम् । अन्त्यमङ्गलं तु “नायपुत्तेण वीरेण भगवया षयासियं” इत्या-
लापकेनेति बोध्यं, इत्यलं विस्तरेण विस्तारार्थिना चाऽन्ये ग्रन्था विलोवया इति शास्त्रप्रस्तावना । तत्र मङ्गलं तु दर्शितम् ॥१॥

सम्बन्धस्तु वाच्यवाचकभावः कार्यकारणभावलक्षणः गुरुपूर्वक्रमलक्षणो वा ॥२॥ प्रयोजनं तु द्वेधा परं अपरं च, तदपि

कर्तृश्रोतृस्वामिप्रकारत्वेन प्रत्येकं द्विधा, अनन्तरं परंपरं कर्तुः श्रोतुश्च, तत्र कर्तुरनन्तरप्रयोजनं सत्त्वानुग्रहबुद्ध्या शास्त्रं कुर्यतीति महती निर्जरा तीर्थकृन्नामप्रभृतिपुण्यप्रकृतेर्वन्धश्च, यदुक्तं—

न भवति धर्मश्रोतुः सर्वरयैकान्ततो हितश्रवणात् । द्रुवतोऽनुग्रहबुद्ध्या चकतुस्त्वेकान्ततो भवति ॥१॥ इति परंपरं तु मोक्ष एव । श्रोतुश्चापरं प्रयोजनं यथावस्थितपदार्थाविगमपूर्वकं । सदुपदेशानुष्ठानभट्टस्यादि उभयोरपि परं प्रयोजनं मोक्ष एव, ततः परमप्रयोजनाऽभावात् ॥३॥

अभिधेयं तु अस्य शास्त्रस्यैव प्रश्नव्याकरणेति नाम इति मङ्गलादिवचनमुक्त्वा अथ शास्त्रस्याऽभिधेयार्थमाह—
श्री पार्ष्वनाथाय नमः नमो अरिहंताणं । जंयू-द्वे णमो । अण्णयसंवरविणिच्छियं पवयणस्स निरसंदं ।
बोचणामि णिच्छयत्थं सुहासियत्थं महेसीहि ॥ १ ॥

अथ प्रश्नव्याकरणाख्यं दशमाङ्कं व्याख्यायते । प्रश्नाः—अङ्गुष्ठादिप्रश्नविद्यास्ता व्याक्रियन्ते—अभिधीयन्ते अस्मिन्निति प्रश्न-
व्याकरणं, कर्तव्येति तिद्धे । कच्चिद् प्रश्नव्याकरणदशा इति नाम दृश्यते, तत्र प्रश्नानां-विद्याविज्ञेयानां यानि व्याकरणानि तेषां प्रतिपादनपरा दशाऽध्ययनप्रतिबद्धा ग्रंथपद्धतयः इति एतादृशं अंगं पूर्वकालेऽभूत् । इदानीं तु आश्रवसंवरपञ्चकं व्याकृतिरेव लभ्यते । पूर्वाचार्यैरेदंशुगीनपुरुषाणां तयाविधर्हीनहीनतरपाण्डित्यबलबुद्धिवीर्याऽपेक्षया पुष्टालम्बनमुद्दिश्य प्रश्नादिविद्यास्थाने पञ्चाश्रवसंवररूपं समुच्चारितं, विशिष्टसंयमवतां तयोपशमवशात् प्रश्नादिविद्यासंभवात् । ततः संयमवानेव तद्वान् अतस्तत्स्वरूप-

मन्तारितवान् श्रीमद्वीरस्वामिशिष्यपञ्चमगणधरः श्रीसुवर्मस्वामिनामा स्वशिष्यश्रीनम्बूस्वामिनमुद्दिशेति । अत्र सम्बन्धाऽ-
भिधेयप्रयोजनप्रतिपादनपरमाद्यगाथायाह—

‘ अंबू ’ इत्यादि पुनः पुस्तकान्तरे उपोदघातग्रन्थः प्राप्यते यथा

तेणं कालेणं तेणं समएणं चंपा नाम नयरी होत्था, पुणएहे चेएण, वणसंटे असोगवरपायवे पुढविसिञ्जापट्टए, तथ णं चंपाए
नयरीए कोणीए नामं राया । धारिणी देवी होत्था । तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महवीरस्स अंतंवासी अज्ज-
सोहम्मे नामं थेरे जाइसंपन्ने, कुलसंपन्ने, वडसंपन्ने, रूखसंपन्ने, विणयसंपन्ने, नाणसंपन्ने, दंसणसंपन्ने, चरितसंपन्ने, लज्जासंपन्ने,
लाघवसंपन्ने, ओयंसी, तेयंसी, वचंसी, जसंसी, जियमाणे, जियमाए, जियओहे, जियनिदे त्रिवहंदिए जियपरिसहे
जीवियासमरणभवविप्पमुक्के, तवएवहाणे गुणए० करणए० चरणए० निच्छयए० अङ्गस्यए० विज्झाए० मंतए० जोगए०
अज्जवए० मदवए० लायवए० खंतिए० गुत्तिए० वृत्तिए० वंभए० वयए० सचए० सोयए० नाणए० दंसणए०
चरितए० चडइसएव्वी चउनाणोवगए ॥ पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं संपरिखुडे, पुब्बाणुण्वि चरमाणे, गामाणुगामं-दुइज्जमाणे
॥५०॥ जेणेव चंपानयरी तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता जाव अहाण्डिहं उमाहं उगिणिहत्ता संतमेण तवसा अष्वाणं
भावेमाणे विहरइ । परिसा निगया, धम्मो कहिओ, जामेव दिसिं पाउण्णुआ तामेव दिसिं पडिगयो । तेणं कालेणं तेणं
समएणं अज्जमुहुमस्स धेरस्स जेहे अंतंवासी अज्जमंबूनामे थेरं अदूरसामंते उट्टंजाण अहोसिरे ज्झाणकोटोवगए जाव संजमेणं

१ अत्र सर्वेषां वर्णनं बोधपत्तिकांगोपांगदवसेयं ।

तवसा अप्पाणं भवेमाणे विहरइ । तएणं से अज्जजंबू जायसहे [जायसंसए जायकोउहल्ले] ३ उल्लवसहे ३ संजायसहे ३ समुप्पन्नसहे ३ जेणेव अज्जमुहम्मो थेरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता अज्जमुहम्मं थेरं तिवसुतो आयाहिगपयाहिणं करेइ, वंदइ नमंसइ । नच्चासण्णे नाइदूरे विणएणं पंजलिउहे पज्जुवासमाणे एवं वयासी । जइ णं भंते समणेणं भगवया महावीरेण जाव संपत्तेण नवमस्स अंगस्स अणुत्तरोचाइयदसाणं अयमहे पन्नत्ते । दसमस्स णं भंते अंगस्स पण्हवागराणं समणेगं ३ जावसंपत्तेणं के अहे पणत्ते २ जंबू दसमस्स अंगस्स समणेणं ३ जाव संपत्तेणं दो सुयलंधा पणत्ता । आसवदारा य संवइदारा य । पढमस्स णं भंते सुयलंधस्स समणेणं ३ जाव संपत्तेणं कइ अज्जयणा पणत्ता ? जंबू पढमस्स णं सुयलंधस्स जाव संपत्तेणं पंच अज्जयणा पणत्ता, दोचस्स णं भंते ? ० एवं चेव, एएसि णं भंते ! अज्जयणाणं अण्हयसंवराणं समणेणं ३ जाव संपत्तेणं के अहे पणत्ते ? तएणं अजमुहम्मो थेरे जंबू नामेणं अणगारेणं एवं युत्ते समणे जंबू अणगारं एवं वयासी । ‘जंबू इणमो’ इत्यादि अयं च ‘तेणं कालेणं तेणं समएणमित्यादिकः पाठः पठ्ठांगमयमज्ञातादवसेयः । इहाऽमुत्राऽनुक्तोपि ग्रन्थवद्वितिलापनिरार्थं उयोदयातसूत्रतया लिखितो वृत्तिकारिणा श्रीमदभयदेवस्वरिणा, या च इहाऽस्य द्विश्रुतस्कन्धतोक्ता साऽस्येह न वक्ता परं आश्रयसंबन्धोर्विसंवादिधर्मतयोक्ता । अत्र तु एकश्रुतस्कन्धतया एव रूढत्वात् ‘जे आसवा ते संवरा’ इति पद्धत्या कथं आश्रयपरिहारे संवरासेवनत्वमेवेत्येकत्वं एक एवेति ज्ञेयं । गथा व्याख्यानमाह—

‘जंबू’ नामेत्यामन्त्रणं ‘इणमो’ चि इदं वक्ष्यमाणतया प्रत्यक्षं यथास्व किंभूतं ‘आश्रयसंवरविणिच्छयं’ ति आ-अभिविधिना सर्व-व्यापकविधित्वेन श्रौति-श्रवति वा ‘कर्म येभ्यस्ते आश्रवाः प्राणातिपातादयः पंच । तथा संव्रियन्ते निरुध्यन्ते आत्मकासारे कर्म-

सलिलं भविष्यत् यैरिति संवराः प्राणातिपातविरमणरूपादयः पञ्च, ते आश्रयाश्च संवराश्च विशेषेण फलद्वारातया निश्ची-
यन्ते-निर्णीयन्ते स्वरूपाधिधानतो यरिभूतं तदाश्रयसंवरविनिश्चितं । पुनः किंभूतं प्रवचनं द्वादशांगं जिनशासनं तस्य निस्पन्द इव
निस्पन्दः मृद्वीकास्तूर्जरादिमुग्धरफलस्य निस्पन्द इव परमरसस्तुतिरिव अस्य प्रवचनसारत्वात्, तत् सारत्वं चरणरूपं, चरणं च
आश्रयसंवरपरिहारासेवनालक्षणातुष्टानप्रतिपादकत्वात् सारं यदुक्तं-

सामाह्वयमाह्वयं सुयनाणं जाव विन्दुसाराओ । तस्स वि सारो चरणं सारो चरणस्स निव्वाणं ॥९॥

इति वचनात् तत्तादृशं शास्त्रं 'वोच्छामि' वक्ष्ये भणियामि किमर्थं 'निच्छियत्थं' ति-निर्गतः कर्मणां च यो निश्चयो
मोक्षस्तदर्थं तत्प्राप्तये । अथवेदं विनोपणं शास्त्रस्यैव निश्चयो मोक्षस्स एव अर्थः प्रयोजनं साक्षान्मुक्तिहेतुः, तेनाऽस्य मोक्षांगत्वं
नामरथापनाद्रव्यभावादीनि । तथाऽत्र तीर्थकरापेक्षया अर्थतः आत्मागमता, गणधरावेक्षया अनंतरागमता, तच्छिष्यापेक्षया
परंपरागमता, जंतु इत्यनेन सुधर्मरद्याग्यपेक्षया आत्मागमता जम्बूस्वाम्यपेक्षया अनंतरागमता तच्छिष्याऽपेक्षया 'परंपरागमता।
अत्र चत्वार्यनुयोगद्वाराणि नाम-स्थापना-द्रव्य-भावादीनि निर्युक्तितोऽवसेयानि । तत्र यथोद्देशं निर्देश इति न्यायात्
आश्रयास्तेष्व्यात्मपरिणामा अशुभसंकल्पास्तान्नामतश्च प्रतिपादयन्नाह-

श्री पार्श्वनाथाय नमः ॥ नमो अरिहंताणं ॥ जंतु-इ नमो । अण्हयसंवरविणिच्छियं पचयणस्स निस्संदं ।
वोच्छामि निच्छियत्थं सुहसियत्थं महेसीहि ॥ १ ॥

ग्रंथकर्त्ता श्री सुधर्मस्वामी जंतु प्रति इदं वक्ष्यमाणमाह आश्रवाः-प्राणातिपातादयः, संवराः-प्राणातिपातविरमणादयः, तेषां

निश्चितो निर्णतोऽर्थो यस्मिन् तत्, आश्रयन्ति-आगच्छन्ति कर्माणि येभ्यस्ते आश्रयाः । संव्रियन्ते पापकर्म इति संवराः प्रवचनद्वादांगस्य निर्यदं-सारं वोच्छायि-वक्ष्ये । निश्चितार्थ-मोक्षप्रयोजनभूतं, सुष्ठु शोभनतया भाषितो अर्थो यस्य केः महर्षिपिः गणधरादिभिः सदा सर्वकाल इत्यर्थः ॥ १ ॥

पञ्चविहो पणसो जिणेहि इह अपहओ अणादीओ । हिंसा १ मोस २ मदत्तं ३ अबंभं ४ परिग्गहं ५ चेव ॥ २ ॥
पञ्चविधः-पञ्चप्रकारः, महत्तः-कथितः, जिनैस्तीर्थकरैः, इह भवचने संसारे वा, आश्रयः कीदृशस्तदाह अनादिकः प्रवाहापेक्षया अनादि अपर्यवसितत्वात् संसारस्य । हिंसा-प्राणिवधः १ । मृपा-असत्यं वचः २ । मदत्तं-परद्रव्यग्रहणं ३ । अबंभं-मैथुनं ४ । परिग्रहो-मूर्च्छास्वीकारः । चेव-निश्चितं एते एव आश्रयाः ॥ २ ॥

जारिसओ जं नामा जहय कओ जारिसं फलं देति [दिति] । जेविय करंति पावा पाणवहं तं निसामेह ॥ ३ ॥
स आश्रयो यादृशो यत्स्वरूपाकारः यस्य नामानि भवन्ति, यथाकृतः स्वपरिणामेन निष्पादितः सन् यादृशं फलं दत्ते, येऽपि च संसारिणः पापात्मानः दुर्वन्ति, प्राणिवधं-प्रथमाश्रयद्वारे हिंसारूपं तत् निश्चामयत मम कथयतः त्वं शृणु ॥ ३ ॥

पाणवहो नाम एसो जिणेहि भणिओ-अथालापकः

प्राणिवधनामा एष अग्रे वक्ष्यमाणः जिनेन्द्रैर्भणितः । अथालापकं सूत्रं ।

पावो १ चण्डो २ रुद्धो ३ खुद्धो ४ साहस्सिओ ५ अणायरिओ ६ णिग्घिणो ७ णिस्संसो ८ महम्मओ ९ पड्मओ १० अतिभओ ११ बीहणओ १२ तांसणओ १३ अणज्जो १४ उब्बेयणओ य १५ णिरवयक्खो १६ णि-

द्वम्भो १७ निल्पिवासो १८ गिष्कलुणो १९ निरयवासनिधनगमणो २० मोहमहम्भयपयदृओ २१ मरणवेम-
णस्सो २२ पढम अहम्भं अव्ययस्स ॥ १ ॥

पापप्रकृतीनां वन्धकत्वात् पापः १ । क्रोधोत्कृष्टत्वात् चण्डः २ । तीव्रसपरिणमन्त्वात् रुद्रः ३ । द्रोहकारित्वात् क्षुद्रः ४ ।
सहसा अविचार्य कार्यत्वात् साहसिकः ५ । अनार्यैर्मल्लच्छादिमिराचरितत्वादनार्यः ६ । निर्गता घृणा-रूपा पापलुपसा इति
निर्गुणः ७ । नृसंशो निःशूकः श्लाघाजनांशरूः ८ । महाभयहेतुत्वात् महाभयः ९ । प्रतिप्राणिनां भयनिमित्तत्वात् प्रतिभयः
१० । अतिभयं-एतस्मात् अन्यत् भयं नास्ति 'मरणसंनत्य भयमिति' वचनात् ११ । भापनकः-चित्तोद्वेगत्वात् ॥ १२ ॥ वासकः-
भक्त्यादुभयविधानात् ॥ १३ ॥ अनार्योपेतत्वात् अनार्यः ॥ १४ ॥ चित्तविलम्बकारित्वात् उद्वेगकरः ॥ १५ ॥ चकारः समुच्चये । निर्ग-
ता परमाणुसापेक्षा काळञ्जा आकांक्षा यस्मिन् सः निरपेक्षः ॥ १६ ॥ निर्गतः श्रुतकारित्रयर्भात् इति निर्दम्भः ॥ १७ ॥ निर्गतः पि-
पासा वध्यं प्रति स्नेहः परमाणुषु जीवितव्यवृष्टिपि नास्ति ॥ १८ ॥ निर्देयत्वात् निःकरुणः ॥ १९ ॥ नरकः स एव आवासः तत्र,
निधनं-मरणं तत्र गमनं-प्रापणं पर्यवसानं यस्य स नरकावासनिधनगमनः ॥ २० ॥ मोहो अज्ञानं तदेव महद्भयं तत्पर्यवर्तकः कचित्
प्रवर्द्धक इति पाठः ॥ २१ ॥ मरणेन हेतुना देहिनां चैमनस्य दीनमनःकारकः ॥ २२ ॥ प्रथमं आद्यं मृषावादादिद्वारापेक्षया
न तु प्रवाहाऽपेक्षया अनाद्यपर्यवसानत्वात् आद्यं आश्रवद्वारं इत्यर्थः ।

अर्थमस्य अत्रतस्य इमानि विशेषणानि यथाहं इति द्वारं व्याख्यातं, यन्नामेति द्वारं व्याख्यानयन्नाह—

इमानि नामधेयानि [तस्स य नामानि इमानि] गोपणानि हेति तीसं, तं जहा-पाणवहं ? उम्मूलणा

सरीराओ २ अवीसंभो ३ हिंसविहिंसा ४ तहा अकिंच च ५ घायणा ६ मारणा ७ वहणा ८ उद्वहणा ९ निवाय-
णाय १० आरंभसमारंभो ११ आउयरुम्भसुवहवो भेयणिद्वहणगालणा य संवदगसंखेयो १२ मनु १३ असंजमो
१४ कडगमहणं १५ चोरमणं १६ परभवसंक्रामकारओ १७ दुग्गतिप्पवाओ १८ पावकोवो य १९ पावलोभो
२० छविच्छेयकरो २१ जीवियंतकरणो २२ भयंकरो २३ अणकरो य २४ यज्जो २५ परितावणअण्हओ २६
विणासो २७ निज्जवणा २८ लुंयणा २९ गुणणं विराहणसि ३० विय तस्स एवमादीणि नाम्मेवज्जाणि ह्येति
तीसं ॥ २ ॥

तस्य प्राणिवधस्य, चकारः पुनरर्थे, इमानि वक्ष्यमाणानि अभिधानानि नामानि, गुणैर्निज्जवानि भवन्ति-विशत् तद्यथा-
यत्स्वरूपेण दर्शयति-प्राणिनां जीवानां वधो घातो हननं । १ । वृक्षस्य यथा उन्मूलना तथा शरीरतो जीवस्य उन्मूलना । २ ।
अविभासो जीवानां अविभक्तनीयः । ३ । हिंसनां विहंस्या एतावता किं अरूपी हिंस्य एव न तदा हिंसा कथं स्यात्
इति हिंसाविहिंसा सा स्वरूपत आत्महिंसा एव तदाशयत्वात् । ४ । तथा पुनः अकृत्यं अरुणीयं । ५ । घायणा-
घातना । ६ । मारणा एकार्थाः परं वधवन्धादिना भेदः । ७ । वहणा-प्राणपीडाकारित्वात् । ८ । उपद्रवणा-
उत्पातोत्पादकत्वात् । ९ । निपातना-त्रयाणां मनोवाक्कायानां अथवा देहयुक्तेन्द्रियाणां जीवस्य पातना । १० ।
आरम्भः कृप्यादिव्यापारस्तेन समारम्भो आरम्भसमारम्भः । ११ । आयुः कर्मण उपद्रवो भेदः तस्य निष्ठापनं गालनं
'अज्झवसाण निमित्ते' इत्यादिरूपेण, चकार समुच्चयार्थः संवत्तकः सर्ववत्सामर्थ्यादीनां संक्षेपकारकः । १२ ।

इति त्रिंशत् संख्यापूर्णाथ नाम एकं अन्यथा त्रीणि नामानि भिन्नानीति गमकपदं एकार्थम् । १२ । मृत्युः परलोकगमनकालः । १३ । असेयम्-अविरतिः । १४ । कटकेन सैन्येन कलिजेन आक्रम्य मर्दनं कटकमर्दनं । १५ । व्युत्तरमणं-प्राणेभ्यः उत्तरमणं । १६ । परभवसंक्रामणकारकः प्राणातिपातस्यैव परभवमनं । १७ । दुर्गतौ-दुष्टगत्यां प्रपातः-पतनं गर्त्तायामिव यस्य सा दुर्गतिप्रपातः । १८ । पापरूपत्वात् पापः कोष्कारित्वात् क्रोपः द्रावपि नाम एकार्थवाचि । १९ । पापं अपुण्यं लुभ्यति इति पापलः अयंवा पापं लतीति पापलः । २० । च्छविः-शरीरं तस्य च्छेदं करोतीति च्छविच्छेदकरः । २१ । जीवित्वयं प्राणधारणं तस्य अन्तकरः । २२ । भयानि सप्तभयानि तानि करोतीति भयङ्करः । २३ । कृष्णं दुःखं पापं वा करोतीति ऋणकरः । २४ । वज्रमिव वज्रं गुरुत्वात् महामोहेतुत्वात् । २५ । परितापकारी मृषावादादि अन्ये आश्रवा अस्मिन् भवन्तीति परितापाश्रवः । २६ । विनाशो नाशः प्राणानां इति गम्यं । २७ । निर्वृता निर्गच्छता परभवे संसारपरिभ्रमणशीलरूपे नियतना । २८ । ओपना-च्छेदनं । २९ । गुणानां ज्ञानदर्शनचारित्र्यजीवगुणानां विराधनाकारित्वात् । ३० । इति उपदर्शने, अवि-समुच्चये, तस्य प्राणि-वयस्य, एवमादीनि उक्तस्वरूपाणि, नामानि अभिधानानि, त्रिंशत् सङ्ख्याकानि भवन्ति-वर्तन्ते । जं नामा एतत् द्वारं वर्णितं द्वितीयं । अथ नह कओ जारिसं फलं दिति द्वारं त्वीयं तद्वर्णयन्नाह-

अथ वर्णनालापकः-पाणिवहस्स कलुसस्स कडुयफलदेसगाइ तं च पुण करेति केवि पावा अरसंजया अविरया अणिहुथपरिणामदुष्पयोगा पाणवहं भयंकरं बहुविहं परदुक्खुल्पायणप्पसत्ता इमेहि तत्सथावरेहि जीवेहि पडिणिविद्धा, किं ते ? पाठीन-तिमितिमिगिल-अणेगप्पस्स-विविहज्जातिमंडुक्क-दुविहक्कच्चम-

णक्कचक्क-मगरदुविह-मुसंड-विविहगाह-दिलिवेढय-मंडुय-सीमागार-पुलक-संसुमार बहुप्पगारा जलयरविहा-
णा कए य एवमादी ।

तस्य पूर्वोक्तत्रिशनामकस्य प्राणातिपातस्य, कलुपस्य मलिनस्य पापस्य, कटुकफलदर्शकानि-असुन्दरभवायतिमूलानि तेषां
नामानि, तै-प्राणातिपातं, च-पुनरर्थे, कुर्वन्ति पापात्मनः केचन अपि पुनः न तु सर्व इत्यर्थः । कीदृशाः कुर्वन्ति ? तान् आह-असंयता
अजितेन्द्रियाः, अविरताः तपोऽनुष्ठाने अरताः, अनिभृताः-अनुपशान्तः अस्थिरचित्तत्वात् परिणामक्षित्ताभिप्रायः, प्रयोगो द्रष्टमनो-
वाक् कायव्यापारो येषां ते । ते पापाः प्राणिवधं सर्वप्राणिभयंकरं भयोत्पादकं प्राणिवधकरणस्य बहवः प्रकारा यस्य तस्य बहू-
प्राणिषु भवन्ति । कीदृशाः पापाः ? परेषां जन्तुनो दुःखोत्पादनप्रसक्ताः जन्तूपीडाकरणे रता इत्यर्थः एतेषु प्रत्यक्षेषु व्रसना-
मनिष्पन्नेषु स्थावरेषु एकेन्द्रियादिषु वा तत् अरक्षणतो द्वेषवन्तः परिनिविष्टाः कथं कथं प्राणिवधं कुर्वन्तीत्यर्थः । पाठीना मरसवि-
शेषाः । तिमितिर्मिनिहा महामत्स्याः तेषु महामत्स्यतमा वा दालादयो, विविधप्रकाराः झपा मत्स्येषु क्षुद्रमत्स्याः, विविधजातीया
मण्डुकाः भेकजातौ प्रसिद्धाः, सूक्ष्ममत्स्यखलमत्स्ययुगलमत्स्यादयो, द्विविधाः कच्छपाः १ मांसकच्छपाः २ अस्थिकच्छपाश्च,
नक्रचक्राः मत्स्यजातिविशेषाः, मकराः जलचरविशेषाः द्विविधाः स्थले जले जाताश्च, मूढसंहमत्स्या विविधजलोत्पन्नाः,
ग्राहा जलजन्तुविशेषमत्स्याः, दिलिवेष्टकाः पुच्छेन ये वेष्टयन्ति ते, मण्डूकसीमाकारपुलकादयः सर्वेऽपि ग्राहभेदाः, संसुमाराः जलचर-
विशेषाः, इत्यादयो बहुप्रकाराः तान् व्रन्तीति वक्ष्यमाणेन योगः, जलचराणां विधानानि भेदानि कृतानि एवमादयो ज्ञेयाः ।

कुरंग-रुरु-सरह-चमर-संचर-उरब्भ-ससय-पसय-गोण-रोहिय-हयं-भय-खर-करह-खगगी-वानर-

गवय-यिग-सियाल-कोल-मज्जार-कोलसुणगा--सिरियंदलगावत्त-कोकतिय-गोकन्न-मिय-महिस-वियग्ग-
छगल-दीविय-साण-तरच्छ-अच्छभल्ल-सइल-सीह-चिल्ल-चउपयविहाण कएय एवमादी ॥

गुरद्वाः मृगाः, लुस्तज्जानीयमृगविशेषाः, सरथा महाडट्ठ्यां पशुविशेषाः लोकेऽष्टापदनामानः परासरेति पर्याया ये
हस्तिनमपि पृष्ठे समारोपयन्ति, चमराः अरण्यगावः, संवरा येषां शृङ्गेऽनेकशाला भवन्ति, उरध्वाः मेपाः, शवाः-शवकाः,
मशपाः-द्विस्तुराभाट्यपशुविशेषाः, गोणा गावः, रोहिताश्वत्पदविशेषाः, हया अश्वाः, गजा हस्तिनः, खरा गर्दभाः, करभा
उग्र्याः, खड्गिनोयेषां पार्श्वयोः पशवत् चर्माणि भवन्ति शृङ्गं चैकं शिरसि भवति । वानरा मर्कटाः, गवयाः वर्तुलकण्ठाः संढाः,
हस्ताः इहामृगाः [वरगडा इति लोकभाषायां,] शृगालाः जम्बूकाः, कोलाः उन्दराकृतयः, माज्जारा विलाडाः, कोलसुनकाः मही-
शूकराः अथवा क्रोडः शूकरः श्वानः, श्रीकन्दलकाः एकस्तुरनीवविशेषाः, आवर्त्ता अपि तज्जातीयाः, रात्रौ कौ रवंति ते क्रौकतिकाः
चतुष्पदविशेषाः, गोरुणाः स्वाग्रयोसा लोकस्त्वया, मृगाः हरिणाः, महिषाः यमवाहनाः, व्याघ्राः प्रवीताः, छगलाः अजाः,
द्वीपिकाः [‘दीपडा’ इति लोकभाषया,] श्वानाः आट्ठया नाहरः, तरसा भल्लूका [‘रीछ’], अछभल्लूकाः मृगविशेषाः, दादूलाः,
सिराः शृङ्गावन्तो हरयः, चिड्डणाः चिक्काः एवमादीनि पूर्वोक्तानि चतुष्पदाभियानानि कृतानि विहितानि ।

अयगर-गोणस-चराह-मउल्लि-काकोदर-दम्भपुफ-आसालिय-महोरगोरगविहाण कएय एवमादी ॥२॥
अजगराः-उरपरिसर्पविशेषाः, गीणसाः-निःफणादिविशेषाः [‘चाकळु’ इति भाषा,] चराहिणो-दृष्टिचिपादयः, मुकुलिकाः
पणान् कुर्वन्ति, कोकोदराः सामान्यविषधराः [‘परट’ इति भाषा,] दर्भेषुणा विरलीकृतफणाः, आसालिका महोरगाद्योरपरि-

सर्पविशेषाः तत्राऽऽसालिका यच्छरीरं द्वादशयोजनप्रमाणं उत्तरूपतो भवति क्षयकाले च महानगरे स्कन्धावारादीनां मध्ये उत्पद्यन्ते आसालिका द्वीन्द्रिया अप्युक्ता सन्ति ते चाऽन्ये इति ज्ञेयं । महोरगा मनुष्यक्षेत्रहिर्भाविनो सहस्रयोजनप्रमाणानि विविधप्रकाराणि उरगनामानि कृतानि इत्यादीनि ।

छारल-सरंय-सेहसह्रग-गोधा-उंदर-गजल-सरड-जाहग-मंगुस-खाडहिल-चाउप्पाइया-घिरोलिया-सिरीसिव-गणे य एवमादी ॥३॥

सारलाः-भुजपरिसर्पविशेषाः, शरम्यास्त एव सेहा जाहकाः, [सेहला इति भाषा,] सैलकाः ['सीसोलिया' इति भाषा] गोधा ['गोह' इति लोकभाषा] । उन्दराः मूपकाः, नैकुलाः ['नउलीया' इति लोकभाषा] शरटाः कुकैलशाः ['काकैडा' इति लोकभाषा] । कण्टकाद्युतशरीराः जाहकाः, मंगुसास्तज्जतीयाः, कुंणशुरुपट्टाङ्कितरेखाः ['श्वसखली' इति भाषा] चातुप्पादिका-स्तज्जतीया एव, मुंहगोधा ['घीरोली' इति भाषा,] । सरिस्पणगः भुजपरिसर्पाः, इत्याद्यनेकभुजपरिसर्पजातयः ।

कादंयक-यक-यलाहक-सारस-आडा-सेतीय-कुलल-वंजुल-पारिस्पव-कीर-सउण-दीधिय- (पीपीलिय) हंस-भत्तारिट्ट-पयभास-कुलीकोस-कोच-दगतुंड-देणियालग-सुचीमुह-कविल-पिंगल-कागकारंडग-चक्कवाग-उफोस-गरुड-पिंगुल-सुय-यरहिण-मयणसाल-नंदीमुह-नंदमाणग-कोरंग-भिगारग-कोणालग-जीवजीचक-तिस्तिर-वट्टग-लावग-रुपिजलक-कचोतक-पारेवग-चटग-ढिक-कुछुड-रमसर-मयूरग-चउरग-हयपोंडरिय-

करक-चौरह-सेण-चायस-विहग-सेण-सिण-चास-वग्गुलि-चम्मट्टिल-वित्ततपक्खी-समुग्गपक्खी-खहयर-
विहाणा काण्य एवमादी ॥ ४ ॥

कादम्याः हंसविशेषाः, वकाः प्रतीताः, क्लाकाः शुक्लपक्षिणः, सारसाः [‘सारसडां’ इति लोकभाषायां] आँडा [आँडि’ इति भाषा],
सेवीका जलपक्षिणः, कुल्लाः रक्तचरणहंसाः, वंजुलाः खंजनाः, पारिस्त्रवाः चणलजावीयाः, कीराः श्रुकाः, शकुनिकाः चित्तरणाः,
दीपिकाः [देवीति भाषा], हंसाः श्वेतपक्षाः, धृतराष्ट्राः कृष्णचञ्चुहंसाः, पक्वभासाः कृष्णाननाः, कुटीकोशाः शकुनाः सामान्यपक्षिणः,
क्रौञ्चाः क्रोञ्चपक्षिविशेषाः, दग्गण्डा जलकुर्कटी, डेल्लिका लता जलचरविशेषाः [‘काङ्कणियारा’ इति भाषा], शूचीमुखी
[‘मुयरीति’ लोकभाषा], कपिलाः कारंदवाः जलचरविशेषाः, पिङ्गलाः पक्षिविशेषाः, काकाः पर्वतीयाः, कंण्डकाः [‘वतक’
इति भाषायां], चक्रवाकाः, उल्कोशाः पक्षिविशेषाः, गरुलाः गुरुदजातीयाः, पिङ्गुलाः रक्तश्रुकाः, श्रुकाः रक्तगुडाः, वर्हिणो मयूराः,
मंदनसालिका [‘मीना’ इति भाषा], नंदीमुखाः तज्जातीया, नन्दमानकाः द्युयङ्गुलममाणशरीराः भूमिवर्चिनः, कोरकाः कोणालकाः,
भृङ्गारिकाः सारिकाजातयः, कोणालाः चतुरस्राकाराः, जीवजीवाश्चकोराः तैत्तिराः वर्तकाः एते सर्वेऽपि लावकाः एकजातीयाः,
परपक्षचरणादिभेदकृतो ज्ञेयाः, लोके [‘लावडां’ ‘होला’ ‘कमेडी’ इति भाषा], कपिङ्गलाः, कपोताः पौरावताः [‘पारेवा’ इति
भाषा], चटकाः, टिकाः पानीयचारिणः, कुर्कटकाः, मसरमयूरकलापरहिताः मयूरविशेषाः, चतुरगचकोराः हयपौडरीकादयः
सर्वेऽपि हृदनीस्वर्चिनो जलचरविशेषाः, कंरकाः द्रुहोद्भवाः, चीरिलिकाः पक्षिविशेषाः, श्येनाः शुद्राः, वायसाः काकाः, विहगाः
पक्षिणः, श्येनाः सिञ्चानकाः, भेंकुनी [‘काचली’ इति भाषा], चासाः प्रतीताः, भेंलुगुलिकाः चैर्मचटिकाः [वडवागुलि लोकभाषा],

चर्ममयी सर्वतनुः [चमाचडीति भाषा,] महाबल्युल्लिङ्गाः विततपक्षिणः, समुद्रपक्षिणश्च मनुष्यक्षेत्रवह्विर्वर्त्तिनः, खचरविधानाः, कृतानि पूर्वोक्तानि इत्येवमादीनि नामानि प्रतिघ्नन्ति

जलथलखगचारिणो उ पंचिदिणः पसुगणे विपतियचत्तिदिणः विविहे जीवे पियजीविण मरणदुक्खपडिक्खले घराए ह्णोति बहुसंकलिट्ठकम्मा ॥ ५ ॥

जलस्थलखचारिणः। पञ्चन्द्रियपशुगणानुपलक्षणात् द्वीन्द्रियकृमि-गण्डोल-जलौक-पूतरक-वालक-मङ्गलामातृवहाप्रभृतिषु स्पर्शन-रसनरूपद्वीन्द्रियेषु, त्रीन्द्रियस्पर्शनरसनघ्राणरूपेषु मत्स्य-यूका-ल्लिङ्गा-पिपीलिकोपदेहिका-शृङ्गालीप्रभृतिषु, स्पर्शन-रसन-घ्राण-चक्षुरूपेषु चतुरिन्द्रियेषु भ्रमर-मक्षिका-पतङ्गिका-अन्धिका-तीड-दंश-मशक-वृश्चिकप्रभृतिषु विविधजातिषु प्राणिषु, कीदृशान् जीवान् ? प्रियं बल्लभं जीवितं प्राणधारणं येषां ते, मरणस्य दुःखस्य वा प्रतिकूला वा ये ते तान्, वरं निरन्तराचरणतया प्रधानं अर्कं-दुःखं येषां ते वराकाः तान् वराकान्-दीनान् घ्नन्ति-विनाशयन्ति, बहुसंक्षिप्तकर्मणिः सत्त्वा ये भवन्ति ते तान् पूर्वोक्तान् जन्तून् विनाशयन्तीत्यर्थः ।

इमेहिं विविहेहिं कारणेहिं, किं ते?, चम्म-चसा-मंस-मेय-सोणिय-जग-फिक्फिस-मत्थुलुंग-हिययंतपित्त-फोफसं-दं तद्वा अट्टिमिज-गह-नयण-कण्णहाराणि-नक्क-धम्मणि-सिंग-दाढि-पिच्छ-चिस-चिसाणधालहेउं-हिंसन्ति य भमरमधुकरगणे रसेसु गिद्धा तहेव, तेहंदिणः सरीरोवकरणद्वयाए किंचणे वेदिणः बहवे चत्थो हरपरिमंडणद्वा ॥ ६-७ ॥

एधिः-चक्ष्यमाणेर्विचित्रैः-विचित्रैः, कारणैः-प्रयोजनैः कृत्वा किं तत्प्रयोजनं? चर्भ-स्वक, वसा-शरीरस्नेहविशेषः, मांस-
फलं कृष्टिनरधिः, मेदो-देहपातुविशेषः, शोणितं-रुधिरं, यकृतं-दक्षिणकुक्षौ मांसग्रन्थिः, फिफसं-उदरमध्यावयत्रविशेषः, मस्तक
मांसं मेरुलुङ्गकः ['भेजो' इति भाषा पीदो-पेदुची पितुडादिभाषा] हृदयमांसं, अन्त्राणि ['आन्त्रा' भाषा,] फोफसं शरीरावयव-
विशेषः इत्यापर्य हिंसन्ति, दन्ताः दशनस्तेषां अर्थाय, अस्त्रिमज्जार्यं, नखार्यं, नयनानि लोचनानि तदर्थं, कर्णार्थं, स्नायु
स्नला तदर्थं, नासं-नासिका धमन्यो-नाड्यः शृङ्गं-विषाणं दंष्ट्रा-अन्तर्दन्ताः पिच्छं-पत्रं विषं-कालकूटादि विषाणं-हस्तिदन्तः
वालाः-केना एतेषां हेतुप्रयोजनार्थं हिंसन्ति व्रन्ति ।

भ्रमराः कुंवाः मधुकराः भ्रमराः तेषां गणाः समूहाः तान् हन्तीति योगः रसेषु गृध्रा मधु गृह्णार्थमित्यर्थः । तथैव तद्वत्
भीन्द्रियादीन्-यूकामहृणादीन् शरीरस्य उपकारार्थं अथवा शरीरं उपकरणं संस्कारसंयानार्थं वा, तान् किभूतान् ? कृपणान्
कृपास्पदीभूतान् द्वीन्द्रियादीन् हन्ति-बहून्-प्रचूरान् ! वत् । उदरचि उपगृहाणि आश्रयविशेषः तेषां परिमण्डनं-अलंकरणं
बलादीनां, रञ्जनं गृहादीनां, शङ्ख-धुक्किचूर्णादिभिर्वखलनं तदर्थं वा । तत्र वस्त्रार्थं पट्टमत्रसंपादनं कृम्यादीनां हिंसा, मृत्तिका-
मलादिद्रव्येषु पुनरकादीनां घातः ।

अणोहि यं एवमाङ्गणं वंदूहि कारणशतेहि अधुहा इह हिंसन्ति-तसे पाणे इमे य एगिदिए बहवे बुराए
तसे यं अणो तदुस्सिणं चेवं तणुंसरीरे समारंभेति । अन्तणे, असरणे, अणाहे, अवंधवे, कम्मनिगडबद्धे, अकु-
सलपरिणाममदयुद्धिज्जणं नुज्जिजाणं, पुढविमण, पुढविमंसिण, जलमण, जलमण, अणलाभिलतणवणस्सइग-

णनिस्सिंए यं तम्मयंतज्जिए चेव तदाहारे तप्परिणयवण्णगंधरसफासवोदिरुवे अचक्खुसेयं चक्खुसे यं तसकाइए
अंसंखे धांधरकाए यं सुहुमंवायरपत्तेयसरीरनामसाधारणे अणंते हणंति अविजाणओ य परिजाणओ य जीवे
इमेहि विविहेहि कारणेहि, किं ते ? ॥ ८ ॥

अन्यः एवमादीभिः बहूभिः कारणैः अयुधा-मूर्खां अविवेकिनः इह-जीवलोके हिंसन्ति-विनाशयन्ति घ्नन्ति त्रसान्
प्राणान् । तथा इमान्-सत्यसादीन् इमे एकेन्द्रियादीन् पृथिव्यादीकान् वराकान्-तपस्विन अकामक्लिष्टसहकान् त्रसान्, अन्यान्
तदाश्रितान् च पुनः तसिंष्टां प्राप्तान्, चेव-निश्चितं, किंभूतान् ? तनुः कुशं शरीरं येषां ते तान् समारम्भन्ते-प्रातमारम्भन्ते
किंभूतान् ? अत्राणान्-अनर्थप्रतिघातकाभावात्, अर्थं प्रति प्रापकाभावात् अशरणानित्यर्थः, अत्राणान्-स्वयं रक्षितुं
मनश्चयान्, परैरक्षितुमशक्या इत्यपि अत एव अनाथान्-योगक्षेमकारि-नाथकाऽभावात्, अत एव अयान्-
यान्-स्वजनसंपादकायांऽभावात्, तत एव कर्मभिः कर्माण्येव वा बद्धानि-निगडानि येषां ते तान्, दयारहित-
स्वेनाऽकुशलपरिणामान्, मिथ्यात्वोदयात् यो जनो-लोको मन्दबुद्धिलोकेस्तेन दुर्विज्ञेयाः ज्ञातुमशक्या ये ते तान्,
पृथिवीमयान् पृथिवीकायिकान्, पृथिवीसंश्रितान् अलसादिव्रसान्, एवं जलमयान्, जलगतान् पूतरकादीन्, अनलस्तेजः-
कायः, अनिक्रो वायुकायः, तृणं-वनस्पतिगणो-वाटरवनस्पतीनां समुदायः, एतन्निश्रितान् च एतदुपजीविकान् त्रसान्
इति हृदयं । तेषामेवाऽनिलाऽनलतृणवनस्पतिगणानां विकारास्तंभया अनलकायिकादय एव तथा तेषामेव योनिकास्तद्यो-
निका एव ते पृथिव्यादय एव आधारा येपां ते तान्, तथा तदेवं आहारो येषां ते तान्, तेषां एव परिणता-बद्धा वर्णगन्धरसस्पर्शः

या चोदंती शरीरं तस्यैव रूपं स्वभावो येषां ते तान्, अचक्षुर्गांधान् आगमप्रमाणगम्यान्, चाक्षुषान् चक्षुर्गांधान् वा, त्रसनप्र-
कर्मोदयचर्चिजीवरानिस्तत्रभवान् असङ्ख्यान् सङ्ख्यातीतान्, चिच्छन्तीति स्यावराः स्यावरनामकर्मोदयवर्त्तिनः, कायः सधु-
दायो रानिरिति पर्यायाः ॥ मूष्मनामकर्मोदयवर्त्तिनः, चादरनामकर्मोदयवर्त्तिनः, प्रत्येकनामकर्मोदयवर्त्तिनः साधारणनाम-
कर्मोदयवर्त्तिनः, शरीरं शरीरं प्रति एक एक जीवः प्रत्येकः अनन्तजीवैः संयुय एकं शरीरं निष्पादनं तत्साधारणनाम ते
भनन्तान् ये साधारणाः तान् प्रन्तीति तान् । किभूतान् ? स्ववधपरिज्ञानं अजानत एकेन्द्रियादीन्, स्ववधपरिज्ञानं तत्र
प्रसादीन् मुलदुःखमनुभवतः तान् जीवान् प्रति इमैः प्रत्यक्षवस्थमाणैः विविधैः कारणैः किं तत्प्रयोजनं ?

करिम्पण-पोम्पणणी-वाचि-वप्पिणि-कूच-सर-न्तलाग-चित्ति-चेत्तिय स्वाइयं आराम-विहार-धूम-पा-
मार-दार-गोउर-अट्टालग-चरिया-सेउ-संकम-पासाय-विकप्प-भवण-धर-सरण-लयण-आवण-चेइय-दे-
यकुल-चिन्तासमा-पया-आयतणा-चसङ्ग-भूमिधर-मंडजाण कए भायणभंडोवगरणस्स य विविहस्स य अट्टाए
पुदयि हिंसंति मंदबुद्धिया ॥ ९ ॥

करणं कृपिः, पुष्करिणी-कमलवती वापी चक्षुष्कोणा पुष्करिणी पुष्करवती वापी इत्यर्थः, वयाः केदाराः, कूपः निपानं,
सरो-ल्लघु, वटारु-महत्तरः, चित्तिभित्त्यादिचयनं चेति मृतदहनार्थं काष्ठस्थापनं, स्वातिका-परिखा, आरामो-वाटिका, विहारो
चौदाश्रयः, स्तुपः चित्तोपरिगृहं, प्राकारः शालः [‘गट’ इति भाषा,] । द्वारं [‘वार’ इति भाषा,] गोपुरं प्रतोली कपाटं वा, अट्टा-
ल्लकः गटोपरि आश्रयविशेषः, चरिका नमरमाकारपोरन्तराले अष्टहस्तप्रमाणः मार्गः, सेतुः पालिः, सङ्कमो विषमोत्तरणमार्गः,

प्रासादो राजभवनानीनि विकल्पास्तद्भेदाः चतुःशाला, भवनानि इष्टिकादिमयानि, गृहाणि तृणमयानि, शरणानि सामान्यगृहाणि,
लयनानि-पर्वतानिःकुदितगृहाणि, आपणाः इष्टाः, चैत्यानि यक्षादीनां प्रतिमास्थानानि, देवकुलानि-सशिवरदेवमासादाः,
चित्तसभा-चित्रवन्मण्डपः, प्रया-जलदानस्थानं, आयतनं देवायतनं, आवसथः-तापसाश्रमः, भूमिगृहं प्रसिद्धं, मण्डपाः-छायाद्यर्थे
पटमण्डपाः इत्याद्यनेकआश्रयविशेषाः एतेषां कृते-निमित्तं हिसन्तीत्यर्थः । भजनानि पात्राणि सौवर्णादीनि भाण्डानि, मृन्म-
यानि क्रयाणकानि, लवणादीनि वा उपकरणानि उदूखलादीनि अधिकरणानि तेषां विविधस्य वा अर्थाय हेतवे पृथिवीकायिकान्,
हिसति । मन्दबुद्धिकाः मिथ्यात्वोदयेन हीनसत्त्वाः ॥

जलं च मज्जणय-पाण-भोयण-वत्थधोचण-सोयमादिएहिं ॥ १० ॥

जलं च अष्कायिकान् हिसन्ति मज्जनं-स्नानं पानं-भोजनं-वस्त्रधापनं-शौचनं-आचमनं एवमादिभिः कारणैः अप-

कायिकान् विनाशयन्ति ॥

पयण-पयाचण-जलावण-विदंसणेहिं अगणिं ॥ ११ ॥

पचनं स्वयं, पाचनं अन्यैः ओदनं वा, ज्वलापनं अग्निरुदीपनं, विदर्शनं अन्धकारस्थवस्तुप्रकाशनं एभिः कारणैः अग्नि-

कायान् विनाशयन्ति ॥

सुप्प-वियण-तालयंट-परियुनक-हुणमुह-करयलसगपत्त-वत्थएवमादिएहिं अणिलं ॥ १२ ॥

तथा मूर्षकं प्रतीतं, व्यञ्जनं वायुदीरकं, तालवृन्तं तदेव परं द्विषुदादिवस्त्रं, पृथुनकं मेयूराङ्गं [‘पंखो’ इति भाषा,] तथा

हुणं पत्रादि मुखे-आस्यं करतलं हस्तं तस्मात् सर्गजातमित्यर्थः, एवं दृष्टादीनां णी, वस्त्रं अंशुकाचलं, इत्यादिभिर्वातोदीरणैः
वायुकायिकान् विनाशयन्ति ॥

अगार-परिया [डिया] र-भक्ख-भोयण-सयणासण-फलक-मुसल-उखल-तत-विततातोचा-वहणवाहण-
मंडव-विचिह्नभवन-नोरण-विदंग-देवकुल-जालय-द्वचंड-निज्जुहग-चंदसालिय-चेत्तिय--णिस्सेणि-दोणि-
चंगेरी-खील-मंडक-सभा-पवा-वसह-गंध-मल्लानुलेवणं-यर-जुय-नंगल-मेइय-कुलिय-संदण-सीया-रह-
सगड-जाणजोग-अट्टालग-चरिअ-दार-गोपुर-फलिय-अंत-सूलिया-लउड-मुसंहि-सयगधी-यहुपहरणा-चरणु-
वक्खराण-कए, अण्णेहिं य एयमाइएहिं बहुहिं कारणसएहिं हिंसन्ति ते तरुणा भणिणए एवमादी ॥ १३ ॥

आगारं गेहं, परिचारोदृतिः लव्हादि क्रोशोवा, भक्ष्याणि मोदकादीनि, भोजनानि ओदनानि, शयनानि शय्याऽऽसनानि,
भद्रासनादीनि, फलकानि अवष्टम्भदानादिनिमित्तानि, मुश्लानि उदूखलादीनि, उखलेचि तदाभारमस्तरमयानि काष्ठमयानि वा,
ततानि वीणादीनि, विततानि षडशदीनि, आतोद्यानि वादित्राणि विशेषाणि, वहनानि यानपात्राणि, वाहनानि शकटादीनि,
मेण्डपाः प्रतीताः, [मांडवा] विविधानि चतुःशालादीनि भवनानि, तोर्यानि द्वारशोभाकारकानि, चिटङ्कः कपोतपाली
[' छात्रा ' इति भाषा,] देवकुलं क्षेत्राधिष्ठातृप्रमुखाणां, जालकं छिद्रयुक्तो गृहाभ्यन्तरः, अर्द्धचन्द्रः सोपाननातिविशेषः, 'निर्यहू'
द्वारोपरिवर्ति निर्गतदाव अन्तरङ्ग [' मयाला ' इति भाषा,] चन्द्रशाला गृहोपरिवद्धभूमिः, [' अटालीति ' भाषा,] चेदिकाः
चत्तराः, 'निश्रेणिः अन्तराणी ['भीसरणी' भाषा,] द्रोणी नावा, [गलेन्तगरा छसोटी इति भाषा,] कीलः

शङ्कुः, मुण्डका वस्त्रपटकुटी, सभजनआस्थानिका, प्रपा जलदानस्थानं, आवसयः तापसाश्रमः, गन्धाः चूर्णविशेषाः, माल्यं कुसुमं, अनुलेपनं विलेपनं, अम्बराणि वस्त्राणि, धूपो युगं [‘जूसर’ इति भाषा,] लांगलं हलं, भैतिकं येन क्षेत्रं मृद्यते [‘समार’ भाषा,] कुलिकं हलभेदाः [त्रयदा त्रयदा भाषा,] स्यन्दनो रथः स द्विविधः सांग्रामिको देवयानिकश्च सङ्ग्रामिकस्य कटिप्रमाणं वेदिका भवति, शिबिका पुरुषसहस्रवारिनीयत्कूटाकारशिखराच्छादितो जम्पानविशेषरथः प्रतीतः, द्वयभाष्य यानयुग्मः, शैकटं गन्त्री, [‘गाडलो’ भाषायां] यानं तद्विशेषः वहिल भाषायोग्यं गोलुदेशमसिद्धो द्विहस्तयमाणवेदिकोपशोभितो जम्पानविशेषः, अट्टालकः प्राकारोपवर्ति आश्रयविशेषः, चरिका नगरमाकांतराले अष्टहस्तमानो मार्गः, द्वारं प्रतीतं, परिघाऽर्गलाफलिकं, स्वातिकाच्छादनयन्त्राणि अरघट्टादीनि, शूलिका यध्यप्रोतनकाष्ठं अथवा शूलकस्तीक्ष्णभेदनकाष्ठं [‘खनेतु’ भाषा,] लकुटः सामान्यत्वेन काष्ठानि, ‘मुसंढिः’ महरणविशेषः, शैतन्नी महती यष्टिः [‘नालिमंघूरा’ इति भाषा,] वह्नि महरणानि करवालादीनि, औवरणं स्फुरकं [छरपलो इति भाषा,] उपस्करं शूशेपरणं मञ्चकपल्यंकादीनि एतेषां कृते अर्थाय, अन्येथ एवमादिभिः बहुभिः कारणशतैः हिंसन्ति-विनाशयन्ति तरुणान् क्रूरकर्मणः पुरुषा इति योगः तथा भणितान् कथितान्, अभणितान् अकथितान्, एवं प्रकारान् ॥

सत्से सत्तपरिवज्जिपा उवहणन्ति ददमूढा दारुणमती कोहा माणा माया लोभा हासा रती अरती सोय वेदरथ जीयधम्मत्थकामहेउ सवसा अवसा अट्टा अणट्टा एय तत्सपाणे थावरे य हिंसन्ति ॥ १४ ॥

सत्त्वान् प्राणिनः कीदृशान् सत्त्वान् ? सत्त्वपरिचर्जकान् कातरानुपगन्ति-विनाशयन्ति, ते के ददमूढा अत्यन्तनिर्विचै काथ ते दारुणमतयो भीमाशयाः भन्ति, कस्मादेतोः ? क्रोधमत्सरेष्वर्थावशतः मानात् स्वोद्धत्वात्, मायातः शाठ्यात्, लोभात्

शुद्धितः, हास्यात् एतत्पूर्वोक्तजनितात्, रत्यरविश्लोकात् अत्र च सर्वत्र पञ्चमीलोपो हस्यः ॥ वेदार्थानुष्ठानं आचरणम्, धर्मश्च कुलजात्यादेर्जातिकल्पः, अर्थो धनं, काम इच्छा मादृश्यं शब्दादीनां, अर्थे हेतुप्रयोजनार्थम् ॥ स्ववशाः स्वतन्त्राः स्वाधीनाः, अवशाः पराधीनाः, अर्थाय प्रयोजनाय-स्वात्मपरिजिन्दाक्षिण्याद्यर्थे, अनर्थाय निम्नप्रयोजनत्वेन वा, त्रसप्रमाणं स्यात्परांश्च, हिंसन्ति-विनाशयन्ति ॥

मन्दबुद्धीया स्वप्ना हणन्ति, अवसा हणन्ति, स्वप्ना अवसा दुहओ हणन्ति, अद्वा हणन्ति, अणद्वा हणन्ति, अद्वा अणद्वा दुहओ हणन्ति, हस्सा हणन्ति, वेरा हणन्ति, रत्ती हणन्ति, हस्सावेररत्ता हणन्ति, कुद्धा हणन्ति, लुद्धा हणन्ति, मुद्धा हणन्ति, कुद्धा लुद्धा मुद्धा हणन्ति, अत्था हणन्ति, घम्मा हणन्ति, कामा हणन्ति, अत्था घम्मा कामा हणन्ति ॥ सू-३ ॥

मन्दाः मिथ्यात्वादयो निर्विक्रमतयः स्ववशाः प्रवृत्तिः, परवशाः प्रवृत्तिः, स्ववशा अवशाश्च दुहो-उभयतो वृत्तिः, पुनः एकत्वं सूत्रे प्रतिपादितं तत्तु पराधीनतां एकस्य वदूनां ज्ञापनार्थं। अत्रापि चतुर्भङ्गी यथा एको वदूनां पराधीनः १ बहवः एकस्य पराधीनाः २ एकः एकस्य पराधीनः ३ बहवो वदूनामिति ज्ञापनार्थं, अर्थाय-प्रयोजनार्थं वृत्तिः, अनर्थ-निःप्रयोजनं हन्ति, अर्थानर्थान् उभयतो हन्ति, एकमालापकत्रयं। हास्य-वैर-रति-अरतिभिः त्रिभिः आलापकचतुष्टयं योज्यं ॥ कुद्धा-द्वेषिणः प्रवृत्तिः, लुब्धा-विषयक्रामा-द्यभिलाषतो वृत्तिः, मुग्धा अज्ञानिनो वृत्तिः, एवं कुद्वलुब्धमुग्धैः सह आलापकत्रयं योज्यं। अर्था धनार्थिनः धर्मधर्मिणोर्भेदः धर्मार्थिनो जातमित्यादिकुलाद्यभिमानता, कापिनो-विषयेच्छवो हन्ति, एवं अर्थ-धर्म-कामत्रयेऽपि आलापको योज्यः।

कयरे ते ?, जे ते सोयरिया मच्छबंघा साउणिया बाहा कूरकम्मा [बोडरिया] वीवित-बंधणप्पओग-तप्प-गलजाल-बीरह्मगायसीदम्भ-वागुरा-कूडछलियाहत्था हरिणसा साउणिया य वीदंसगपासहत्था वणचरगा लुद्धगा महुघाया पोतघाया एणीयारा पोसणीयारा सर-दह-दीहिअ-तलाग-पल्लव-परिगालण-मलण-सोत्तंब-धण-सलिलासयसोसगा विसगरस्स य वायगा उत्तणवल्लरा ववग्गिणिद्वया पलीवका कूरकम्मकारी इमे य बहवे मिलय्खुजातीया, के ते ?

तत्र कतरं ये कृप्यादिकारणैः प्राणिनो व्रन्ति इति प्रश्नः ? अथोत्तरमाह-ये शूकराणां मृगयां कुर्वन्ति ते शौकरिकाः, ये मत्स्यान् व्रन्ति ते मत्स्यवन्द्याः, शकुनान् पक्षिणो व्रन्ति ते शकुनिकाः, ये मृगान् व्रन्ति ते व्याधाः, क्रूरकर्मणः, द्वीपिका धिक्कान् रस-यित्वा मृगमारणाय वन्धनप्रयोगवन्तः, मत्स्यवन्धनार्थं तत्प्रगलं-चडिंशं मत्स्यवन्धनजालं वीरल्लकः-दयेनाभिधानः शाकुनिः मृगादि-विनाशाय लोहमयी दर्भमयी वा वागुरा पाशरचना शाकूढा [सा कुटेन] स्याप्यते पक्षिग्रहणार्थं तरुजालिकायाः, क्वचित् वागुरिया पाठे वागुरिका-मृगजालिका तान् व्रन्ति ते वागुरिका जालिकायाः, छेलिका कथ्यते सा हस्ते येषां ते तादृशा हरिकेशाश्चाण्डाल-विशेषाः, कुणिकास्तदीयसेवकाः, वीदंसकपाशहस्ता येन पक्षिणा अन्ये पक्षिणो गृह्यन्ते ते वीदंशाः तदेव पाशो हस्ते येषां ते-तादृशा वनवराः शवराः, लुब्धका व्याधाः [पारथी इति भाषा] मधुघातकाः मधुपातनशीला ये ते, पोता-ल्लधुपक्षिणस्तान् घातकाः, एणी मृगीमृगग्रहणार्थं हरिणीं चारयन्ति ते एणीचाराः, तान् पोपयन्ति ते पोपणीयाराः, सरो-जलाशयः, द्रहो अगाधजलो

नदः, दीर्घिका साक्षी [नीक इति भाषा], तटाकः प्रतीवः, प्लवङ्गः-अवातसरः, इत्यादिकान् परिगलनेन-शृङ्खल्युक्तिमत्स्यादि-
ग्रहणार्थं जलनिस्सरणार्थं मलनेन ग्रहेण, श्रोत्रोद्यन्धनेन-जलप्रवेशवारणेन, सलिलाश्रयान् परिशोषयन्ति ये ते तथाविधाः, तथा
विषस्य कालकूटस्य द्रव्यसंयोगविषस्य दायका दातारो ये ते, तथा उद्वतणानां वल्लराणां नवीनद्रोहाङ्कुरक्षेत्राणां दवाग्निना दावा-
नलेन निर्दयं यथा भवति तथा, पलीवगति मलीपकाः मदीपकाः ये ते, क्रूरकर्म कारिणः, इमे-अग्रे वक्ष्यमाणाः, च-पुनः,
अन्येऽपि-अपरेऽपि, बहवो-अनेके, मिलक्त्व-म्लेच्छजातीया अनार्या ॥ के ते तदया-

सक-जवण-सयर-यन्धर-काय-मुरुंडोद-मडग-तित्तिय-पक्कणिय-कुलक्ख-गोड-सीहल-पारस-कौचंध-
दविल-बिहल्ल-पुल्लिद-अरोस-डोव-पोक्कण-गंधहारग-यहलीय-जल्ल-रोम-मास-यवस-मलया-चुंचुया यच्चुलि-
यक-कौक्कणग-कणग-सेय-मेता पणहव-मालव-महुर-आमासिय-अणक्ख-चीण-लासिय-खस-खासिया नेहुर
मरहह-मुट्ठिअ-आरव-डोविलग-कुहण-केकय-हण-रोमग रु-मरुया चिलायविसयवासी य पावमत्तिणो ॥

शकाः शकदेशोद्भवाः, यवनाः तुरष्काः अथवा यवं दुष्टपापं तत् नयन्ति ते यवनाः, एते सर्वेऽपि तत्तन्नामदेशोत्पन्न-
देशभाषावस्त्रभक्षणचरैर्भिन्ना ज्ञेयाः । शक्वाः, बर्वाः, कायाः, मुरंदा, उदा, थडकाः, चित्तिकाः-वित्तियदेशोद्भवाः,
पक्कणिकाः-शक्वीतो जाताः पक्कणिकाः; कुलाप्ताः, गौडाः, सिंहलाः, पारसाः, क्रौञ्चाः, अन्याः, दविडचित्तिद्रविडाः, विल्वलाः,
पुलीन्द्राः, आरोपाः, डोम्बाः, पोक्कणाः, गंधवादा गंधहारका वा, बहलीकाः, जल्लाः, रोमाः, मासाः, वकुशाः, मलयाश्च, चञ्चुकाः
चचुलिकाः, कौक्कणकाः, कनकाः, सेताः, मेदाः, पल्लवाः, मालवा, मधुकरा, आभाणिकाः, अनक्साः, चीणदेशाः, लासिकाः,

स्वसाः, त्मासिकाः, निष्कुराः, परहृद्वेति महाराष्ट्राः, पाठान्तरे मद्रा मुष्टिकाः, आरवाः, कुङ्कुणाः, केक्याः, हूणा दोषा या, रोमकाः, रुन्धो, मरुकाः, चिलावीयाः, एते सर्वेऽपि अत्र सर्वत्र प्रथमा बहुवचनं ज्ञेयं । म्लेच्छविषयवासिनः म्लेच्छ-
देगजाः पापमतयः ।

जलगर-शलयर-सणफ्तोरग-खहचर-संडास्तोड-जीवोचग्याय जीवीसणी य. असणिणो पज्जस्ते
अपज्जस्तेअ असुभ्लेस्सपरिणामे गते अण्णे य एवमादी करेति पाणाइवायकरणं ॥

जलचराय मतस्यादयः, स्थलचराश्च चतुष्पदसमुप्यादयः, उरगाः-सर्पाः, खचराः पक्षिणः, संदंस्काकारं
तुंदं मूलं येषां ते संदंसतुण्डाः, जीवोपयातिनः सर्वत्रकर्मधारयः, संक्षिप्तश्च येषां दीर्घकालिकीः संज्ञा परिणतं मनस्ते-
संक्षिप्तस्तदितरेऽसंक्षिप्तः, पर्याप्ताऽपर्याप्तलब्धिमन्तः, स्याः स्वाः पर्याप्तीः अपूरयित्वा त्रियन्ते ते अपर्याप्ताः, अशुभाः-संक्षिप्ता-
ध्ययसत्तायाः परिणामा येषां ते अशुभलेष्यापरिणामाः, एते पूर्वोक्ताः, अन्ये-उक्तेभ्योऽपराः, एवमादयः कुर्वन्ति रचयन्ति
प्राणवयानुष्ठानं ।

पाया पायाभिगमा पावमइ [पावरुई] पाणवहकयरती पाणवहरूवाणुद्धाणा पाणवहकहासु अभिरमंता तुडा
पाव करेत्तु सुहोति य बहुप्पगारं ॥

पापात्मानः, पापमेव अभिगमं संपादेयं येषां ते, पापमनयः पापमेव श्रद्धानाः, प्राणवधे कृता रुचिः अभिलापो यैस्ते, प्राणवध-
रूयानुष्ठानाः तदेव आचरणं प्राणवधकृत्यासु अभिरमन्तः-चित्तं ददन्तः, तुष्टाः-पापकर्मण्येव वद्धादराः, पापं प्राणवधरूपं कृतं कारितं

वा इष्टा सुखमिति मन्यमानाः, बहुमकां-यातस्त्वं करण-काराणे तुष्टियन्तः, ये प्राणवधं कुर्वन्ति ते प्रतिपादिताः ॥

इदानीं यादृशं फलं प्राणिवधो ददाति एतदुच्यते—

तस्स य पावस्स फलविवागं अयाणमाणा वड्ढति महम्मयं अविस्सामवेयणं दीहकालवहुदुक्खसंकडं नरय-
तिरिक्खजोणं, इओ आइक्खए चुया असुभक्कम्मएहुला उववज्जंति नरएसु हुलियं महालएसु वयरामय-
कुमु-क्ख-निस्संधि-दारविरहिय-निम्मइव-भूमितल-खरामरिस-विसमणिरयवरचारएसु महोस्सिण-सया-
पतस-दुगंध-विस्स-उब्बेयजणेसु धीभच्छदरिसणिज्जेसु य निच्चं हिमपडलसीयळेसु कालोभासेसु य भीम-
गंभीरलोमहरिसणेसु णिरभिरामेसु निप्पडियारवाहिरोगजरापीलिएसु अतीव निचंधयारतिमिस्सेसु पतिभएसु
वधगयगह--वंद-सुर-णक्खत्त-जोइसेसु मेय-वसा-मंसपडल-पोच्चइ-पूय-रुहिरक्किण-चिलीण--चिक्कण-
रसिया वावणक्कुहियचिक्खल्लकइमेसु कुहलानल-पलित्तजालमुम्मुर अस्सिक्खुरकरवत्तधारासु निसियविच्छु-
यडंकनिवातोवम-फरिसअतिदुस्सेहेसु य अत्ताणा असरणा कहुयदुक्खपरितावणेसु अणुवद्धनिरंतरवेयणेसु
जमपुरिससंकुलेसु ॥

तस्य पापस्य-प्राणिवधस्य फलविपाकं दुःखस्य साध्यं फलमिव विपाकः कर्मणामुदयः तं फलविपाकं अज्ञानन्तः
वृद्धिं नयन्ति-वर्द्धयन्ति नरकतिर्यग्योनिमिति योगः, तद्वद्विध्य पुनः पुनस्तत्रोत्पादहेतुकर्मबन्धनात्, अतः कारणान्
महद्भयं, अविश्रामवेदनां-विश्रान्तरहिताऽसवेदनां दीर्घकालं यावत् बहुभिर्दुःखैः शारीरयान्तैर्या संकटा-संकुला यासां

तां, नरकेषु विर्येषु च योनिः उत्पत्तिवत् तां, आयुःस्ये च्युताः इतो मृताः सन्तः, अशुभकर्मबहुलाः, उत्पद्यन्ते, नरकेषु
विर्येषु इन्द्रियं ति शीघ्रं क्षेत्रवृत्तिभ्यां महत्सु महालयेषु, वज्रमयकुण्ड्या, रुन्दायां विस्तीर्णायां, निस्संधयो निर्विवराश्च, द्वारधिरहिताः-
अद्वारकाः, निर्मर्दिचभूमितलाश्च-कर्कशभूमयो ये नरकास्ते तथा खरामर्शाः कर्कशस्पर्शा विषमोक्षताः, नरकगृहसम्बन्धिनो ये
घारकाः कुण्डलबुद्धा नारकोत्पत्तिस्थानभूता येषु नरकेषु तथा भ्रतस्तेषु, तथा महोष्णाः-अत्युष्णाः, सदा प्रतप्ता नित्यतापा, दुर्गन्धा
अशुभगन्धा विभ्रा-आमगन्धयः कुण्ठिता इत्यर्थः, उद्विज्यते येषु उद्विग्रीभूयते ते उद्वेगाः उद्वेगकारिणः, धीभत्सरोद्भ्रदर्शनीया येषु
ते, नित्यं, हिमे-शीतं तस्य पटलं-समुद्रस्ततोऽप्यधिकं शीतला येषु तेषु नरकेषु, कालः-श्यामः अवभासः-प्रभा येषु ते, भयंकराः,
गंभीराः-अस्तायाः तत एव लोमहर्षिणो भयकृद्रोमाश्चजनका ये ते, निरभिरामेषु-अरमणीयेषु, निःप्रतिकारा अचिकित्स्या ये व्याथयः
कृष्णाद्याः रोगाः-सद्यो जीवघातिनः जरा-चयोदानि तथा ज्वराः शूलादयः तैः पीडिता ये ते, इदं च नारकधर्माध्यारोपात्राकथमर्माणां
विनेषणमुक्तं, भतीव नित्यान्यकारेण तिमिश्रानिचया येषु तेषु अतएव, प्रतिभयं सर्वमाणिनां भयं येषु तेषु, व्यपगता-नष्टा
प्रशमनद्वयैर्नसजयोरितिकेषु अत्र उच्योतिः शब्देन तारका गृह्यन्ते तेषु, मेवमशरीरघातुविशेषः वसा च शरीररस्नेहः मंसं-पिशितं तेषां
मत्पटलं-दृन्दं पोषदंति अनिविदं पूयरुधिराभ्यां-पक्वस्तक्षोणिताभ्यां उत्कीर्णं-मिश्रितं विलीनं जुगुप्सितं-चिकणं आश्लेषवत्तरसिकं,
श्यायश्च-विनष्टं कुरियते-शटितं चिक्कल्लुमलिनत्वेन लपलपायमानः कर्दमो येषु तेषु, कुक्कूलनलः-कारीयाग्निः पदीप्ताऽऽतप्तमाना या
ज्वाला मुम्भुरः स्फुल्लिनिर्धूमाग्निकणिका भस्माग्निः, असिधुरकरपत्राणां धारा येषु ते, निश्चितास्तीक्ष्णाः वृथिकदंशस्य चिनिर्गतेन-
मिनिपातेन एभिः उपमीयन्ते इति तादृशः स्पर्शो अत्यन्तं दुःखेन सबन्धते ये ते तेषु नरकेषु, अत्राणाः, अश्रवणाः, कटुकदुःख-

परितापनास्तेषु अनुबद्धाः क्रोधवशेन अत्यन्तं निरन्तरं वेदना येषु तेषु, तां यमस्य दक्षिणदिगपालस्य ये पुरुषा अम्बादयोऽ-
सुखविशेषा यमपुरुषास्तैः संकुला ये तेषु ॥

तत्र य अन्तोमुहुर्दालद्धिभवषट्पाणं निव्वत्तेनि उ ते सरीरं हुंडं बीमच्छदरिसणिज्जं वीहणं अट्टिण्हा-
नणद्धरोमन्नजियं असुभगं दुह्लविसहं, तसो य पल्लत्तिमुक्कया इदिएहिं पंचहिं वेदेति वेदणं असुहाए वेयणाए
उज्जलपलविवल-ककलह-खरफरुत्सपयंडा घोर-वीहणगदारुणाए, किं ते ? ॥

तत्र च उत्पत्तौ सत्यां अन्तर्मुहूर्त्तस्य लब्धिर्वैक्रियलब्धिः भवप्रत्ययश्च भवलक्षणहेतुश्च, तेन कालप्रमाणमात्रेण निवर्चयन्ति
कुर्वन्ति ते पापाः, पुनः शरीरं-योदी, हुंडं सर्वत्राऽलक्षणमयस्थिति अशुभं, योभत्सदर्शनीयं दुर्दशनकं, भयजनकं, अस्थि-स्नायु-
नख-रोमवर्जितं अशुभगंधं च, दुःखविषहं पाठान्तरेण अशुभं दुःखविषहं यत्तत्तथा तत्, ततः शरीरनिवर्त्तनाऽनन्तरं पर्याप्तमिन्द्रिय-
पर्याप्तिमान्प्राणमापामनःपर्याप्तिमुपगताः एतावता पञ्चेन्द्रियपट्ष्ण्योमिभिः अष्टसमयमुहूर्त्तमानेन मुहूर्त्तमुहूर्त्तानन्तरं पर्याप्तिसम्पूर्णं
स्यात्, पर्याप्तं पृथग् पृथग् परिभागेन न तु देववत् भाषामनसोरैक्यकालमिति दर्शितम्, पञ्चेन्द्रियैर्वेदयन्ति किं ? दुःखं कष्टं अशुभया
वेदनया महाकुंभीपचनादीनि दुःखकारणानीति योगः, कीदृशी वेदना उज्ज्वला लेखमात्रमप्युना, न चलती-निवर्त्तयितुमशक्या
त्रिपुल्या-सर्वशरीरव्यापिनी कर्कशास्पृशेन प्रचण्डा जीवितसयकारिणी भयोत्पादकाः रुद्रा-भयोत्पादकाः दास्या-भीषणाः वेदनाः
वेदयन्ति, किं तेति तदथा—

कंदुमहाकुंभिन् पयण-पडलण-तवग-तलण-भट्टमज्जणाणि य लोहकडाहुकहट्टणाणि य कोट्टपलिकरणकोट्ट-

णाणि य सामलितिकखग- लोहकंठक- अभिसरणापसारणाणि फालणविदारणाणि य अवकोडकबंधगाणि लट्टिसयतालणाणि य गलगंवलुद्धंयणाणि सुलगभमेयणाणि य आपसपंचणाणि खिसगविमाणणाणि धियु-
द्वपणिज्जणाणि यज्झसयमात्तिकाति यं एवं ते ॥

पुंदु-लोही महाकुंभी महती उला तयोर्मध्ये, पचनं भक्तस्येव रन्धनं, पृथुक धान्यविशेषस्य, तेषक-तापिकालोहगयभाजनं तत्र यत् तलनं तैलादिना, तथा भर्जनं अंगारादिभिः, लोहकटाहस्य कायनानि इधुरसस्येव उदकालितं, कुट्टंति क्रीडाकरणेन, यत्नकारेण कोट्टः प्राकारस्तद्वत् बलिकरणं कोट्टनं कुटिलकरणं चूर्णनं तानि, शाल्मलिवृक्षविशेषस्तस्य तीक्ष्णाग्रा ये लोहकण्टका इव कण्टकाः तेषु अभिसरणं-गमनं अपसरणं च निवर्तनं, स्फाटनं-पाटनं त्वचः, विदारणं क्रकचादिभिः, विविधप्रकारैर्यन्धनं-अवकोट्टयन्धनं वृक्षशालादौ यन्धनं उद्वयन्धनं तानि गलकंवलोल्लुङ्गनानि शूलाग्रभेदनानि लट्टिशैरिति श्रेणः, ताडनं कशादिभिः गलाग्रछेदनादीनि, शूलाग्रभेदनानि-शूलामोतादीनि, आदेशप्रपंचनानि-असत् अर्थदेशतो विप्रतारणानि, अपमानतः खिसनानि, निन्दनीयत्वात् विमाननानि व्युलुष्टं स्वकृतपापफलं प्राप्तोत् इत्यादि वाग्भिः संशब्दितानां आकारितानां, वच्यगादभूमिदुःखमाणानि वध्याश्रितदुःखानीत्यर्थः एवं इति उक्तक्रमेण ते पापकर्मकारिणः ॥

पुण्यकर्मकयसंचओतत्ता निरयग्गिमहग्गिसंपलित्ता गाढदुक्खमहब्भयं ककसं असायं सारीरं मानसं च निब्बं दूविहं वेदेनि वेयणं पावकम्मकारी । घट्टणि पलिओवमसागरोवमाणि कलुणं पालेन्ति ते अद्दाउयं जम-

! [तावदो इति भाग]

फातिगतासिया य सहं करोति भीया, किं ते ? ॥

पूर्वोक्तरूपणां सम्बन्धेन उपेतां प्राप्तांगदुःस्वरूपां एतादृशीं वेदनां वेदयन्तीति योगः । तस्मां नरकाग्निमहाशिवज्वाशिवत् समदीप्तां, गाढ-तीव्रतादुःखैर्महतत्वं यस्यां सा तां, कर्कशां कठिनद्रव्योपनिषतोत्पत्तिवात्, असातां आसातावेदनीयकर्मप्रभवां, शरीरमानसां च तीव्रानुभागजनितां द्विविधां वेदनां वेदयन्ति पापकर्मकोरिणः ॥ तथा बहूनि पल्योपमसामरोपमाणि यावत् कलणा दयासादीभूताः करुणां पालयन्ति । ते पूर्वोक्ताः पापकर्मकारिणः यथा बद्धवमानसुष्कं गाढयादपि वेदनया उपक्रमते । तथा यमक्राविकैर्दक्षिणदिक्पालदेवनिकायाऽऽश्रितैस्सुरैरभ्यादिभिरित्यर्थः, नासिताः उत्सादितभया तत एव आर्चस्वरं कुर्वन्ति अतो भीताः भयं प्राप्ताः । यतः ते किं कुर्वन्ति इत्याह—

अधिभाय सामि भाय पण्य ताय जित्तयं सुय मे मरामि दुब्बलो वाहिपीलिओऽहं किं इदाणिऽसि ? एवं दारुणो णिहओय मा देहि मे पहारे उस्सासेत्तं (एयं) मुहुत्तं मे देहि पसायं करेह मा कस वीसमामि गेविज्जं सुयह मे मरामि, गाढं तण्हाइओ अहं देहि पाणीयं—

अधिभाय तेषां स्वरूपं स्वामित्वे इति वदन्ति—हे स्वामिन् ! हे भ्रातः ! हे वण ! हे पितः ! हे तात—हे जनक ! हे जित-वान्—हे प्राप्तय ! या—अथवा, जीवन्तं मां मुञ्च वा मरामि—प्रिये अहं, 'अत्र एक वचनं दीनापेक्षया' यतः अहं दुर्बलो व्याधिपीडितः । किं इदानीं अस्मि-भवसि ? त्वं इति तैरुक्तः एवंप्रकारो दारुणो-रौद्रः निर्दयो-निरुक्तः मा देहि मम महारान्, वेत्स्वामिन्निभासाभासनालक्षणी अन्तर्मुहुत्तं मे देहि ॥ प्राप्तादं प्रसन्नतां कुरु, मा रुष्य-कुद्दयस्व, विश्रामं करोमि, प्रैवेयकं—

१ 'लोकमापणां पोदीयार सास खाया दे'

ग्रीवाग्रन्थं मुञ्च, ये-यम यतो मरामि अहं । गाढं-अत्यर्थं तुष्णादितो-तुष्णापीडितोऽहं, देहि मे पानीयं जलं इति नारकेण उक्ते सति नरकपाला यद्गणन्ति तदाह—

ता हं तपि य इमं जलं विमलं सीयलंति वेत्तुण य नरयपाला तवियं तउयं से दिंति कलसेण अंजलीसु दइट्टण य तं पवेधियं गोवंगा अंतुपगलंतगप्पुत्तच्छा छिण्णा तण्हाइयग्ग कलुणाणि जंपमाणा विप्पेक्खन्ता दिसोदिंसि अत्ताणा अस्सरणा अणाहा अयंथवां बंधुविप्पहीणा विपलायंति य मियविच वेगेण भल्लोद्विग्गा, वेत्तुण बला पलायमाणां निरणुक्कंया सुहं विहाडेत्तु लोहदंढेहि कलकलं णं घयणंसि छुभंति केइ जमकाइया हंसंता ॥

यतस्तं पिपासितस्ततोऽहं देहि चाऽऽमन्त्रणे पिब इमं जलं विमलं-निर्मलं शीतलं इति भणित्वा गृहीत्वा नरकपालाः तापितं-तप्तं श्रु-कांड्यं सीसकं च तस्य-नारकस्य ददति । फलशेन-पृथुशुभ्रोदरायाकास्वता घटेन, अञ्जलिपु-प्रसृतिपु, तज्जलं दृष्ट्वा वेपिताश्चः-कम्पितसखगात्राः, अश्रुभिः प्रगलद्भिः मण्डितैः-प्लावितैः अक्षिणी येषां ते अश्रुमगलत् मण्डिताक्षाः, छिन्ना तुष्णा अस्माकमित्येवं रूपाणि वचनानि कल्लानि-दीनानि जल्पमाना अपि पलायन्ते दिशोदिशं इति योगः, विमेषमाणा दिशोदिशः एकरयाः दिशः सकाशादन्धां दिशमिति । अत्राणाः-अरसकाः, अश्रणा-अपृहा अर्थकारकरहिताः, अनाथाः अस्वामिकाः, अयान्धवा अन्धवृक्ताः विद्यमानवन्धविविधुक्ताः कथंचित् एकार्थिकान्यपि पदानि न दोषाय, विपलायन्ते-गशयन्ति । कथं मृगा इव वेगेन भयोद्विग्ना इति, गृहीत्वा च बलात्-हवात् नारकात् इति शेषः, तेषां च विपलायमानानां, निरनुकम्पाः यमकार्यिकेति-योगः । मुलं विगात्र-विदार्य लोहदंढैः फलफलशब्दयोगात् फलकलंतं पूर्वोक्तं त्रयुक्तं इह स्मर्यते गति वाक्यालंकारे वदने-

मुखे मक्षिपन्ति ॥ के इत्याह ? केचित् यमकायिका अम्बादयः, किंभूताः ? हस्ततः इति ॥ ततो नारका यत् कुर्वन्ति तदाह-
तेषां दृष्ट्वा संतो रसन्ति य भीमाहं विस्मराहं रुवंति य कलुषणाहं पारेवयगा इव एवं पलवित-विलाव-
कलुषणाकंदिय-यदुर्लभरुदियसदो परिदेवियरुद्वयनारकारवसंकुलो जीसिद्धो ॥

तेन त्रप्तत्रपुणा दग्धाः सन्तः रसन्ति-प्रलयन्ति च वचनानि किंभूतानि ? भीमानि-भयंकराणि, निस्वराणि विकृतशब्दानि ।
रुदन्ति च पुनः करुणकानि कल्पोत्पादकानि, के इव पारपता इव इति एवं प्रकारो निर्घोषः श्रूयते इति योगः । प्रलयितमनर्थ-
भाषणं, विलापः-आर्त्तस्वरकरणं ताभ्यां करुणो दीनो यः सः क्रन्दितं ध्वनिविशेषकरणं बहु-प्रभूतं यथा भवति तथा रुदन्तं शून्य-
स्थानमिव रुदितं-अश्रुमोचनं आराटिमोचनं तेषां शब्दो यस्मिन् सः, परिदेविताः-विलापाः पाठान्तरे परिवेषिनो कम्पिताः अत-
एव रुदा वदाश्च ये ते नारकाः ते तथा तेषां य आरवः शब्दः तेन यः सङ्कुलस्स तथा, निष्ठुष्टो-मुक्तो नारकैः शब्दः-तथा ॥

रसिय-भणिय-कुविय-उक्कूहय-निरयपालतल्लियं गेण्ह कम्म पहर छिंद भिंद उप्पाडेहुक्खणाहि कत्ताहि
विकत्ताहि य मुल्लो हण विहण विच्छुमोच्छुम्म आकड्ह विकड्ह किं ण जंपसि ? सराहि पावकम्माहं क्रियाहं
दुक्कयाहं एवं वयणमहप्पगम्भो संपडिसुयासहसंकुलो उत्तासओ सया निरयगोयराण महाणगरडब्बमाण-
सरिसो निग्घोसो सुचए अणिट्ठो सहियं नेरइयाणं जाइल्लंताणं जायणाहि ॥

रसिताः-शब्दिताः, भणिताः विहितव्यक्तवचनाः, कुपिताः, उत्कृजिताः कुतमहाध्वनयः, ये निरयपालाः तेषां यत्तजितं
अरे ! पाप ! नारक ! हास्यसि अथ किं जायते इत्यादि भणितं नारकविषयं गृहाण्याऽयं नारकं, क्रम, लंपय, प्रहर छट्टादिना,

छिद खग्रादिना, भिन्द कुन्तादिना, उत्पाटय भूत्वात्, उत्खनय भस्मिगोलरु-गान्नादिकं, कृतं कर्त्तव्यो नासादिकं, विठ्ठल विविधैः
 प्रकारैः, भूय एकवारद्वयं पुनरपि पाठान्तरे भञ्ज आमर्दय, हन ताडय यत्किंकार्यो हनशब्दो निपातः, विहन विसेणेन ताडय,
 विक्षिप विज्ञेयेणमुत्क्षेप, युत्से विकीर्णं वा कुरु, वाचनान्तरे निष्कालय, उच्छुम्भ आधिक्येन सिप, प्रवेशय इत्यर्थः, आकृष्य अभियुक्तं
 उत्तरूपिणं कुरु, विकृष्य विपरीतरूपेण कुरु, किं न जल्पसि वाचनान्तरे न जानासीत्यर्थः ॥ स्मर हे नारक ! पापरूपिणि कृतानि एवं
 अमुना प्रकारेण यद्वाचने नरकपालमतिपादने ते महाप्रगल्भोऽतिगृष्टः स्फारो यस्य सः, तथा प्रतिश्रुतः प्रतिशब्दः तद्रूपो यः शब्दस्तेन
 सङ्कुलो-उपासः, उन्नासनकः प्रतिभय इति एकार्थः । सदा सर्वदा केषां प्रासरु इत्यर्थः निरयगोचराणां नरकवृत्तिनां महानगर-
 दग्धमानगोपसद्वन्तो निर्योपमहाध्वनिः श्रूयते । अनिष्टः तत्र नरके केषां सम्बन्धोत्पाह-नारकाणां किंभूतानां यातयमानानां-
 कदर्थ्यमानानां कदर्थ्यनामकारैः, किं तेति कास्ताः-

किं ते ? असिदण-दुग्धवण-जंतपत्थर-सूहत्तल-स्वारायवि-कलकलंतयेयरणि-कलंयत्रालुया-जलिय-
 गुह्निकंमणं उसिगोसिग-कंडइल्ल-दुग्गामरहजोयण-तत्तलोहमग [पद] गमण-वाहणाणि इमेहिः विविधेहि
 आगुणेहि ॥

अस्तिन-स्वप्नाकारपचनं, दर्भचनं प्रतीतं, यद्यमस्ताराः-घरद्वादिपापाणाः, शूचीतलं-उर्ध्वमुखं, क्षाराप्यः-क्षारद्रव्यभृतवाप्यः
 कलकलापमानं यत्प्रभुकावितद्भुतायाचैतरण्यभिधाना नदी, कदम्बपुष्पाकारवालुका ज्वलिता या कन्दरा-गुहास्तासु ततोऽसिवना-
 क्षिप्य गन्निरोभनं, उष्णोष्णे फण्टकाकीर्णे दुर्गमेकच्छगमने रये यत् योजनं, तप्तलोहमार्गे यत् गमनं स्वयमेव वाहनं परैः गवामिव

तत्तया, एभिः-यन्यमानैः, त्रिविधैः प्रकारैः आयुधैः परस्परवेदनासुदीरयन्तीति योगः

किं ते सुगरमुसुदि-करकय-सत्ति-हल-गय-मुसल-चक्र-कोत-तोमर-सूल-लउल-भिडिमाल-सव
(द्व)ल-रदिस-चम्मेद-नुहण-मुद्विय-असि-खेडग-लग्न-चाव-नाराय-कणक-कपिणि-वासि-परसु-कंटक-
तिग्म-निम्बल-अण्णेहि य एवमादिगहि असुमेहि वेडन्विणहि पहरणसतेहि अणुवद्वतिव्ववेरा परोप्परं वेयणं
उदीरंति अभिहणंता, ॥

किं ते सि ? तद्यथा-कैः कैः सुदुरो-अयोधनः मुसण्डिः-ग्रहरणविशेषः, कक्रचं-करपत्रं, शक्तिः-त्रिशूलं, हलं-लांगलं, गदा-
लघुद्विनीयः, मुशलं, चक्रं, कुन्तं प्रतीतं, तोमरः घाणविशेषः, शूलं, लुकुटो-याष्टिः नाखिका, भिण्डिमलः-ग्रहरणविशेषः, सद्वलोल्लि,
पट्टिद्यः-ग्रहरणविशेषः चर्मवेष्टितस्तरं ग्रहरणविशेषः हणो घणः सुदुरविनीयो मौष्टिकप्रमाणः, असिः-खेडः, खेडकः-फलकं, खेडं,
चापं पटुः, नाराचो-याणः, कणको-घाणविशेषः कृष्णी-कर्त्तरिका वंसीः-काष्ठतक्षोपकरणं परशुः कुठारः, कण्टका भट्टा, तीक्ष्णा
'निर्मला अन्यैः-बहुभिरनुक्तैः, इत्यादिप्रकारैः, अयुधैः-पापनिदानभूतैः, वैक्रियैः-विचित्रविकारकारकैः नवीननिष्पादितैः कृत्रिमाऽकृ-
त्रिमद्यस्त्रविशेषैः, अनिच्छिन्नतीव्रतरवैरभावाः परस्परं-अन्योऽन्यं वेदनां-पीडां व्यथां उदीयन्ति-प्रकटीकुर्वन्ति अभिहन्मयाना द्रन्तः।

१ 'पट्टरी' माया. २ 'डाल' माया. ३ 'तरवार' माया. ४ नलीनो तीर माया. ५ 'कातोरी' माया. ६ 'चांसलो'

माया. ७ कुराडो माया. ८ अणिमाला माया ९ चण्डाला माया

तत्थ य मोगगर-पद्धारचुण्णिणय-मुसुंढिसंभगमहितदेहाजंतोवपीलणफुरंतकप्पिया के इत्थं सचम्मका विगत्ता
णिम्मूळुन्दूणयकण्णोद्वणासिका छिणहत्थपादा ॥ तत्थ य

तत्र-नरके द्युद्धरप्रहारचूर्णितः, मुसण्ढिभिः भग्नो जर्जरीकृतो मथितो विलोडितो दधिवत् देहो-गात्रं येषां ते तथा, यन्त्रो-
पपीडनेन स्फुरन्तः कल्पिताः-छिन्नाः छेदिताः खण्डीकृताः केचित् नारका-अत्र नरके, सगर्भणा सह विकृताः-उल्कृताः पृथग्-
कृतचर्माणि, तथा निर्मूलं उद्धूनाः छेदिताः कर्णोष्ठनासिकाः, छिन्नहस्तपादाः तत्र च ।

असि-करकय-निक्खलकोत्त-परसुप्पहार-फालियवासीसंतच्छित्तंगमंगा कलकलमाणखारपरिसित्त-गाढ-
दृज्जंतगरा-कुंतंगभिण्ण-जज्जरियसन्वदेहा विलोलंति महीतले विस्सृणियंगमंगा, ॥

असि-क्रकच-तीक्ष्णकुन्त-पररूनां प्रहारैः स्फुटिता विदारिता ये ते, तथा वास्या-काष्ठतक्षोपकरणेन संतक्षितानि च्छोछि-
तानि भद्रानि येषां ते, पुनः कीदृशा ! अग्निना कलकलायमानक्षारेण यत् परिपिक्तं सिञ्चितं तेन गाढं अत्यर्थं दक्षमानं गात्रं
नेपां ते, तथा कुन्ता-भल्लास्तेषां अप्राणि मान्तानि तैर्भिन्न-भेदितं पूर्वं भेदितं पश्चात् जर्जरितं कुम्भरिवत् चूर्णितः सर्वः-समस्तो
द्देशो येषां ते, तथा विलुठितमहीतले पृथ्वीपीठे नारका इति शेषः ॥ पृथुकवत् विमूढितं भञ्जितं अङ्गं येषां ते, तथा कुत्राडपि
'निगय जीहा' पात्रान्तरे निर्गतजिह्वा इति वाच्यं, तत्र महीतले ततः किं जातं तदाह--

विग-सुणग-सियाल-काक-मज्जार-सरभ-दीचिय-वियग्घ-सद्वूल-सीहदप्पिय-खुहाभिभूतेहि
णिक्कालमणसिपहि घोरा रसमाणभोमरूवेहि अक्कमित्ता दढदाढा-गाढडक्क-कड्ढिय-सुत्तिक्खल-नह-

फालियउद्देहा विच्छिप्यंते समंततो विमुक्कसंधिबंधणावियंगमंगा कंक-कुरर-गिद्ध-घोरकट्टवायसगणेहि य
पुणो खरथिरददणक्ख-लोहंतुंवेहि ओवविच्चा पक्खाहय-तिक्खणक्खविकित्त-जिह्मंछियनयणनिहओलुग-
विगतवयणा, उक्कोसंता य उप्पयंता निपतंता भमंता ॥

वृका-ईशमृगाः, शृगालाः-जम्बूकाः, श्वानः, काकाः द्विधाः, मार्जाराः-बिडालाः, सरभाः अष्टापदाः, द्विपिकाः-चित्रकाः,
व्याघ्राः, शार्दूलाः-व्याघ्रापत्यानि, सिंहाः एते दृप्ताः दर्पिताः क्षुधाऽभिभूतैरैतैः-पूर्वैकैः नित्यकालं-सर्वदा अनशनैर्निर्भोजनैः
अत्यन्तधुधितः घोरा-दाहणक्रियाकारिणः आरसन्तः शब्दायमानाः भीमरूपाश्च ये ते तथाविधा तैराक्रम्य बध्वा, दृढदंष्ट्राभिः
गाढमर्यायै दृष्टाः कृष्टाश्च आकर्षिताः, सुतीक्ष्णनखैः स्फाटितो विदारित उर्ध्वदेहो येषां ते, विकीर्यन्ते सर्वतः विमुक्ताः श्लथीकृत-
सन्धिबन्धना-अद्भुतसन्धाना व्यद्वितानि विकलीकृतानि अङ्गानि येषां ते, कङ्काः पक्षिविशेषाः, कुरराः समलाः, गृध्राः सौचनकाः,
घोरकष्टाऽतिकष्टकारिणो ये वायसास्तेषां गणाः समुद्रास्तैः, पुनस्ते कीदृशाः ? स्वराः-कर्कशाः स्थिराः-निश्चलाः हृदा-अभंज-
नशीला नखा येषां ते तथा, लोहवत् दृढं-मुलं येषां ते तथा, तैः उपनिपत्य-आगत्य पक्षैः आहताः, तीक्ष्णनखैर्विस्मिता-विदा-
रिताः, आकृष्य जिह्वाः, अच्छित्ते-कर्षिते नयने लोचने येषां ते तथा, निर्दयं-निःकृपं यथा भवति तथा अवसृणं-विकृतं वदनं येषां
ते, [पाठान्तरे अवलुचगतां-नत्र अवलुप्तानि छिन्नानि गात्राणि येषां ते], उक्कोशन्तः-क्रन्दन्तः, उत्पतन्तः, आकाशे, निपतन्तो भूम्यां ॥
पुण्वकम्मोदोयवगता पच्छाणुसएण डज्झमाणा णिंदंता पुरेकडाइं कम्माइं पावगाइं तहिं तहं तारिसाणि

१ भट्टकयां फोर्घां माणा । २ बरगाहा माया

ओसणं चिकणाई दुखखातिं अणुभविता तत्तो ग आउयलएणं उळवट्टिया समाणा यहवे गच्छंति, तिरियवसई दुखलुसारं सुदारुणं जम्मणमरणजरावादिपरियट्ठणरहं, जल-थल-सहस्र-परोप्परधिहिसणपवंचं, इमं च जगपागळं चरागा दुखलं पावेन्ति वीहकालं, किं ते ?

पूर्वकसोदयोपगताः, 'सर्वत्र कर्मधारयः' पश्चात् अनुशयेन-पथाचापेन-दक्षमानाः, जुगुप्समानाः, पुरा-पूर्वभवे कृतानि कर्माणि क्रियाः पापकानि प्राणातिपातादीनि पातकानि तत्तत्सयां रत्नप्रभायां उरगृस्थितौ तादृशानि जन्मान्तरोपाजितानि परमाधार्मिकोदीरीतक्षेत्रप्रत्ययरूपाणि, ओसत्रं चिकणाई प्रानुर्येण दुर्विमोचनानि दुःखानि अनुभूय ततश्च निरयात् आयुः-क्षयेण उद्धृताः सन्तः बहयो गच्छन्ति, तिर्यग् वसति-तिर्यग् योनौ, यतोऽल्पा एव मनुष्येष्टूत्पद्यन्ते, दुःखलोचाराणि किं तेषां ? अनन्तोत्सर्पिण्यसर्पिणीकायस्थितिकत्याजस्यां सुदारुणां दुःखबाधयत्यात्, जन्मजराभरणव्याधीनां याः परिवर्तनाः पुनः पुनर्भवानि इति ताभिर्यद् इव अर्गटो या सा तां तिर्यग्योनि, जलचरस्थलचरवराणां परस्परेण विहिसनस्य विविधव्यापादनस्य प्रपञ्चो-विस्तारो यस्यां, तथा ते इदम् वक्ष्यमाणं प्रत्यक्षं प्रगटं जगत् न केवलं आगमगम्यं किन्तु जन्मजंतुनां प्रत्यक्ष-प्रमाण-प्रसिद्धतया प्रकटमेवेति, वराकास्तापस्विनः प्राणवधकारिण इति योगः दुःखं, प्राप्नुवन्ति दीर्घ-चिरकालं किं तत् इति कथ्यमानं ॥

मीउणह-तण्हा-खुह-वेगण-अण्णईकार-अडविजम्मण-णिच्चमउविग्गवास-जगण-यह-बंधण-ताडणंकण-नियागण-अट्टिभजण-नासाभेय-ण्हारदूमण-छविच्छेयण-अभिजोगपावण-कमंकूसारनियाय-दमणाणि चारुणाणि ग ॥

शीत-उष्ण-तृष्णा-धुयादिभिर्वेदना, अप्रतिकारं प्रियगजनकर्मादिरहितं वा सूतिकर्मप्रभृतिरहितं, अटव्यां जन्म-कान्तारे जननं नित्यं तत्रैव वासः भयेन उद्विग्नानां वासोऽवस्थानं, जागरणं-अनिद्रागमनं, वयो-भारणं, वन्धनं-संयमनं रज्वादिना, ताडनं-कुट्टनं, अङ्कनं-तप्तलोहशलाकादिना चिन्हकरणं, निपातनं-गर्चादौ क्षेपणं, अस्थिभञ्जनं-कीकसामर्दनं मुद्रादिना, नासिकान्तर्निव्वकरणं, चूचिच्छेदनं-अवयवकर्त्तनं, प्रहारैर्दमनं उपतापः, अभियोगप्राणं दग्धा बध्वा व्यापारवर्त्तनं, कसा चर्ममयी यष्टिः, अङ्कुशो वक्रशृणिः आरा-दण्डान्तरचर्चिलोहशलाका तासां निपातः स्त्रीरविशनं, दमनं शिक्षाश्रावणं, वाहनं भारस्य एतानि प्राप्नुवन्ति इति योगः ।

मायापितिविष्ययोग-सोयपरिपीलणाणि य, सत्थग्मिचिसाभिघाय-गलगवलावलणमारणाणि य, गलगजालु-च्छिप्पणाणि य, पडलणविकप्पणाणि य, जावल्लीविगंधणाणि य, पंजरनिरोहणाणि य, सयूहनिद्धाडणाणि य, धमणाणि य, दोहणाणि य, कुदंदगलगंधणाणि य, वाडगपरिवारणाणि य, पंकजलनिम्बजणाणि य, वारिस्प-वेसणाणि भंगविस्मणिवडणदवगिजालदहणाइ याइ य, ॥

पुनः किद्वी वेदना ? मातापितृविप्रयोगः श्रोतसां नासागुत्वादि रन्ध्राणां परिपीडनानि रज्वादिद्रवन्धनेन बाधनानि यानि तथा शोकपरिपीडनानि, तथा च शस्त्राग्निविपाश प्रवीताः तैः अभिघातो-हननं गलस्य-कण्ठस्य गवलय-शृङ्गस्य बालनं-मोहनं अथवा गलकंबलावलेनेन मारणं तानि च, अथवा गलेन बडिसेन जालेन जलगंध्यात् मत्स्यादीनां उत्क्षेपणानि-आकर्षणानि तानि, तथा-पडलणं-पचनं विकल्पनं-छेदनं प्रबलकर्त्तनानि तानि, यावल्लीविकवन्धनानि, प्रस्तरबन्धनानि वा, स्वयूथात् निर्वाटनानि-निष्काशनानि, स्वकीयनिकायनिःकालनानीत्यर्थः, धमनानि महिष्यादीनां वायुपूरणानि, दोहनानि दुग्धानां, कुट्टण्डेन-बन्धन-

विशेषेण गले-कण्ठे यानि वन्धनानि, वाटकेन हृत्वा परिवारणानि-निराकरणानि यानि च, तथा जातानि पंकनिमज्जनानि कर्दम प्रायःजले बोलनानि, वारिप्रवेशनानि-जलक्षेपाः तथा अवापातेषु गर्वापातेषु तथा उदक इत्येवंरूपेषु पतनेन निभग्नो भञ्जनं गात्राणां अवपात निभग्नः स च विपमात् पर्वतकण्टकादेर्निपतनं दवाग्निज्वालाभिर्दहनं च एतानि आदिर्येषां बानि एतादृशानि दुःखानि प्राप्नुवन्ति इति योगः ॥

एवं ते दुःखखसयसंपलित्ता नरगाओ आगया इहं सावसेसकम्मा तिरिक्खपंचेदिणसु पार्यति पावकारी कम्माणि, पमाय-राग-दोस-यहुसंचियाइ अतीव अस्सायकक्कसाइ ॥

एवममुना प्रकारेण ते प्राणयातिनः दुःखशतसंभदीप्ताः-व्याकुलाः सन्तः नरकात् आगताः इह तिर्यग्लोके सावरोपकर्माणः तिर्यग् पञ्चेन्द्रियेषु प्राप्नुवन्ति । पापकारिणः कानि इत्याह-कर्माणि कर्मजन्यानि दुःखानीति भावः ।

प्रमादः पंचधा यथा-मेज्झं विपयं केसाया निहा विकेट्ठा इति, तथाऽष्टया प्रमादः यथा-अन्नाण १ संसओ २ चैव मिच्छानाणं ३ तहेव य । रागो ४ दोसो ५ मइमंसो ६ धम्मंमि य अणायरो ७ ॥१॥ अप्पसत्थाण जोगाणं ८ पमाओ होइ अट्टहा ॥ प्रमादः-शुभकर्मणि आलसता, रागः प्राप्ताऽप्राप्तेषु शृङ्घारारूपः, द्वेषः प्राप्ताऽप्राप्तेषु असूयाजनितः, तैः प्रमादरागद्वैपर्वहूनि यानि संचितानि उपाजितानि तानि । अतीवाऽत्यर्थं असातेषु दुःखेषु मध्ये कर्कशानि-क्रूराणि यानि तानि । भ्रमर-मसग-मच्छिमाइणसु य जाइकुलकोडिसयसहस्सेहि नवहि चउरिदियाण तहि तहि चैव जम्मण-

१ याडी इति भाषा.

मरणाणि अणुहवंता कालं संखिज्जं भ्रमंति नेरइयसमाणतिच्चदुक्खा फरिसरसणघाणचक्खुसहिया ।

तथा भ्रमर-भक्षक-मक्षिकादिषु चतुरिन्द्रियाणां जातिषु नव कुलकोटिभूतसहस्रेषु, -एवं घटनीयं शतसहस्रैर्लक्षः चतुरिन्द्रिय जातौ यानि कुलकोटिशतसहस्राणि तानि तेषु तथा च पुनः एव निश्चितं तत्रैव तत्रैव चतुरिन्द्रियजातौ इत्यर्थः, जन्ममरणाणि अनुभवन्तः गमनागमनेन शान्नुवन्तः कियत्कालं यावत् इत्याह-संख्यातवर्षसहस्रलक्षणे भ्रमन्ति-पर्यटन्ति नारकसमानतीव्रदुःखाः सशरी-नरसनघ्राण वस्तुःसहिता इन्द्रियचतुष्टयोपेताः चतुरिन्द्रिया इत्यर्थः ।

तदेव तैर्दिगसु कुंथु-पिप्पीलिया-अंधिकादिकेषु य जातिकुलकोटिसयसहस्सेहि अट्टहि अणूणगेहि तैर्दियाण तहि तहि चैव जम्मणमरणाणि अणुहवंता कालं संखिज्जं भ्रमंति नेरइयसमाणतिच्चदुक्खा फरिसरसणघाणसंपउत्ता । तथैवेति-यथा चतुरिन्द्रियेषु तथैव त्रीन्द्रियेषु यातनां-पीडां अनुभवन्त इत्येवाऽऽह कुंथुः-धुद्रजन्तुः, पिपीलिका-कीटिका, घृतेल्लिकादयः प्रतीताः, अन्धिका-उपदेहिका, कर्पणगाल्यादयः, इत्याद्यनेकेषु जातिषु अष्टकुलकोटिभूतसहस्रेषु अष्टलसकुलकोटि-ष्वित्यर्थः, अन्येषु संपूर्णेषु इत्यर्थः, एकमुत्तरीत्या त्रीन्द्रियेषु तस्यां जातौ जन्ममरणाणि अनुभवन्तः कियत्कालं संख्यातवर्षसहस्र लक्षणं कायस्थित्या भ्रमन्ति नारकसमानतीव्रदुःखाः सर्वेनरसनघ्राणसंयुक्ताः मीलिताः ।

गंडूलय-जलूप-किमिय-चंदणग-मादिगसु य जातीकुलकोटिसयसहस्सेहि सत्तहि अणूणगहि वेइंदियाणि तहि तहि चैव जम्मणमरणाणि अणुहवंता कालं संखिज्जं भ्रमंति नेरइयसमाणतिच्चदुक्खा फरिसरसणसंपउत्ता । गण्डूलय-उदरजलूदकृमयः तथा द्वीन्द्रियगमनमपि चतुरिन्द्रियवद् ज्ञेयं नर्तं तदाऽऽह-अलकाः, कृमयः छुद्रकीटाः, चन्दनकाः

अप्ताः इत्येवमादिषु द्वीन्द्रियजातिकुलकोटिसहस्रेषु अन्यनैः-सम्पूर्णैः सप्तभिः द्वीन्द्रियस्थानानि तस्यां तस्यां जातौ च पुनः एवममुना प्रकारेण जन्ममरणानि अनुभवन्तः, कियत्कालं यावत् संख्यातकवर्षसहस्रं यावत् पर्यटन्ति, नारकसमानतीव्रदुःखाः स्पर्शनरसनसंप्रयुक्ता इन्द्रियद्वयोपेनास्तथैव ।

पप्ता एर्गिदियत्तणंपि य पुढवि-जल-जल-मारुय-वणप्फति सुहुमथायरं च पज्जत्तामपज्जतं पत्तेयसरीर-णामसाहारणं च पत्तेयसरीरजीवेसु य तत्थवि कालमसंखेज्जं भमंति अणंतकालं च अणंतकाए, फासिंदिय-भायसंपउत्ता हुक्खसमुदयं इमं अणिट्ठ पावंति पुणो पुणो तर्हि चेव परभवतरुगणगहणे ॥

न केवलं ते पञ्चेन्द्रियद्वीन्द्रियत्वं प्राप्ता किन्तु एकेन्द्रियत्वं प्राप्ता अपि तदाऽऽह-पृथ्वी-जल-ज्वलन-मास्त-धनस्पतीनां सम्बन्धि यत् एकेन्द्रियत्वं तत् कीदृशं ? स्वप्ननामकर्मोदयात् सूक्ष्मत्वं, वादरनामकर्मोदयात् वादरत्वं, पर्याप्तनामकर्मोदयात् पर्याप्तं, अपर्याप्तनामकर्मोदयात् अपर्याप्तं, प्रत्येकशरीरनामकर्मोदयात् प्रत्येकं, साधारणशरीरनामकर्मोदयात् साधारणं, चकारः समुच्चये, एवंविधं वेकेन्द्रियत्वं प्राप्ता जीवास्तेषु तत्र कियन्तं कालं कार्यास्थित्यां तिष्ठन्तीत्याह-तत्राऽसंख्यातकालं यावत् प्रत्येकशरीरेषु भ्रमन्ति-पर्यटन्ति, सर्वासां जातीनां कुलकोटयस्ताथेमाः—

एर्गिदिण्णु पंचसु, वारस सत्त तिग सत्त अट्ठवीसा य । विगलेसु सत्त अड नवं, जल खह चउप्पय उरग भूंयगे ॥
अद्धतेरस वारस, दस दस नयगं नरामरे नरए । वारस छब्बीस पणवीस, हुंति कुलकोडी लक्ख्वाइं ॥२॥ इति
असंखोसप्पिणी उस्सप्पिणीओ, एर्गिदियाण य चउण्हं । ता चेवओ अणंता वणंससइए उ बोधब्बा ॥

साधारणशरीरेषु-अनन्तकाये अनन्तकालं पर्यटन्ति । सर्वोन्नेन्द्रियथावं प्राप्ताः सन्तस्तत्र दुःखसमुदयं दुःखौघं इमं वक्ष्यमाणं प्राप्नुवन्तीति योगः । अनिष्टं-इच्छाप्रतिकूलं पुनः पुनस्तत्रैवेकेन्द्रियत्वे इत्यर्थः, किंभूते ? परः-प्रकृष्टः सर्वोत्कृष्टकायस्थितिकत्वात् परभवोत्पत्तिस्थानं तरुणैर्गहनं दुःखगाहं यत्र तत् पाठान्तरे तत्प्रहणं गुणे वृषगुच्छुल्लभादिद्वन्द्वं समूहो यत्र एकेन्द्रियत्वे दुःखसमुदयेमेवाऽऽह-

कोदाल-कुलिय-दालण-सलिल-खुंभण-खुंभण-अणलाणिल-विविहसत्यघट्टण-परोप्पराभिहणण-मारण-विराहणाणि य अकामकाइ परप्पओगोदीरणाहि य कज्जपओयणेहि य पेस्सपसुनिमित्त-ओसहाहारमाइ-एहि उक्खलण-उक्खत्थण-पयण-कोदण-पीसण-पिट्ठण-भज्जण-गालण-आमोडण-सडण-फुडण-भंजण-छेयण-तच्छण-विलुंचण-पत्तज्झोडण-अग्गिदहणाइयाति, ।

कुदालो-लोहमयभूखनित्रं, कुलिकं-हलं, दालणं विदारणं, सलिलस्याऽपि भूशस्त्रं यत्नं मर्दनं, सोभणं-सञ्चलनं, रुम्भणं-निरोधनं, अग्निवायुमलुखिविविधशस्त्रैः स्वकायपरकायभेदभिन्नैर्यत् घट्टनं-संघट्टनं अनेन च परस्परं सर्वेषां दुःखमुक्तं परस्परं अभिहननं-मारणं-हननं, विराधनं-विविधभेदः पीडोत्पादनं, तानि कीदृशानि ?

अकामकानि-अनभिलषणीयानि, परप्रयोगेन उदीरणाभिः-स्वव्यतिरिक्तजनदुःखोत्पादनाभिः निःप्रयोजनैः कार्योऽर्थोऽन्यादिभिः किमर्थं हन्यन्ते ? इत्याह-

मेप्पकर्मकरपगुवादनिमित्तं च यानि औषधादारादीनि तैः कृत्वा तदर्थं वा, उत्खननं-उत्पादनं, उत्तथनं-त्वचाऽपनयनं, पचनं-पाककरणं, कुट्टनं चूर्णनं, मेयणं घरहादिना दलनं, षिट्टनं-ताडनं, भज्जनं-भ्राष्ट्रपचनं, गालनं-छालनं, आयोटनं-इषज्जनं,

शूदनं-स्वत एव विगडनं, स्फोटनं स्वत एव द्विधा भवनं, भञ्जनं-आमर्दनं, छेदनं-द्विधा करणं, तक्षणं 'काष्ठादेरिव वास्यादिना विलुचनं' लोमोद्यपनयनं, पत्रज्झोडनं तरुप्रान्तपल्लवफलादिपातनं, अग्निदहनदीनि तथा तैः कृत्वा दुःखान्येकेन्द्रियाणां भवतीति योगः । एकेन्द्रियाणां अधिकारं निगमयन्नाह—

एवं ते भवपरंपरादुक्खसमणुपद्धा अडंति संसारबीहणकरे जीवा पाणाइवायनिरया अणंतकालं जे विय इह माणुसत्तणं आगया कर्हि वि नरगा उव्वदिया अधन्ना तेविय दीसंति पायसो विकयविगलरूवा खुब्बा वडभा य वामणा य बहिरा काणा कुंटा पंगुला विगला य सूका य मंमणा य अंधयगा एगचक्खू विणिहयसंचिह्लया बाहि-
रोगपीलिय-अप्पाजय-सत्थवज्झबाला कुलक्खणुक्किन्नदेहा दुब्बल-कुसंधयण-कुप्पमाण-कुसंठियां कुरूवा किविणा य हीणा हीणसत्ता निबंसेक्खपरिवज्झिया असुहदुक्खभागी णरगाओ इहं सावसेसकम्मा उव्वट्ठा समाणा ॥

एवमुक्तक्रमेण नैकेन्द्रियाणां भवपरम्परासुखदुःखं तत् समनुयद्भवच्छिन्नं येषां ते तथा अटन्ति संसारे बीहनकरे-भयङ्करे ये जीवाः प्राणातिपातनिरताः अनन्तकालं यावत् प्राणविनाशकारिणः नरकादुद्धृताः इह मनुष्यगतिगता यादृशा भवन्ति तादृशा उच्यन्ते । येऽपि च इह मर्त्यलोके मनुष्यत्वमागताः कथञ्चिन्माहता कष्टेन नरकादुद्धृताः तेऽप्यथन्या दृश्यन्ते, प्रायसो ग्रहणेन तीर्थ-करादिभिर्व्यभिचारपरिहारार्थं विकृतविकलरूपत्वमेव प्रपञ्चयन्नाऽऽह—

कुब्जाः--वक्रजङ्घाः वटभाश्च-वक्र उपरि कायाः, वामनो-अतिदृस्वदेहाः, वधिराः कर्णेषु, काणा-दीपेकाणाः, कुंटाः विकृत-

१ वीयाक्राणो इति लोकमाया.

हस्ताः, पद्गुलाः-पादहीनाः, विकलाः अपरिपूर्णदिशः, मूका-वचनाऽसमर्थाः, कुत्रचित् अपि पुनः जलमूकाः जलमविष्टाश्च गुड-
गुड इत्येवंरूपेण धनिर्येषां ते, मन्मनाः अस्फुटवचः, अन्याः-चक्षुरहिताः, एकाक्षाः सदीयचक्षुषः रोगाद्यैर्विनिहतचक्षुषः, संचि-
हृक्काः-चिर्पटनेत्राः, व्यापिरोगपीडिताः-अथवा विशिष्टा अधिभिः पीडिताः, अत्यायुषः, शस्त्रेण वध्याः, बाला-अज्ञानिनः, कुतिसत-
लसौलरभीर्णोदेहो येषां ते, दुर्बलाः कृशाः, कुसंहना-वलविकला, अविहृत्वा अतिदीर्घाः, कुपमाणाः, कुतिसतसंस्थानाः, कुरूपाः,
कृपणा कदर्यातुच्छमृच्छनयः, अल्पसत्ताः, निस्सील्यपरिवर्जिताः, अशुभाऽनुबन्धी यत् दुःखं तत् भजन्ति ते नरकात् उद्द्यूताः
सन्तः इह मनुष्यलोके इत्यन्ते सावशेषकर्मणः यादृशं फलं ददाति तदाऽऽह-

एवं णरगं तिरिक्खजोणि कुमाणुसत्तं च हिंढमाणा पावंति अणंताहं दुक्खाहं पावकारी एसो सो पाणवहस्स
फलवियागो इहलोइओ पारलोइओ अप्पसुहो पट्टदुक्खो महम्मो बहुरयप्पगाढो दारुणो कक्कसो असाओ वास-
सहस्सेहिं सुवती, न य अवेदयित्ता अत्थि हु मोक्खोत्ति एवमाहंसु, नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ चीरवर-
नामधेज्जो कहइ पाणवहणस्स फलयिवागं, एसो सो पाणवहो चंडो रुद्धो खुद्धो अणारिओ निग्घिणो निसंसो
महम्मो धीहणओ तासणओ अणज्जाओ उब्बेयणओ य णिरवयम्वो निद्धम्मो नित्थिवांसो निक्कलुणो निरय-
वासगमणनिघणो मोहमहम्मयपवड्ढओ मरणवेमणसो पढमं अहम्मदारं समत्तं ति वेमि ॥१॥ (सू० ४)

एवमुक्तमकारेण नरकतिर्यग्योनौ कुत्तिस्तमानुपत्वं च हिंढमाणाः-अधिगच्छन्तः प्राप्नुवन्ति अनन्तकानि दुःखानि ते
पापकारिणः पुरूपाः । एषः सः प्राणिवधस्य फलविपाकः इह लौकिको मनुष्यभवाऽपेक्षया, पारलौकिको नरकगत्याद्याश्रित्य,
भ्रत्यमुलः-कुत्तिस्तेन्द्रियभोगसंपादनतः, अविद्यमानमुलः, नरकादिदुःस्वकारणत्वाद् बहुदुःखः, महाभयस्वया, बहुरजः-प्रभृत-

कर्ममगाढं दुर्मोचं यत्र स तथा, दारुणो रौद्रः, कर्कशः--कठिनः असातवेदनीयरूपः, वर्षसहस्रैः कृत्वा गृह्यते प्राणी इति शेषः ।
 न च तं विपाकं अवेदयित्वा अननुभूय अस्ति मोक्षः, अस्मात् प्राणिवधकर्मणः इदं आश्रवदारं केन प्रतिपादितं तदाऽऽह--
 एवमुक्तरीत्या आख्यातवान् कथितवान् । प्राणिवधफलविपाकं अत्राध्ययनार्थस्य महा-
 रागादिजैत्रः श्रीवीरवर्द्धमानः वरनामधेयः प्रश्नस्तनाया कथितवान् । सः प्राणिवधः चण्डः कोपन-
 वीराभिहितत्वं दर्शितं, पुनः कथितवान् इति यदुक्तं तत्प्राणिवधस्य महाविपाकदर्शनार्थं एषः सः प्राणिवधः चण्डः कोपन-
 स्तदन्तर्बर्त्तो रौद्रो दारुणविपाकहेतुः, नीचजनाचरितत्वात् क्षुद्रः, अनार्यलोकस्याज्यं करणीय इति अनार्यः, अविद्यमानदयात्वात्
 निर्घृणः, निःशूकजनाऽऽचरितत्वात् निःशूकः, महाभयहेतुत्वात् महाभयः, भयवन्नरासेवितत्वात् वीह्ननकः उत्त्रासनहेतुत्वात्
 प्रासनकः, अकस्मान्भयहेतुः, न्यायातिक्रान्तत्वात् अन्यायः, अथवा गत-कलुषावत्त्वात् अनर्जुकः, उद्वेजनकारित्वात् उद्वेजनकः,
 परमाणाद् न अपेक्षते इति निरपेक्षः, धर्मात् अपगत इति निर्धर्मः. वध्यं प्रति स्नेहाभावात् निःपिपासकः, निर्गता करुणा
 यस्मात् सः निःकरुणः, नरकावासेषु यद्वनं गतिस्तद्वपुं निधनं-मरणं यस्य सः, मोक्षोऽज्ञानं महामोहो मिथ्यादर्शनं तदेवमयं
 तस्य प्रकर्षकः उत्कृष्टफलद इत्यर्थः, मरणेन वैमनस्यं-दैन्यं यस्य सः मरणवैमनस्यः ॥ प्रथमं आद्यं अर्थमद्वारं मृपावादाद्यपेक्षया
 परं इदमनादिरूपं चेत्यर्थः, आश्रवदारं पापागमनद्वारं व्यक्तव्यताऽपेक्षया समाप्तं--निष्ठागतं, इतिशब्दः समाप्तौ, ब्रवीमीति--कथ-
 यामि तीर्थकरोपदेशेन न तु स्वबुद्ध्या, इति इत्थं ॥ सुधर्मस्वामिना स्ववचसि सर्वज्ञवचनात् अव्यभिचारीति दर्शितं प्रत्ययो-
 त्यादनार्थं गुल्फारतन्व्याऽऽविष्करणार्थं विनियानां च एतन्नात्राय प्रदर्शनार्थं चेति व्याख्यातं ॥ इति ॥
 दशमोपाङ्गस्य प्रश्नव्याकरणानामरूपस्य प्रथमाश्रवस्य विवरणमेतल्लिखितं समासेन इति प्रथमं द्वारम् ।

॥ अथ द्वितीयं अध्ययनम् ॥

व्याख्यातं प्रथमध्ययनं । साध्यातं द्वितीयमारभ्यते

भस्य चाऽयं सम्यग्यः-पूर्वस्वरूपादिविदोषैः प्राणातिपातः उक्तः, स तु मृपाभाषणहेतुकः क्रोधलोभभयहासाद्भवति क्रोधा-
दपस्तु प्राणियथकारकास्ते तु मृपावादैनैव साध्या, अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्येदमाऽऽदिशुक्रम्—

इह ललु जन्व पितृयं च अलिपययणं लहुसग-लहुचवलभणियं, भयकरं, दुहकरं, अयसकरं, वैरकारणं,
रति-अरति-राग-दोसमणसंक्लेश-वियरणं अलियं नियडिसातिजोयबहुलं, नीयजणनिसेवियं, निस्मंसं,
अस्परायकारकं, परमसाहुगरहणिज्जं, परपीलाकारणं परमकिण्हलेस्ससहिंयं, दुग्गइविणिवायविवड्डणं, भवपुण-
न्मयकरं, निरपरिचियमणुगतं, दुरन्तं, कित्तियं, पितियं अधम्मदारं । (सू० ५)

इह शब्दे, ललु निश्चयार्थ, जन्म इति शिष्याऽऽमन्वणं, द्वितीयं पुनः आश्रयद्वारं, अलीकत्वचनं मृपावाद इति नाम इदमपि
पारनादि पञ्चमिः द्वारैः प्ररूप्यन्ते—

सुगुणगौरवरहितः स्वक-आत्मा येषां ते सुगुणस्वकाः तेभ्यो ये लयवः चण्डा कायादिभिः तैर्भणितं किदृशं ? भयकरं,
दुःखकरं, अयगःकरं, वैरकारकम्, रतिभरतिरागद्वेषमनःसंक्षेपं ते चित्तरति ददातीति रति-अरति-राग-द्वेष-मनःसंक्षेप

तस्स य णामाणि गोणानि होति तीसं, तंजहा—अलिं १ सठं २ अणज्जं ३ मायामोसो ४ असंतकं ५ कूड-
कवडमवत्थुगं च ६ निरत्थयचमत्थयं च ७ विहेसगरहणिज्जं ८ अणुज्जुकं ९ कक्षणा य १० वंचणा य ११
वितरणं, अलीकं शुभफलापेक्षया निःफलं, निःकृतिर्वचनप्रच्छादनार्थं साऽति—अविश्वासो वचनस्य तस्य योगो—व्यापारस्तेन
बहुलं—प्रचुरं यत्र तत्तथा, नीचैर्जात्यादिहीनजैः प्राय इदं निषेचितं—कृतं, वृक्षसं—कुरं अथवा निःशंसं—प्रशंसारहितं, अप्रत्यय-
कारकं—विश्वासविनाशकं, परमाः—प्रकृष्टा योगध्यानानादिना ये साधवस्तेर्गहितं त्यागीकृतत्वात्, परेषां पीडाकारकं, परमकृष्णछेदश्या-
सहितं—संक्षिष्टाऽध्यवसायेन क्रूरमनस्तेन सहितं, दुर्गतौ यो निपातः—पतनं तस्य विशेषेण दृष्टिकृत्, तथा भवे—संसारे पुनः पुन-
र्वारंवारं जन्म करोतीति पुनर्भवकरं, अनागतापेक्षया अतीतकालापेक्षया पूर्वभवे अपि तथैव करणं अनादिभवाभ्यासात् चिरपरिचितं,
—मिथ्यात्वाविरतिप्रवाहाऽनुच्छेदात् अनुगतं, विपाकदारुणत्वात् दुरन्तं, कीर्तितं—कथितं, द्वितीयं—प्रथमावरजं तृतीयाग्रजं
इत्यर्थः, अधर्मद्वारं पापोपायमिति एतेन प्रथमं यादृशं इति उक्त विशेषणं ।

तस्य—द्वितीयस्य अधर्मद्वारस्य इमानि अग्रे वक्ष्यमाणानि नामानि—अभिधानानि गुणनिष्पन्नानि गौण्यानि भवन्ति, त्रिशत्
संख्याकानि तद्यथा दर्शयति—

अलीकं—वितथभाषणत्वात् १, शठं—शठस्य मानत्वात् २, अनार्यवचनत्वात् अनार्य ३, मायाकृष्णकपायाऽनुगतत्वात् मृषारू-
पत्वाच्च मायामृषा ४, असदर्याभिधानरूपत्वादसत्कम् ५, कूटं—परवञ्चनार्थं न्यूनाधिकभाषणं कपटं—भाषाविपर्ययकरणं
अविद्यमानवस्तुभाषणं अवस्तु गोपुच्छे देववास इत्यादिरूपं पदत्रयमीकने 'कूटकवडमवत्थुगं' एकैव नाम ६, निरर्थकं—सत्यार्थहीनं

हेति तीसं सायज्जस्स अलियस्स चयजोगस्स अणेगाहं (सू० ४)

तं च पुन चदंति केइ अलियं पावा असंजया, अविरया, कवडकुडिलकडुयचडुलभावा, कुद्धा, लुद्धा, भग्गय हस्सद्विया य, सखी, चोरा, चारभडा, खंडरक्खा, जियजयकरा य गहियगहणा, कक्क-
कुरुगकारगा, कुलिगी, उवहिया चाणियगा य, कूडतुलकूडमाणी, कुडकाहायणोवजीविया, पडगारका
अधियातुं योग्यानि त्रिशत् नामानि भवन्ति, सावधस्य-सपापस्य आश्रवद्धारस्य इह वाक्ये अलीकस्य मृपावादस्येत्यक्षरघटना
कार्या वचनयोगं गतस्य भाषमाणस्येत्यर्थः । 'भासिज्जमाणी भाया' इति वचनात्, तं अलीकं अनेके अनेकभकारं वदन्ति ।
च-समुच्चयार्थे पुनः-एवाऽर्थे-

के ते पापाः ? पापात्मानः अलीकं वदन्ति तान् सत्रकार आह इति योगः ॥ असंयता-असंयमवन्तः इन्द्रियाऽनिरोधकाः,
अविरताः-पापात् न निवृत्ताः, पुनः कीदृशाः ? कपटेन कुटिलो-वक्रः कटुको विपाकदारुणत्वात् चटुलश्च विविधवस्तुषु
आरांक्षारूपो भावः-चित्तं येषां ते तथा, 'कुद्धा लुद्धा' इति पूर्ववत् सूत्राणि वाच्यानि, क्रुद्धा अपि अलीकं वदन्ति लुद्धा अपि
क्रुद्धलुद्धा अपि इत्यादि सुगमं । भयोत्पादनाय परेषां अथवा भयावहं भणन्ति हासार्थिनोऽपि अलीकं भाषन्ते, पाठान्तरे हास्यार्थ-
मपि अलीकं, कुटसाक्षिणः, चौराः-दस्यवः, चारभटाः-आरक्षकाः, खण्डरक्षाः-शुल्कपाला मंडविया, जिताः संतो द्यूतकराः, गृहीत-
धनग्रहणेन ये अन्यं प्रति निग्रहकारिणस्ते पुरुषा एतावता गृहीतग्रहणानि यैस्ते, कलरुगुरुकं मायाकारकं वाक्यं तत्कारकाः, कुलिञ्जिनो

१ दाणी इति लोक भाषा. २ पतल्यं मीठा बोला.

कलाया कारुह्यं वंचणपरा, चारियचाटुयारनगरगोस्तिपरियारगा दुष्टवायि-सूयक-अणवल भणिया य पुण्यकालियवयणदच्छा, साहसिका, लहुस्सगा, असचा, गारविया, असच्चवावणाहिचिन्ता, उच्चच्छंदा, अणिगगहा, अणियता, छंदेण मुक्कवाया भवंति ॥ अलियाहिं जे अचिरया, अवरे नतियक्कवाइणो वामलोकवादी बुनीयिकाः, औपधिकाः मायाचारिणः, वणिजाः व्यापारकारिणः, कूटतूलकूटमानकारिणः कूटकार्पापणोपजीविनः, अथवा कूटधर्मोपजीविनः कूटधर्मा, षटकारकाः-तन्तुवायाः, कलादाः सुवर्णकारकाः, कौस्तुभ-वस्तुच्छिषकादिपु भवाः वञ्चनतत्पराः, चारिकाः-हेरिकाः, चाटुकाराः-मुलमल्लकराः, नगरयुमिकाः-कोट्टपालाः, परिचास्का ये यैपुनाभिष्वंगे परिचारं कुर्वन्ति, दुष्टवादिनोऽसत्यसग्राहिणः, शूचकाः पिशुनाः, ये कलेन ऋणं गृह्णन्ति ते ऋणवलग्राहिणः अस्मत् द्रव्यं देहीन्येव भणिताः, पूर्वकालिकवचने ये दसा वक्तुकामस्य वचनात् यत्पूर्वं अभिप्राय पराभिप्रायं लक्षयित्वा यद्वचनं भणन्ति ते पूर्वकालिकदशाः, सहसा-अविचार्य भाषन्ते ते साहसिकाः, लघुस्वकाः तुच्छात्मनः, सद्भयः अहिताः असत्याः, गौरविकाः ऋद्धयादिगौरवत्रययुक्ताः, असत्यानां असद्भूतानां अर्थानां स्थापनां-प्रतिष्ठापयि चितं येषां ते असत्यस्थापनाधिचिन्ताः, उचो-महान् आत्मोत्तरुणं छन्दो-अभिप्रायो येषां ते उचछन्दाः स्वैराचारा इत्यर्थः, अग्निघ्नाः-स्वैराः अतएव अनियता अनियमवन्तः अनवस्थिताः, अनिजका वा अविद्यमानस्वजनाः, तथा छन्देन-स्वाभिप्रायेण हुक्काचो-यथा तथा भाषिणः अथवा छन्देन सिद्धवादिनो वयमेव सिद्धवादिनः

१ रुद्धी मुद्रा करी जीवे इति लोक भाषा. २ कारुह्यका जेतला कारुह्यका चिन्तने जीवे ते जाणव्या. ३ कोइला नाहि इति लोक भाषा.

भ्रमंति [सुणंति] नत्थि जीवो न जाइ इह परे वा लोए न ॥ किंचिचि फुसति पुअपाचं, नत्थि फलं सुकयदुक्कयाणं,
पंचमहाभूतियं सरीरं भासंति हे ! वातजोगजुत्तं,
ते के भवन्ति इत्याह ?

अलीकान् ये अशिरताः तथा पूर्वोक्तिभ्यः अन्ये-अपरेऽपि भवन्ति ते के इत्याह ? नास्तिकवादिनः-लोकायतिकमतवादिनः
सम्प्रति द्रष्टु एव लोकः, नास्ति किञ्चिदन्यत् । वामं सतामपि लोकवस्तूनां असत्त्वप्रतिपादनं वदन्ति ते वामलोकवादिनः, केऽपि
भ्रमन्ति-प्ररूपयन्ति शून्यं इति जगत् शून्यवादिनः, कथं आकाराद्यभावे [आत्माद्यभावात्] एव जगत् अतएव नास्ति जीवः तत्सा-
धकप्रमाणाभावात्, तत्कथं ? नास्ति आत्मा प्रत्यक्षग्राह्यः, कथं ? इन्द्रियविषयग्रहणगोचराभावाद्वाऽपि अनुमानग्राह्यः कथं ? प्रत्यक्षेण
तद्देश्यमन्तरा अनुमानस्याऽप्रवृत्तिः यथा द्रष्टे धूमे अग्निरनुमीयते, नाऽपि आगमतो परस्परविरुद्धत्वेन अप्रमाणत्वात्, नाऽपि
उपमानं असत्ये कस्य उपमीयते, तस्मात् न यानि-न गच्छति इह मनुष्यलोके परे वाऽपरस्मिन् लोके देवादिलोके न किञ्चिदपि
सृजति तस्य पुण्यपापं-शुभाशुभं कर्म, नास्ति फलं सुकृतदुष्कृतानां पुण्यपापकर्मणां जीवाऽसत्त्वेन तयोरसत्त्वादतएव सर्वशून्यमीति ॥

यथा केचित् पञ्च महाभौतिकं शरीरं भाषन्ते पृथिव्यप्तेजोवायुआकाशमयं तत्र पञ्चमहाभौतिकमिति-महान्ति च तानि
लोकके व्यापकत्वात् सदभूतानि-पृथिवी-कठिनरूपा, आपो द्रवलक्षणाः, तेज उष्णरूपं, वायुश्चलनलक्षणः, आकाशं शुषिरलक्षणं
तन्मयमेव शरीरं नाऽपरः । शरीरवर्ती तन्निष्पादकोऽस्ति जीव इति विवक्षा, भूतान्येव सन्ति, यत्तु चैतन्यं भूतेषु उपलब्ध्यते
तद्भूतेषु कायाकारपरिणतेषु लक्ष्यते मद्याद्रेषु समुदितेषु मदशक्तिवत्, पृथक् चैतन्यं दृश्यमाणं नास्ति, यथा घटाकारपरिणत-

पंच य खंधे भणन्ति केई, मणं च मणजीविका वदन्ति, वाउजीवोत्ति एवमाहंसु, सरीरं सादियं सनिघणं इह भवे
मृदूपटवदिति व्यपदिश्यते, ततो भूतानामेव चैतन्याऽभिव्यक्तिः जलस्य बुदबुदाभिव्यक्तिवत् इति अलीकवादिनां आत्मनः सत्त्वेऽ-
व्यसत्त्वमिति संक्षेपः॥

अथात्मनः सत्त्वं प्रमाणोपपत्तेः सर्वजनप्रतीतं जातिस्मरणानुपपत्तिलक्षणमनेकधा शास्त्रान्तरे प्रत्यक्षतया ग्राह्यस्तथा सुखी प्रमाणं
च दुःखीत्यादिरूपादनुमानगम्य इत्यादिप्रसिद्धमिति । हे इति निषाते वाक्यालङ्कारे वा, वातयोगयुक्तं प्राणवायुना सर्वक्रियासु
प्रवर्त्तनं जायते इत्यर्थः ॥ पुनः केचित् बौद्धादयः पञ्च स्कन्धाः भणन्ति रूपं १ वेदना २ विज्ञान ३ संज्ञा ४ संस्कारा ५ रूपान्
कथयन्ति । तत्र रूपस्कन्धः-पृथिवीधात्वादयो रूपादयः, वेदनास्कन्धः-सुखा दुःखा सुखदुःखत्वा चेति त्रिविधवेदना
स्वभावः, विज्ञानस्कन्धः-रूपादिविज्ञानकर्तृत्वलक्षणः । संज्ञास्कन्धश्च संज्ञानिमित्तोद्ग्राहणात्यक्तः प्रत्ययः संस्कारस्कन्धः पुण्या-
पुण्यादिधर्मसमुदायः इति न च एतेभ्यो व्यतिरिक्तः कश्चित् आत्माख्यः पदार्थः साक्षात् ज्ञायते इति तेषां मतमिति । न केवलं
पञ्चस्कन्धान् मन्यन्ते किन्तु मनस्काररूपदिलक्षणानां उपादानकारणलक्षणोऽपि मन्यते बौद्धैः, यमाश्रित्य परलोकोऽप्य
भ्युपगम्यते । अतो मन एव जीवो येषां ते मनोजीवास्त एव मनोजाविकाः । अलीकवादिता तेषां सर्वथाऽननुगमिनि मनोमात्ररूपे
जीवे कल्पितेऽपि परलोकासिद्धेः ॥

वातः-उच्छ्वासादिलक्षणो जीव इत्याहुः केचित् अलीकवादिनः वायुरेव जीवनरणव्यपदेशस्तस्मादन्यो नास्ति जीवः,
तथा शरीरं सादि उत्पन्नत्वात् सनिघनं सपदर्शनात् इह भवे एव प्रत्यक्षजन्य तस्मात् एक एव भवो-जन्य नान्यः परलोकोऽ

एगे भवे तस्स चिप्पणासंभि सञ्जनासोत्ति, एवं जंपंति मुसावावी, तम्हा दाणवयपोसहाणं तवसंजमयं भचेरकद्धा-
णमाइयाणं नत्थि फलं, नचि य पाणवहे अलियवयणं न चेव चोरिक्ककरण-परदारसेवणं वा सपरिग्गहावकम्मक-
रणं पि नत्थि किंचि न नेरइयतिरियमणुयाण जोणी, न देवलोको वा अत्थि, न य अत्थि सिद्धिगमणं, अम्मापियरो

स्ति, तस्य शरीरस्य विगिहैः प्रकारैः प्रकृष्टो नाशस्तस्मिन् सति सर्वनाशः इति नात्मा नाऽपि शुभाशुभरूपं वा कर्म शिष्यते इति,
एवमुक्तप्रकारं जल्पन्ति, मृपावादिनाः, येषामपि जातिस्यूत्यादिना जीव परलोकप्रसिद्धेः परं स्वकीयाऽभिनिवेशो न मुञ्चन्ति । पुनर-
न्यदपि भदन्ति किं तस्मात् दानव्रततपौषधानां-चितरणनियमवर्षोपवासानां तपोऽनश्ननादिः संयमः-पृथग्यादिरक्षा ब्रह्मचर्यं प्रतीतं
एतान्येव कल्याणहेतुत्वात् कल्याणकारीणि-आरोग्यजनकानि तदादिर्येषां तानि एवमादिकानां श्रद्धाज्ञानचरणादीनां आचरणे
छुत्कारितानुमोदनादिषु नास्ति फलं-कर्मसंयसुगतिगमनादि । पुनः नास्ति प्राणिवधाऽलीकयचनमशुभफलसाधनतयेति
गम्यं, न चैव-नैव चौर्यकरणं-परद्रव्यग्रहणं स्वाशयतः परदारसेवनं वा विषयव्यापाराचरणं अस्ति अशुभफलं साधनतया वा,
परिग्रहेण मूर्च्छोत्पादनेन वर्तते तत् सपरिग्रहं च-पातकक्रियासेवनं तदपि नास्ति किञ्चित्, क्रोधमानाद्या-
सेवनरूपं तेन हेतुना, नारकतिर्यग्मनुष्याणां योनिका उत्पत्तिरूपा जगतो विचित्रता स्वभावादेव न कर्मजनिता तत् ।

कण्टकस्य प्रतीक्षणत्वं, मयूरस्य विचित्रता । वर्णाश्च ताम्रचूडानां, स्वभावेन भवन्ति ह्ये ॥ १॥ मृपावादिनां वचः ।
नास्ति देवलोकः पुण्यकर्मफलभूतः । न चैवाऽस्ति सिद्धिगमनं सिद्धस्य चाऽभावात्, तथा मातापितरौ अपि नास्तः उत्पत्ति-

नत्थि, नवि अत्थि पुरिसकारो, पक्कव्वाणमवि नत्थि, नवि आत्थ कालमब्बू य ॥ अरिहंता चक्कवदी बलदेवा वासुदेवा नत्थि, नेवत्थि केह रिसओ, धम्माधम्मफलं च नवि अत्थि किंचि ब्हुयं च थोवगं वा, तम्हा एवं विजाणिऊण जहा सुयहु इंदियाणुकूलेसु सब्बविसएसु वट्ठह गत्थि काह किरिया वा अकिरिया वा एवं भणंति नत्थिफवादिणो वामलोगवादी,

मात्रनिबन्धनत्वाद्, न चाऽस्ति पुरुषाकारो, नियतिरेव सर्वप्रयोजनानां सिद्धेः उच्यते-

प्राप्तव्यो नियतियलाश्रयेण योऽर्थः ? सोऽवश्यं भवति तृणां शुभोऽशुभो वा ।

भूतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, नामाव्यं भवन्ति न भाविनोऽस्ति नाशः ॥ १ ॥

प्रत्याख्यानफलमपि नास्ति, नास्ति कालोऽतीताऽनागतलक्षणः, नास्ति मृत्युः-मरणं, नास्ति अहन्तः तीर्थकृतः, चक्रधराः, बलदेवाः, वासुदेवादयो भावाः, नैव केचिदपि ऋणयो गौतमादिमुनयः, धर्माऽधर्मफलमपि नास्ति किंचित् यदुक्तं स्तोकं वा सुष्ठु तस्य फलं, तस्माद्धेतोः एवं विज्ञाय किं करव्यं ? तदाह-

यस्मात् सुष्ठु शोभना बहुप्रकारा अत्यर्थं इन्द्रियाणां श्रोतृचक्षुर्घ्राणरसनस्पर्शनानां अनुकूलेषु-रतिदायिषु अर्थेषु-विषयेषु शब्दरूपरसगन्धेषु प्रवर्तितव्यं, नास्ति काचित् क्रिया वा [नित्य] अनित्यक्रिया वा अक्रिया वा-पपक्रिया वा पापेतर क्रिययोरास्तिकल्पितत्वेनापारमार्थिकत्वाद्, एवं भणन्ति च ते-

पिय खाद च चारुलोचने !, यदतीतं वरगात्रि ! तन्नते । नहि भीरु ! गतं निवर्त्तस्ते समुदयमात्रमिदं कलेवरम् ॥१॥

इमंलि यितीयं कुदंसणं असःभायवाइणो पणवेति मूढा-संमृतो अंडकाओ लोगो संयंभुणा संयं
न निमिमओ,

नास्तिरूयादिनः--नास्ति नास्ति इति वदन्ति ते नास्तिरूयादिनः, वायलोकवादिनः शून्यमतवादिनः इमं द्वितीयं कुदर्थेन
नास्तिरूमतोपेराया, कुदर्थेन-तुमतसद्भायवादिनः इदं प्रज्ञापयन्ति मूढाः--व्यामोहवन्तः; स्वयं परानपि प्रज्ञापयन्ति यथा--

कैनिन्मूढा असद्भायनोद्भागनां जल्पन्ति यथा-स्वयंभुवा द्रामणा वा आत्मना वा निर्मितो लोकः, तत्राण्डकप्रभूतशुननवादिनां
मतमेत-यथा पूर्वं जगत् पंचमहाभूतवर्जितं गम्भीरं एकाग्रं जलेन प्लाव्यमानमासीत्-तत्र महत् अण्डं घोलन्तमाणं चिरकाळेन
रकोटमानं द्रिगा जातं अभ्रं भूमिश्च तत्र गुरामुर-नारकसमुजसचतुष्पदं जगत्सर्वं उत्पद्यं, इत्यण्डकनिर्मितो जगत्-लोकः ।
अथ रायभूमिर्भित्तजगद्वादिनां मतमित्थं--

आसीदिति तमोभूतमप्रज्ञातमलक्षणं । अमृतकुर्यमविशेषं, प्रसुप्तमिव सर्वतः ॥ १ ॥

तस्मिन्नेकार्णवीभूते, नष्टरागारजङ्गमे । नष्टामरनरे चैव, प्रनष्टे राक्षसोरगे ॥ २ ॥

केवलं महतीभूते, महाभूतधियर्जिते । अग्निन्यात्मा विशुस्तत्र, शयानस्तप्यते तपः ॥ ३ ॥

तत्र तस्य शयानस्य, नाभेः पद्मे चिन्निर्गतं । तरुणार्कचिम्पनिभं, हृद्यं काञ्चनकर्णिकम् ॥ ४ ॥

तस्मिन् पद्मे भगवान्, दण्डयशोपवीतसयुक्तः । द्रष्टा तत्रोत्पन्नस्तेन जगन्मातरः सृष्टाः ॥ ५ ॥

अपितिः दुरसत्तानां, दितिरसुराणां मनुर्मनुष्याणां । विनता विहंगमानां, माता विश्वप्रकाराणाम् ॥ ६ ॥

एवं एवं अलिप्यं-ययंपति पयावहणा इस्सरेण य कयंति केति, एवं विण्हुकयं कसिणमेव य जगं केहं,
कहुः सरीश्रुपानां, सुलसा माता च नागजातीनां । सुरभिश्चतुष्पदानामिला पुनः सर्वबीजानाम् ॥ ७ ॥
इति अलीकं भ्रान्तिज्ञानिभिः प्ररुषितत्वात्, तथा केचिद्विश्ववादिनः ईश्वरेण कृतो लोकः, यथा-ईश्वरवादिनः-बुद्धि-
मत्कारणपूर्वकं जगत् संस्थानविशेषपुक्तत्वात्, यथादिवादिति । केचित् विण्णुकृतं कृत्स्नं विश्वमिति भणन्ति यथा—
जले विण्णुः स्थले विण्णुः, विण्णुः पर्यंतमस्तके । ज्वालामालाकुले विण्णुः सर्वं विण्णुमयं जगत् ॥ १ ॥
दृष्टिव्यामप्यहं पार्थ ! चायायमौ जलेष्वहं । सर्वभूतगतश्चाहं, तस्मात् सूर्यगतोऽस्म्यहम् ॥ २ ॥

तं च मार्कण्डेयिः तथा—

सो किल जलयसमुत्थेणुदण्णेगन्नवन्मि लोगन्मि । वीतीपरंपरेणं घोलन्तो उदयमज्जम्भि ॥ १ ॥
सो किल । पेच्छह सो तसथावरणणट्टसुरनरतिरिक्खजोणीयं । एगध्रवं जगमिणं महभूयविचच्चियं गुहिरं ॥ २ ॥
एवंविहे जगंमी पेच्छह नग्गोहपायवं सहसा । मन्दरगिरिव्व तुंगं, महास्समुद्धं च चिच्छन्नं ॥ ३ ॥
खंधंमि तस्स सयणं, अच्छह तहिं थालओ मणमिरामो । [विण्णुरित्यर्थः] संविद्धो सुद्धहिअओ मिउ
फोमलकुंचियसुकेसो ॥ ४ ॥ हत्थो पसारिओ से महरिसिणो एह तत्थ भणिओ य ॥ खंधं इमं विलगगसु मा
मरिहिसि उदयवुद्धीण ॥ ५ ॥ तेण य चेत्तु हत्थे उ मीलिओ सो रिसी तओ तस्स । पेच्छह उदरंमि जयं ससे-
लवणकाणणं सन्नं ॥ ६ ॥

एवमेके वदन्ति मोसं एगो आया अकारको अवेदको य सुकयस्स ॥ करणाणि कारणाणि सव्वहा सव्वहि च निचो य निक्खिओ निग्गुणो य

पुनः सृष्टिकाले विष्णुना सर्वं सृष्टिमिति प्रवादिनां कुदर्शिता श्रेया.

तथा एके केचनात्माद्वैतवादिनो भणन्त्यलीकं यथा—एक एव आत्मा सर्वव्यापकस्तदुक्तं—

एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ १ ॥

तथा पुरुषपदैदं त्रि सर्वं यदभूतं यद्भ्राव्यमित्यादि कुदर्शनता चाऽस्य सकललोकविलोक्यमानभेदनिवन्धनव्यवहारोच्छेद प्रसंगात् । तथा अन्ये वदन्ति सुखदुःखवत्सहेतूनां अकारकः, पुण्यपापकर्मणामकर्त्ता अलीकमिति कुदर्शनता च संसार्यवस्थायां तदभावादिति । केचिन्नित्यवादिनो जल्पन्ति आत्मा नित्यः यथा—

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि, नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो, न शोषयति मारुतः ॥ १ ॥

अद्येयोऽयमभेयोऽयममूर्तोऽयं सनातन ।

इति एतदपि असत्, एकान्तनित्यत्वे हि सुखदुःखवन्धनोपाधभावप्रसंगात्, तथा निष्क्रियः सर्वव्यापित्वेनाऽवकाशाऽभावात् गमनाऽगमनादिक्रियावर्जितः एके केचित् इति वदन्ति तदपि असत्, देहमात्रोपलभ्यमानत्वात् । केचित् निर्गुणो वदन्ति सत्त्वरज-स्ममोलक्षणगुणव्यतिरिक्तत्वात् प्रकृतेरेव हेतु गुणा यदुक्तं—

अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता, आत्मा कापिलदर्शने ।

इति तदपि असत्, सर्वथा निर्गुणत्वं चैतन्यं पुरुषस्य स्वरूपमित्यभ्युपगमात् । केचन अवन्धन इति वदन्ति यदुक्तं—
यस्मान्न बध्यते नाऽपि मुच्यते नाऽपि संसरति कश्चित् । संसरति बध्यते मुच्यते च नानाश्रया प्रकृतिः ॥ १ ॥
इति वचनात्;

असच्चैतत् मुक्तमुक्तयोरेवमविशेषप्रसंगात् । तथा केचित् जगदिदं मन्यते
कालः सृजति भूतानि, कालः संहर्ते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः ॥ १ ॥
कालेन कवलितः सर्वे, भावाध्याऽनित्यतांगता । इति वचनात्,

तदपि असत्, क्षणमात्रत्वात् तस्याकर्तृत्वोपादानात् ।
केचित् स्वभावभावितां जगत् मन्यन्ते, स्वभावेनैव सर्वः संपद्यते शुष्किरीतक्यादीनां तिक्तविरोक्तादयो गुणा स्वभावेनैव,
रविकृष्णः शशी शीतः, स्थिरोऽद्रिः पवनश्चलः । न इमंश्रुः स्त्रीमुखे हस्ततलेषु न कचोद्गमः ॥ १ ॥

भव्याऽभव्यादयो भावाः स्वभावेनैव जृम्भते । इति वचनात्,
तदप्यसत्, तदपि निसर्गतो यस्माच्च स्वभाववैयर्थ्यदर्शनात् ।
केचिन्नियतिभावितां जगदिति जल्पन्ति भवितव्यतैव सर्वत्र वलीयसीति यथा—
प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुष्यः किं कारणं ? देवमलङ्घनीयं ।
तस्मात् शोचामि न विस्मयामि यदस्मदीयं नहि तत्परेषाम् ॥ १ ॥

द्वीपादन्यस्मादपि, मध्यादपि जलनिधेर्दिशोऽप्यन्तात् । आनीय क्षटिति घटयति चिधिरभिमतमभिमुखीभूतम् ॥ १ ॥
 सा सा संपद्यते बुद्धि-व्यवसायश्च तादृशः । सहायास्तादृशा ज्ञेया, यादृशी भवितव्यता ॥ ३ ॥ इतिवचनात् ।
 तदप्यलीकं, अचेतनस्य कर्तृत्वानुपलम्भात् नियतेरनाश्रितत्वानुपलम्भात् ॥

केचित् कर्मवैचित्र्यं जगद्ब्रुवन्ति तथा-

ब्रह्मा येन कुलालवन्नियमितो, ब्रह्माण्डभाण्डोदरे । विष्णुर्येन दशावतारगहने, क्षिप्तो महासङ्कटे ॥

रुद्रो येन कपोलपाणिपुटकै-र्भिक्षाटनं कारितो । सूर्यो भ्राम्यति नित्यमेव गगने, तस्मै नमः कर्मणे ॥ १ ॥

इति वचनात् ॥

तदप्यसत् यतः-रुमर्ण्यपि कृतानि भवन्ति तत्कर्त्ता कश्चिद्विलोक्यते तस्मात्तेषां जगत्कर्त्तृत्वे न प्राधान्यं ।

तथा केचिदुद्यमवादिनो यथा “ दुरुसाध्यमप्युद्यमतस्सुसाध्यं भवेदनालस्यवशादभीष्टं ” इति वचनात् तद् अ-
 सद्भूतता वाऽत्र प्रत्येकमेवमेकत्वे जिनमतप्रतिक्रुष्टत्वात्तथाहि,

कलो सहाय निर्यई, पुण्वकयं पुरिसकारणे गता । मिच्छन्तं ते चेव उ, -समासओ होंति सम्मत्तमिति ॥ १ ॥

समुदायेनैव सिद्धिः सर्वभानानामिति सद्भवस्ततो ह्येकदेशेन तथा चैकनयमिलितं वाक्यमलीकमिति ज्ञेयं । जगदकर्तृत्वा
 कर्त्तृत्वा विचारावलोकिभिस्तत्त्वालोकनिर्णयादयो ग्रन्था विलोकनीयाः संक्षेपस्तु एतत् लिखितम् ।

साम्मतं प्रस्तुतं व्याख्यामः अधिकारवशादिदं ज्ञेयं-

घोषं १ नैयायिकं २ सांख्यं ३, यौगं ४ वैशेषिकं ५ तथा । नास्तिकं ६ चेति षड्भेदं, दर्शनानि भवन्ति हि । १।

तथा—जैनं सांख्यं जैमिनाथं, यौगं वैशेषिकं तथा । सौगतं दर्शनान्येवं, नास्तिकं न तु दर्शनम् ॥१॥ इत्यपि पाठः
तथा केचित् यदृच्छावादिनो यथा-सर्वं इवरेच्छया-यदृच्छया निष्यज्ये न कोऽपि कर्त्ता, तदप्यमृत, निरालम्बनीभूता
यदृच्छा गगनारविन्दवत् अरुर्त्वे नोत्पादात् इत्याद्यभ्यूहं बृहद्ब्रूचितः विस्तारार्थिनेति ॥

‘सम्भूतो-जातो अण्डकात्-जन्तुयोनिरिषोपात् लोकाः-सितिमलाऽनलाऽनिलवनस्पतिनारकरनाकितिर्यारूपः, एके केचित्
वदन्ति स्वयंभूता-ब्रह्मणा स्वयं-आत्मना निर्मितो-निष्पादितो लोकः एवं अलीकं भ्रान्तिज्ञानिभिः मरुपितृत्वात् । तथा
प्रजापतिना-लोकममुणा तथा इवरेण च-ग्रहेवरेण च कृतं-विहितं इति केचित् वादिनः । एवं विश्रुता-कृष्णेन कृतं कृत्स्नं-
सकलमेव जगत् जले विष्णु स्थले विष्णुरिति वचनात् । एके केचित् कुदर्शिनो एवं मृषा वदन्ति-एक एव आत्मा-
सर्वजगद्व्यापकः, अकारकः-कर्मणां अकर्त्ता, अवैदकः-अभोक्ता मुकुतस्य-शुभफलस्य दुःकृतस्य-पापफलस्य च, करणानि-इन्द्रि-
याणि, कारणानि-हेतवो मिथ्यात्वाऽचिरतिक्रपाययोगममादाः सर्वथा-सर्वप्रकारैः सर्वप्रदेशे काले च न वस्तुन्तरं कारणमित्यर्थः,
करणानि-इन्द्रियाणि एकादश तत्र-चाक्षपाणिपादपायूपस्थलक्षणानि पञ्च कर्मेन्द्रियाणि स्वर्गनादीनि तु पञ्च बुद्धीन्द्रियाणि एवं १०

१ ‘संभूतो अण्डकाग्रो लोगो.....निरिक्तो विष्णुर्गोत्र’ यावत् मूलपाठो विस्तृतविवरणे प्राग् न्यस्तोऽतोऽधुना शब्दाथं
मात्रविवरणेऽस्मिन् स्थले न न्यस्तः

२ जले विष्णुः स्थले विष्णुर्विष्णुः पर्वतमस्तके । ज्वालामालाकुले विष्णुः सर्वे विष्णुस्ये जगत् ॥ १ ॥

अणुवलेद्यभो त्ति चिय एयमाहंसु असन्भावं, जंप्पि इहं किंचि जीवलोके दीसइ सुकयं वा दुकयं वा एयं जदिच्छाए वा सहावेण वाचि दइयतप्पभावओ वाचि भवत्ति, तत्थेत्यं किंचि कयकं तत्तं लक्खणविहाणनियतीए कारियं एकादशमं च मनः ११ इति एयां चाऽचेतनावस्थायापकारकत्वात् पुरुषस्यैव कारकत्वेन कुदर्शनत्वं अस्य हेयं । तथा नित्यः-ज्ञाभूतः, तथा निष्क्रियः-क्रियार्थजितः, निर्गुणः-शब्दादिगुणरहितः, अनुलेपकः-कर्मबन्धरहितः केचिदित्यादिप्रकारान् असदुभावात् भाष्यन्ते-प्रलयन्ति । यत् किञ्चित् इह-जीवलोके दृश्यते [तदपि असदुभावं एक-नैकदेशमाप्यमाणं भाष्यन्ते] आस्तिरूपमतेन सुकृतफलं-सुखं इत्यर्थः, दुष्कृतफलं दुःखं इत्यर्थः, एतदपि गृहच्छया-इश्वरेच्छया वा स्वभावेन वा । केचित् कालत्रादिनः केऽपि स्वभाववादिनः—

“कालः सृजति भूतानि, कालः संहरते प्रजाः” इति वचनात्

“कः कण्टकानां प्रकरोति तैश्च यं, विचित्रभावं सृगपक्षिणां च ।

स्यभावतः सर्वमिदं प्रवृत्तं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः ?” इति

केऽपि देवतप्रभावात् विधिसामर्थ्यतो वा लौकिकी भाषा “प्राप्तव्यमर्थं लभते मनुज्यः” इति वचनात्, काल-स्वभावनियतिपूर्वकतर्कमपुरुषाकाराणां भावानां-तत्र इत्थं ‘यत् किञ्चित् कृतकं सुकृतदुःकृतादिकं तत्त्वं तत्स्वरूपत्वं-तत्सर्वं लक्षणविधानं नियत्या कृतं काराणितं तदसत्यता पूर्ववद् वाच्या ।

१ कालः सृजति भूतानि कालः संहरते प्रजाः । कालः सुप्तेषु जागर्ति कालो हि दुरतिक्रमः ॥ २ ॥

एवं केह जंपंति इड्डिरससायगावपरा, बहवे धम्मकरणालसा पळुवेंति धम्मवीमंसण मोसं ॥

अवरे अहम्मओ रायदुट्ठं अब्भक्खाणं भणेंति-अलियं चोरोत्ति अचोरयं करेंतं डामरिउत्तिवि य एमेव उदासीणं दुस्सीलोत्ति य परदारं गच्छति मइल्लिंति सीलकलियं अयंपि गुरुत्तप्पओ, अण्णे एमेव भणंति उवाहणंता मित्तकलत्ताहं सेवेंति अयंपि लुत्तयम्मो, इमोचि विस्संभवाइओ पावकम्मकारी केऽपि इदं जलपन्ति “ इड्डिहत्ति ” सुद्धिरससातागारवेषु आदरपरास्तत्पथानाः नास्तिकादयो बहवो जीवाः धर्मकर-णालसा-धरणधर्मं प्रति अनुद्यमनाः स्वस्य परेषां च चित्ताभ्यासनिमित्तं । तथा प्ररूपयन्ति धर्मविमर्शकेण-धर्मविचारणेनेति मोसं-मृषा पारमार्थिकधर्ममपि स्वरुद्धिदुर्विचसितेन अधर्मं स्थापयन्ति ।

अपरे केचन अधर्मतः अधर्ममङ्गीकृत्य राजदुष्टं-नृपतिविरुद्धं अभ्याख्यानं-परस्य दूषणवचनं भणन्ति, किं तत् ? अलीकं-असत्यं ? चौर इति भणन्ति अचौर्यं कुर्वन्तं चौर इति, तथा डामरिकः-विग्रहकारीति चेति-समुच्चये भणन्तीति, एवमेवेत्ति-प्रयोजनं विनैव दुष्णं भवति उदासीनं-विरोधिनं । दुःशील इति च परदारान् गच्छति इति परदारग इति अभ्याख्यानदानेन मल्लिनीकुर्वन्ति शीलकलितं-सदाचारयुक्तमपि पुरुषं । अन्ये एव भणन्ति वृथा अन्यस्य आजीविकां वा कीर्त्तिं वा ध्वंसयन्ति, न केवलं स एव सेवको गुरुः किन्तु एतादृशं अभ्याख्यानं भणति अयमपि गुरुस्तत्पको दुर्विनीत इति । अन्ये पापात्मानः एवं जलयन्ति उपहन्य-यातयित्वा मित्रकलत्राणि सेव्यन्ते न केवलं एतादृशं कुर्वन्ति ते अधमाः परं एतादृशं यो भणति अयमपि लुप्तधर्मा-धर्मोच्छेदकर्त्ता, अयमपि मित्रव्यघातकः-विधासघातको पापकर्मकारी पापकर्मकारी-अकर्मकारी-

अगमगामी अयं दुरप्पा बहुएसु य पापगेसु जुत्तोत्ति एवं जंपति मच्छरी, भक्के वा गुणकिसिनेहपरलोग-
 निष्पियासा, एवं ते अलिययणदच्चा परदोसुप्पायणप्पसत्ता वेदेन्ति । अक्खातियवीएण अप्पाणं कम्मबंधणेण,
 मुहरी असमिक्खियप्पलावा निक्खेवे अवहरंति-परस्स अत्थंमि गढियगिद्धा अभिजुंजति य परं असंतएहिं
 त्थुद्धा य फरेन्ति कूडसक्खित्ताणं, असत्ता अत्थालियं च कत्तालियं च भोमालियं च तह गवालियं च गरुयं भणंति
 विरूपकर्मकारी, भगिन्यादिगन्ता-अगम्यगामीत्यर्थः अयमपि दुष्टात्मा कारकोऽपि वक्ताऽपि चकारात् बहुभिश्च पापकैः. सुष्ठु
 शोभनं तेन युक्तः-सहितः ते एवं जल्पन्ति, प्रत्सरिणः-धर्मद्वेषिणः भद्रके-निर्दोषे वा पुरुषे एतेषां वाऽलीकवादिनां विनयादिगुण-
 युक्ते पुरुषे वदन्ति । ते कीदृशा ? अलीकवादिनः गुण-उपकारः कीर्तिः-प्रसिद्धिः स्नेहः-प्रीतिः परलोको-जन्मान्तरं एतेषु
 निःविपारा-निराकांक्षाः 'तद्भयमजानानाः एवं अमुना प्रकारेण ते अलीकवचनभाषणे दक्षाः धृष्टाः--परदोषोत्पादनप्रसक्ताः भ्रमोद्-
 घटनपराः यष्टयन्तीति योजयन्तीति ।

अक्षतयीजेनेति कोऽर्थः । अक्षयेण दुःखहेतुनेत्यर्थः अप्पाणं-आत्मानं स्वं कर्मबन्धनेन प्रतीतेन मुखमेव अरिः--शत्रुनर्थका-
 रित्वाद् मुखारयः, असमीक्षितप्रलापिनः-अपर्यालोचितकानर्थवादिनः, निक्षेपकान्-न्यासकान् अपहरन्ति. परस्य अर्थे-द्रव्ये-
 भ्रमयन्तृष्टिदमन्तः सन्तः, तथा अभियोजयन्ति परं असदभिर्दूषणैरिति गम्यं । तथा लुब्धाः किं कुर्यन्ति तदाऽऽह--
 व्यक्तं कूटसाक्षित्वं चकारात् ग्रन्थिमोषकपदयतोहरत्वादि, असत्या-असत्यभाषिणः जीवानामहितकारिणः अर्या-

अहरगतिगमनं, अन्नं पिय जातिरूपकुलसीलपचयं मायाणिगुणं, चचलपिसुणं, परमदुभेदकमसकं, विधेसमणत्थ-
फारकं, पायकम्ममूलं, दुष्टं, दुस्सुयं, अमुगियं, निल्लज्जं, लोकगरहणिज्जं, वहंचं घरिकिल्लेसवहुलं, जरामरणदुक्खसोय-
लीकं-स्वद्रव्यार्थमसत्यं भणन्तीति योगः । कन्यालीकं च कुमारीविषयमसत्यं, भूम्यलीकं पृथिव्यादि विषयं प्रतीतं, तथा
गवालीकं चतुष्टयद्विषयं प्रतीतं, गुरुकं-चादरं । जिह्वाच्छेदाग्रनर्थकरं स्वस्य परेषां च माद्योषतापादिहेतुं भणन्ति-भाषन्ते, द्विष-
दाद्यपदेन द्विषदापदचतुष्टयद्विषयः उपलक्षणाद्गृहीताः, तदलीकं कोट्यं इत्याह—

अथरगतिगमनं-अधोगतिगमनकारणं, अन्यदपि जाति-रूप-कुल-शीलादिभावानां प्रत्ययः-कारणं तत्र प्रत्ययकं, तत्र
जातिमार्तृपक्षः कुलं-पितृपक्षः तदेतुकं अलीकं रूपं-आकृतिः शीलं-स्वभावः तत्प्रत्ययं मृषाभाषिणः । मापया निर्गुणं प्रशंसा-
निन्दविषयत्वेन निर्गुणं, प्रशंस्यस्य निन्दा निन्दनीयस्य प्रशंसा इति याया । चणला-यनधापत्त्यादिना पिशुनं-परदोषाविष्क-
रणरूपं-परमार्थो-भोक्षस्तं प्रतिपातकं-भेदकं । असत्कृत्यविद्यमानार्थं असत्यकं, अथवा असत्त्वकं-सत्त्वहीनं वा विद्वेष्यं-अप्रियं
अनर्थकारकं स्वपरेषां वा पुरुषार्थोपघातकं पुरुषार्थः धर्म-अर्थ-काम-मोक्षवर्गचतुष्टयी असत्त्वकारकं अविद्यमानार्थमसत्यमि-
त्यर्थः । पापकर्म-क्रिष्टज्ञानावरणोपादिकर्म मूलं बीजं, दुष्टं-असम्यग्दर्शनं यत्र तत्, दुष्टं श्रुतं-श्रवणं यत्र तत्, नास्ति सुणितं
ज्ञानं यत्र तत् अमुणितं, निर्गता लज्जा यस्माच्च निर्लज्जं, लोकागर्हणीयं प्रतीतं । यथोपपत्त्यादिना बन्धो-रज्यादिना परिक्लेशः
-श्रीतावतादियच्छेदः परेषां पराभवस्तेर्वहुला-प्रचूरा यत्र तत् । जरा-वयोहानिः मरणं-सर्वथा प्राणनाशः दुःखं-रोगवियोगाद्य

निम्नं, असुद्रपरिणामसंक्लिष्टं भवति, अलिया हिंसति संनिविष्टा असंतगुणदीरका य संतगुणनासका य हिंसा-
भूतोययातिंत अलियसंपत्ता वयणं सावज्जमकुसलं साहुगरहणिल्लं अधम्मज्जणं भवन्ति अणभिगयपुद्गपावा,
पुणोचि अणिरुणकिरियापवत्तका बहुविहं अणत्थं अवमहं अप्पणो परस्स य करेति, एमेव जंपमाणा महिस-
सूकरे य साहिंति घायमाणं, ससपसयरोहिणं य साहिंति वाशुराणं, तित्तिरवट्ठकलावके य क्वियेजलक्कवोयके य
निष्ठं शोकाः-निन्ता शोचनं ते तेषां निम्नं-मूलमित्यर्थः। अशुद्रपरिणामेन संक्लेशं संक्लिष्टपरिणामवत् तथा भवन्ति-भाषन्ते ते के?

अलीको योऽपिसन्धिः-अभिप्रायस्तत्र निविष्टाः-स्थिताः, असदगुणोदीरकाः, सद्गुणनाशकाश्च हिंसया भूतोपघातः-
प्राण्युपमर्दो-विनाशो यत्र भवति तादृशं यत् अलीकवचनं तत्र संप्रयुक्ताः सन्तो भवन्तीति योगः। तत् फोहं वचनं ? सावयं-
गहितकर्मयुक्तं, जीवानां अशुशलकर्मकारित्वात् अशुशलं, साधुजनैः गर्हणीयं, अतएव अधर्मजनकं-पापोत्पादकं भवन्ति-भाषन्ते।
कथंभूतास्ते इत्याह ? अविदितपुण्यपापकर्महेतवः तत् ज्ञाने हि मृषावादे प्रवृत्तिर्न संभवति, पुनश्च अज्ञानोत्तरकालं किं जायते
इत्याह ? अधिकरणं पापारम्भस्तस्य क्रिया-व्यापारास्तत्प्रवृत्तिः-निष्पादकाः, तत्राऽधिकरणक्रिया द्विविधा निर्वर्त्तनाऽधिक-
रणक्रिया संयोजनाऽधिकरणक्रिया च। तत्राद्या तद्वादीनां तन्मुद्रयादीनां च निर्वर्त्तनलक्षणा, द्वितीया तु तेषामेव सिद्धानां
संयोजनलक्षणेति, अथवा दुर्गतौ यकाभिरधिक्रियन्ते प्राणिनः ताः सर्वा अधिकरणक्रिया इति। बहुविधमनर्थहेतुत्वात् अपमर्दं
-तूपमर्दनं आत्मनः परस्य च कुर्वन्ति, एवमेव अशुद्धिं जल्पन्तो-भाषमाणाः एतदेवेत्याह-महिषान् शूरांश्च साधयन्ति-प्रति-
पादयन्ति यातृकानां-अधिकरणं प्रति याचकानां वा साधयन्ति। शशकाः प्रतीवाः प्रशकास्तज्जातीया रोहिताः जीवविशेषास्त्वान्

साहिंति साउणीणं, द्वासमगरकच्छमे य साहिंति मच्छियाणं, संखंकेखुल्लए य साहिंति मगराणं, अयगरगोणस-
मंडलिदन्वीकरे मउली य साहिंति वालवीणं, गोहा सेहग सहलगसरडके य साहिंति लुद्धगाणं, गयकुलवानरकुले
य साहिंति यासियाणं, सुकबरहिणमयणसालकोइलहंसकुले सारसे य साहिंति पोसगाणं, वधंधजायणं च
साधयन्ति एते वृषादयः आटव्याथतुपदविशेषाः वायुरा-भृगवन्धनं सा अस्ति येषां वायुरिणः । तिस्रगर्वत्तल्लवक्कपिअल-
कंपोतान् एते पक्षिविशेषास्ताच्च साधयन्ति इयेनादिना भृगयां साधयन्तीति श्वाकुनिकास्तेषां । शृषा-मत्स्याः मकरा- [बृहद्]
मगरमत्स्याः कच्छपाः-अस्थिचर्ममेदतो जलचरविशेषाः तान् साधयन्ति मत्स्याः फणं येषां ते मारित्कास्तेषां । शंखाः
मतीताः अङ्गास्तज्जातीयाः झुल्लकाः कर्पदकारतान् साधयन्ति मकरा इव मकरा-जलचरविशेषाः जलविहारित्वात् धीवरास्तेषां
पाठान्तरे मग्गिणां तद्भवेपिणां । अजगरा-अजगरविशेषाः, गोनसा-द्विमुखसर्पाः, मण्डलिनो वक्रत्वेन यान्ति, दर्वीकराः-
फणीभृतः, येषां फणा मुकुले इव मीलयन्ति ते मुकुलिनः फणरहिताः सर्पास्तान् साधयन्ति । व्याला-भुजङ्गास्तेषां पालाः
व्यालपाः गारुडिकाः माकृतत्वात् वालवीणं पाठः अथवा व्यालैः चरन्ति ते वैयालिकास्तेषां । गोधाः-चन्दनगोधाः,
सेहस्तज्जातीयाः, ईल्यक्काः वरटाः क्रेकलाशाः तान् साधयन्ति कुब्धकाः । गजकुलं तान् साधयन्ति पाशेन-यन्धन-
विशेषेण चरन्ति ते पाशिकास्तेषां कुटुम्बं यथमित्यर्थः, शूकाः कीराः, बहिणो-मयूराः पैदनशारिका कोकिला-

१ गेय लोफमाया २ कमेडो माया ३ होला इति माया । ४ गोट माया । ५ पारेया इतिमाया । ६ काळवा इति भाषा
७ गोदिरा इति माया । ८ सीसोलिया ९ काकेडा इति माया १० पारुषी इति भाषा ११ मीनां कावरी इति माया

साहिति गोम्मियाणं, धणधन्नगवेल्णं य साहिति तक्कराणं, गामागरनगरपट्टणे य साहिति चारियाणं, पारधाइय-
 कंभ्यात्तिमाओ साहिति य मंठिमेयाणं, कयं च चोरियं नगरगोत्तियाणं लंछण-निहंछण-धमण-दुहण-पोसण-
 यणण-द्वयण-याहणणादियाइं साहिति यद्धणि गोमियाणं धातुमणिसिलप्पचालरयणागरे य साहिति आगरीणं
 परद्धतः, ईसाः-भेतपप्पाः तेषां यानि कुलानि वृन्दानि सारसांस्तान् साधयन्ति पक्षिपोपकाणां पञ्जराजीविकानां । वधस्ताडनं
 वयनं-गंगमनं कजादिभिः यातनां कदर्थेनां तत् साधयन्ति कुर्वन्ति गुल्मिकानां-गुप्तिपालानां । धनं वतुःप्रकारं हिरण्यादिवा,
 धान्यं चतुर्विन्नप्रकारं भ्रंशनादि वा, गावोः-बलीयदंसुरभयः, एलकाः उरत्रास्तान् साधयन्ति तस्कराणां चौराणां ।
 ग्रामदृश्या घृते लघुपुरं, नगरं-करवर्जितं पत्तनादीनि-जल-स्थलभेदात् द्विविधं पत्तनं भव्यवस्तूत्पत्तिस्तान् साधयन्ति चारि-
 काणां-दूतादिपुरुषाणां । तथा पारे-पर्यन्ते मार्गस्य यातिकाः पथि मार्गस्य मार्गे वा यातिकाः गन्तूणां हननं अर्द्धपथयातिकाः
 साधयन्ति, ग्रन्थिभेदकानां वा तत्कर्तृणां वा पश्यतोहराणां चौरिकां नगरगुप्तिरूपां तान् साधयन्तीति योगः । लाञ्छनं,
 भद्रनं दम्भनादीनां, निर्लाञ्छनं कर्णविकर्तनादि, धमणं ति ध्यानं महिष्यादीनां वायुपूरणं, दोहनं दुग्धादीनां, पोषणं
 यवसादिदानेन गुष्टिरुपणं, यश्चनं अन्यथातरि योजनं, दुमणं द्रुवनमुपतापनं, वाहनं-शक्रटाद्याकर्षणं इत्यादिकानि साधयन्ति
 यद्दनि गोमतां । धातुः-गैरिकादि, धातवो-लोहादयः, मणयः-चन्द्रकान्ताद्याः, शिला-प्रस्तरमयी अथवा मणशिला
 धातुविशेषः, प्रसालं-विद्रुमं रत्नानि-कर्केतनादीनि तेषां आकराः खानयस्तान् साधयन्ति आकरिणां-आकरयतां ।

१ यंदियाण रशक इति भाषा २ धाटयाडा इति भाषा ३ फांसीया इति भाषा

पुष्पचिह्नं फलचिह्नं च साहिति मालियाणं, अगधमहृकोसए य साहिति वणचराणं, जंताहं विसाहं मूलकम्मं
आहेवण-आविधण-आभिओग-मंतोसहिप्पओगे चोरियपरदारगमणबहुपावकम्मकरणं उक्खंघे गामघाति-
याओ वणदहणतलागभेयणाणि धुद्धिचिसावणासणाणि वसीकरणमादिद्याहं भयमरणकिलेसदोसजणणाणि
पुप्पानां-सर्वजातीयसुमानां विधिः-प्रकारः सर्वफलानां वा विधिः-प्रकारः तान् साधयन्तीति योगः, मालिकानां-
पुप्पजीविकानां अथवा वाटिकावतां । अर्थश्च मूल्यमानं मेधुरोशकाथसौद्रोत्पत्तिस्थानानि, इत्यादिकान् साधयन्तीति
वनचराणां पूर्वोक्तानां सर्वेषां । तथा यन्त्राणि-उचाटनायनयांऽक्षलेखकान् जलसहश्रामादियन्त्राणि वा उदाह-
रन्तीति योगः, विपाणि स्थावरजद्रूपमेदानि मूलकर्म [तत्प्रयोगतो] गर्भघातनादिकं तथा मूलं अश्लोपादि जातकस्य
स्नानादेः कर्म-मूलकर्मतत्प्रयोगतो गर्भघातनादि, आह्वेवणं-आक्षेपणं पुरसोभादिकरणं पाठान्तरे आहिव्यणं ति आहित्यं अ-
हितभावं-शत्रुभावं अथवा पाठान्तरे अविद्यणंति धनादीनां मन्त्रेणाऽऽवेक्षनं ग्रहणं, आभियोग्यं-वसोकरणादि तच्च द्रव्यतो-द्रव्य
संयोगजनितं, भावतो विद्यामन्त्रादिजनितं चलात्कारेण वा मन्त्रौषधिप्रयोगावानामप्रयोजनेषु तद्व्यापारणां करणं, चोरि-
कायाः परदारगमनस्य बहुप्राप्तस्य यावत्करणं तत्तथा तान् साधयन्तीति योगः । अवस्कन्दान् घाटीरुगानि बलमर्दनानि वा,
ग्रामघातिनः मतीताः, वनदहनतडागमेदनानि मतीतानि, बुद्धेर्विषयस्य यानि विनाशनानि एतावता कुबुद्धिजनकपरिणामविशेषो-
त्पादकानि, वसीकरणममुखानि, भयमरणकेशद्वेषजनकानि मृपावादकर्तुःरिति गम्यं ।

१ मधुपिब एति लोक भाषा २ साहरोति भाषा

भावयद्बहुसंकलितमलिणाणि भूतघातोवघातियाहं ताहं हिंसकाहं वयणाहं उदाहरति, पुद्गा वा अपुद्गा वा परत-
स्तियवावडा य असमिखियभासिणो उवदिसंति, सहसा उद्गा, गोणा, गवया दंमंतु परिणयवया, अस्सा हत्थो
गवेलगकुफुडा य किञ्चंतु, किणावेध य चिकेह पयह य सयणस्स देह पियधय दासिदासभयंकभाइल्लका, य
सिस्सा य, पेसकजणो, कम्मकरा य, किंकरा य, एए सयणपरिजणो य कीस अब्बंति, भारिया भे करिच्च

भावेन—अध्यवसायेन बहुसंक्लिष्टेन मलिनानि—कलुषाणि यानि तानि तथा, भूतानां—प्राणिनां घातश्च—हननं उपघातश्च
परम्पराघातः तौ चियेते येषु तानि, असत्यानि [सत्यानि] द्रव्यतस्तानि यानि पूर्वमुपदर्शितानि हिंसकानि वचनानि उदाहर-
न्ति कथयन्ति, तथा 'पृष्ठा वा अपृष्ठा वा, परेषां तस्मिन्निन्दा तथा व्यावृत्ताः—व्यापारवन्तः परकृत्यचिन्तनाक्षिणिका इत्यर्थः ।
अपर्यालोचितवक्ताः उपदिशन्ति—अनुशासति सहसा—अकस्मात् उद्गाः—करमाः गोणा—गावः—बलीवर्दाः गवया आटव्याः
पशुविशेषाः दमन्तु—वशीकुर्वन्तु हन्यन्तां विनोयन्तां वा परिणतवयसः—संपन्नावस्थासंरुणा इत्यर्थः । अन्धास्तुरगाः, हस्तिनो
गजाः, गवेलकाः—उरत्रमेपादयः, कुर्कटास्ताम्रचूडदयः, क्रीवन्तां—मूलेन गृह्णन्तां क्रीणापयत अन्यान् प्रत्युपदेशेन, विक्रीणध्वं
—विक्रेतव्यं, च पवत—पवनाय कर्तुं, स्वजनाय दत्त, पिवत च पातव्यं मदिरादिः वाचमान्तरे खादत पियत दत्त पचत इत्यादि
वाक्यानि । तथा दास्यः—चेष्टिका दासा भृतकाः—भक्तपानादिना पोषिताः, ये कामस्य चतुर्थीदिभागं लभन्ते ते भाइल्लकाः,
शिष्याः—विनेयाः, मेध्याः—प्रयोजनेषु प्रेषणीयलोकाः, कर्मकराः—नियतकालं निर्देशकारिणः, कृतकार्यसमाप्तौ पुनः पुनः प्रश्न-

१ पृष्ठया अणपृष्ठया इति भाषा. २ साहेति भाषा.

कम्मं गहणाइं वणाइं खेत्तखिलभूमिवल्लराइं उच्छणथणसंकडाइं ढुज्जंतु-सूडिज्जंतु य खूखा, भिज्जंतु जंतभंडा-
इयस्स उवहिस्स कारणाण बहुविहस्स य अद्वाए उच्छू दुज्जंतु पीलिज्जंतु य तिला, पयावेह य इट्ठकाउ, मम
यरट्ठयाए खेत्ताइं कसह कसावेह य, लहुं गामआगरनगरखेडकब्बडे निवेसेह अट्ठवीदेसेसु विपुलसीमे, पुष्पाणि
य फलाणि य कंदमूलाइं कालपत्ताइं गेणहेह, करेह संचयं परिजणट्ठयाए, साली वीही जवा य लुचंतु मलिज्जंतु
कारिणः किङ्कराः एते पूर्वोक्ताः स्वजनपरिजनाथ कस्माद् कारणाद् आसने अवस्थानं कुर्वन्ति 'भार्या भे-भवतां कर्म-कृत्यं
कृत्वा तत् समाप्तौ यतो भारिका-दुर्निर्वाहः भवतां कुर्वन्तु । गहनानि-गहराणि वनानि-वनखण्डानि क्षेत्राणि-धान्यवपनभूमयः,
खिलभूमयो ह्येतैर कृष्टभूमयः वल्लराणि च-क्षेत्रविशेषास्तत्र उद्गतानि तृणानि उर्ध्वगततृणानि तैः अत्यर्थं घनानि अतएव
सङ्कीर्णानि यानि तानि । दहनन्तां अग्निना, मूयन्तां समारादिना, उन्मूल्यन्तां वृक्षा, भिद्यन्तां-छिद्यन्तां पन्थाणि तिलेशुसर्पैरण्ड-
कादिकानां पील्यणानि भाण्डानि-भाजनानि कुण्डादीनि भण्डी वा गन्त्री एतान्यादिर्यस्य तत्तथा, तस्य उपश्वेः उपकरणस्य
'कारणाएत्ति, कारणाय आह तथा बहुविधस्य च कार्यसमूहस्य अर्थाय तदर्थं श्लुदण्डादि 'दुज्जंतु, दूयन्तां लूयन्तां धातुनामनेकार्थ-
त्वाद्, पीड्यन्तां च तिलाः, पाचयत इष्टिक्काः मदीयगृहार्थं, तथा क्षेत्राणि कृत्यत कर्षयत तथा कार्षापयत-अन्येयामुपदेश-
दानतः, तथा लघु-शोष ग्रामनगरे पूर्वोक्तशब्दार्थे कर्वटं-कुनारं तानि निवेशयत स्थापयत, क्व ?-अट्ठवीदेशेषु किंप्रतानि
ग्रामादीनि ? विपुला-विस्तीर्णां सीमा-पर्यादा भूमियेषु तानि, पुष्पाणि फलानि च पुनः कन्दा-भूमिस्या वृक्षावयवा, मूलानि
भूम्यन्तर्गतानि तान्येव, अवसरमाप्तानि गृहीत कुरुत तेषां संचयं परिजनाडर्यं । शालिथपुष्टिजातीयाः, कलमाद्याः व्रीहयः

उपपिञ्जंतु य लङ् च पयिसंतु य कोट्यागारं, अप्पमहउक्कोसगा यं हंमंतु, पोयसत्था सेणा पिज्जाउ, जाउ डमरं,
घोरा वटंतु य संगामा, पयहंतु य सगडवाहणाहं, उवणयणं चोलगं पिवाहो जन्नो असुगम्मि उ होउ दिवसेसु
करणेसु मुहत्तेसु नक्खत्तेसु तिहिंसु य, अज्ज होउ ण्हवणं मुदितं बहुखंजपिज्जकलियं कोतुकं विण्हावणकं संति-
पाट्ठियादि भेदाः, अयास्ससुगोभूमाः बहुविधास्तान् लयन्तां छियन्तां, केदारेणु मलयन्तां संन्यस्यतां-स्याप्यतामितस्ततो वा,
उत्तूपयतां-उत्सादयतां यपनादिना, लवून वृद्धान् कुर्यातां प्रविशतां-प्रविश्यतां कोष्ठागारेषु कोष्ठागारं प्रति वा, अल्या-लघवो
महान्तस्तदपेक्षया मध्यमाः, उत्कृष्टाः-उत्तमाश्च ह्यन्यतां पोतसार्याः-योहित्य-चाहणसमुदायाः । तथा सेना-सैन्यं कटकं
निर्यातु-निर्गच्छतु निर्गत्य किं करोतु ? डमरं विग्रहं विद्वरस्थानं तथा घोरा-रैद्राः जनक्षयकराः वर्नन्तां सङ्ग्रामा-
युद्धानि । प्रवर्दयन्तु-प्रमर्दयन्तु शकट्याहनानि-यानपात्राणि च, तथा पुनः उपनयनं वालानां कलाग्रहणं, 'चोलगं'ति बालक-
प्रथमगिरोमुण्डनं, विवाहं-पाणिग्रहणं, यज्ञो-यागः अग्न्यग्निं दिवसे भवतु । [यव १ बालव २ कौलव ३ तैत्तिल ४ गर
५ यगिज ६ विट्ठि ७ सप्तचराणि शकुनि १ चतुष्पद २ नाग ३ किंस्त्रधनानि ४ चत्वारि स्थिराणि एवं ११]
करणं-चरादिकानामेकादशानामन्यतरदभिमतं मुहर्त्ते रौद्रादीनां त्रिशतामन्यतरदभिपते, नक्षत्रे-पुण्यादिकेऽभिपते, तिथौ
पञ्चानां नन्दादीनामन्यतरस्यामभिपतायां, अथ अस्मिन्नहनि भवतु स्नपनं-सीभाग्यपुत्राचर्यं वध्यादेर्मज्जनं, किंभूतं ? मुदितं-
प्रमोदयत्, बहु-प्रनुरं स्वाग्रं पेयं वा तेन कलितं-व्याप्तं प्रभूतमद्यमांसाद्युपेतं वा, कौतुकं-रक्षापोटलिका दवरकादिवन्यनं यत्र तत्,
यिर्विधैः मन्यमूलिभिः संस्कृतजलैः विस्नापनकं शान्तिर्कर्म वा-अग्निकारिकादिकं वा यत्र तत् । ते कुरुत-निष्पादयत केतु इत्याह--

१ प्रत्यन्तरे नास्ति.

कर्मणि कुणह, सस्मिन्विगहोवरागचिसमेसु सज्जनपरिणसस य जीविषसस परिरक्खणद्वयाए
पट्टिसीसकांडं च देह दह य सीसोवहारे विविहोसहिमज्जमंस-भक्खन्नपाण-मल्लणुलेवण-पईवजलिउल्लल-
सुगंधिबूवावकारुण्णुकरुल्लसमिद्धे पायच्छित्ते करेह, पाणाइवायकरणेणं बहुविहेणं विवरीउप्पाय-दुस्सुमिण-
पावसउण-अस्सोमागहन्नरिय-अमंगलनिमित्तपडियायेहं चित्तिच्छेयं करेह, मा देह किञ्चि दाणं, सुइह हल्लो
गन्निरल्लो-धनइयंयोइरणराहुल्लणेन उपराग-उवरअन्नं ग्रहणमित्यर्थः, स च विपमाणि च-विधुराणि दुःस्वप्नाशिवादीनि
तेषु, किमर्थं तत्कारणामित्याह--स्वज्जनस्य परिजनस्य निजकस्य च जीवितस्य परिरक्षणार्थाय ये ते सर्वे स्वरक्षणार्थं कुर्वन्तु
इति योगः। प्रतिग्रीपकाणि-दत्तस्वगिरःप्रतिरूपाणि पिष्टादिमयशिरांसि यच्छत आत्माशितोरक्षणार्थं चण्डिभ्य इत्यर्थः, तथा
दत्त ग्रीपोपहारान्-पञ्चादिशिरोंवलीन् देवानामिति अध्याहारः। विविधौपधिमद्यमांसभक्ष्यान्नपानमाह्यानुलेपनसुगन्धधूपदि
दीपाश्च उल्लितोउद्वयश्च-आरात्रिकायाः याः सुगन्धधूपस्य-दशांगादेवापकारकरणं अंगारोपरिक्षेपेण पुष्पफलेः समृद्धाः
-संपूर्णा ये ग्रीपोपहारास्ते तथा तान्, दत्त इति वदन्ति। प्रायश्चित्तानि-दूरितोपश्रमानी कुल्ल, केन कृत्वा? प्राणातिपातकरणेन
-जीवयानकरणेन किंपूतेन? नानाप्रकारेण कृत्वा, किमर्थं? तत्करणमित्याह? विपरीतोत्पाताः अधुमाः अधुमश्रवकाः मरुति-
विकाराः दुःस्वप्नाः-रात्रौ दुःस्वप्नमृतकादिदर्शनाद्यापन्नकुनाः प्रतीताः, असौम्यग्रहचरितं-क्रूरग्रहचारः चक्रातिचारादायः,
अन्यान्यपि यानि अमृतानि निमित्तानि अद्रस्फुरितानि इत्यादीनां मतिधावतोत्पन्नानर्थ, तथा वृत्तिच्छेदं आजीविकाभङ्गं कुल्ल
मा दत्त-किञ्चिदन्नमिति अन्येभ्य इति गम्यं, मुण्डु इत संभ्रमात् द्वित्ववचनं, मुण्डु च्छिन्नो यिनश्च अविशितः कश्चिदिति

मुद्दु हओ, मुद्दु छिओ भिन्नत्ति उपदिस्ता एवंविहं करेति, अलियं मणेण चायाणं कम्मुणा य अकुसला अणज्जा अलियाणा अलियधम्मणिट्या, अलियासु कदासु अभिरमंता, तुट्ठा अलियं करेत्तु हेति य बहुप्पयारं (सू० ७) तस्स य अलियस्स फल्लवियागं अयाणमाणा चहेति, महम्मयं अविस्सामवेयणं दीहकालं बहुदुक्खसंक्रुडं नरयनिरियजोणे, तेण य अलिण्ण समणुवद्धा आइद्धा पुण्णभवंधकारे भमंति भोमे दुग्गतिवसहिमुवगया, एवं उपदिगन्तः, एवंविधं नानामकारं विविधं--विमकारं ता कुर्वन्ति अलीकं--गृपाभापणं सच्चोपघातहेतुतया भावतोऽलीकं तत्र प्रैचिच्यमाह—

मनसा वाचा 'कम्मुणा य'त्तिकायक्रियाया ये कुर्वन्ति तानाऽऽह--व्यक्तव्याऽव्यक्तव्यविभागाऽनिपुणाः अकुशलाः, अनायाः--पापकर्मणि नरन्तः, अलीका आत्ता भागमो येषां ते अलीकासाः, अत एव अलीकधर्मनिरताः, अलिकासु--आत्मगुणहानिकारिकानु कथासु--यारूपपञ्चेषु अभिरममाणाः--चित्तं प्रीणमाणाः, अत एव तुष्टा दृष्टदया अलीकं कुर्वन्तु भवन्ति च तत् कृत्वा बहुमकारं किं प्राप्नुवन्ति इति अक्षरघटनिका उक्ता । अथाऽलीकविपाकं प्रतिपादयन्माह—

तस्म द्वितीयाश्रयस्य मृषावादनान्नः फलस्य--कर्मणो विपाकः--उदयः साध्यमित्यर्थः, तं प्रति स्त्रीं अज्ञानमानाः--अज्ञानानां चर्दयन्ति--वृद्धिं कुर्वन्ति, अर्थात् संसारे--चतुर्गतिरूपे महाभयां जन्ममृत्युलक्षणां अविश्रामं--वेदनां--दुःखादीनां दोषकालं पटुः गसंक्रुलं प्रभुतसमयपत्यसागरप्रमाणां नारकतिर्यग्गोनि संख्याऽसंख्याऽनन्तकालप्रमाणां तत्र उत्पत्तिरूपां । तेन मथीहेन-पृषावादेन तज्जनितकर्मणा समनुवद्धा--अविरहिताः आदिग्धाः--आलिङ्गिताः सन्तः पुनर्भवः--पुनर्पुनर्जन्म तद्रूपान्धकारे

ते य दीसंतिह द्रुगया, दुरंता, परवस्सा, अथभोगपरिवज्जिया, असुहिता, फुडियच्छविभीमच्छविघना, -खर
 करुसविरत्ताज्झामज्झुसिरा, निच्छाया, लल्लविफलवाया, असक्कतमसकया, अगंधा, अचेयणा, दुभगा, अकंता,
 काकस्सरा, हीणभिघ्नघोसा, विहिंसा, जेडयहिरभूया य मम्मणा, अकंतविकयकरणा, णीया णीयजणनिसेविणो
 भ्रमन्ति-भ्राम्यन्ति, भीमे रौद्रे भयंकरे दुर्गेतिवसतिषुण्णताः प्राप्ताः सन्तः ते प्राणिन इह-जीवलोके दृढयन्ते कीदृशाः ?

दुःस्था-दुर्गताः दरिद्राः, दुरन्ताः दुःपर्यवसानसंसारपारं न प्राप्ताः, परवशाः-पराधीनाः, अर्थो-द्रव्यं भोगो-अशनादि अर्थो-
 दुपभोगः स्त्रीपुष्टादि तैः परित्वर्जिताः-रहिताः, अविद्यमानमुखाः अथवा अविद्यमानसुहृदः, स्फुटितच्छवि-विपादिकायिचर्चिका
 दिभिर्विकृतत्वचं, वीभत्सा-विकृतरूपाः, विच्छायवदनाः विवर्णाः-विरूपरूपाः, खरः-कठिनः स्पर्शो येषां ते, यच्चिदपि स्थाने
 विगतरतयः अतएव ध्यायाः-अभासुरकान्तयः, अशुपिराः असारकायाः, निःच्छायाः गतप्रभाः, लह्या-अव्यक्ता निःफलवाचः
 अनादेयकृत्याः, न विद्यते संस्कृतं-संस्कारो येषां ते असंस्कृताः अनादरणीया जनैरिति शेषः, संस्कृतभाषावर्जिताः, असंस्कृताः
 अविद्यमानतत्काराः, अतएव अमनोऽगन्धाः, अचेतना-विशिष्टचेतनाऽभावात्, दौर्भाग्यत्वेन दुर्भगाः, अकान्ता अमनोज्ञाः, काक-
 स्येव खरो स्पर्शो येषां ते काकस्वराः, हीनो-ह्रस्वो भिन्नो ध्रुवुरो घोषः-स्वरो येषां ते, अतएव विशेषेण हिंस्यन्ते जनैरिति विहिंसाः,
 जडाः-मूर्खाः, यथिराः-अकर्णाः, मूकाः-वाग्हीनाः, मन्मनाः-अव्यक्तवाचः, अमनोज्ञानि-इन्द्रियाणि येषां
 ते एवं सर्वपदेषु कर्मधारयसमासः, नीचाः जाल्यादिभिः, नीचजातिकुलगोत्रकृत्यादिभिस्तादृशा ये जनाः पामरास्तान् प्रतिसेवन्ते

१ जेडयहिरत्थया य मम्मणा मुद्धितप्रती २ पामस्या फोड्ड इति भाष्य. ३ अल्लु घेवान भाष्य.

लोगगरहणिज्ज्ञा, भिचा असरिसजणस्स पेस्सा, दुम्मेहा, लोकवेदअज्झप्पसमयसुतिवज्जिया, नरा धम्मघुद्विवि-
यला । अलिण य तेणं पडज्झमाणा असंतण य अवमाणण-पिट्ठिमंसाहिकखेव-पिसुण-भेयण-गुरुबंधवसय-
ण-मिरावकत्तारणादियाइं अब्भक्खाणाइं बहुविहाइं पावैति, अमणोरमाइं हियमणदृमकाइं जावज्जीवं वुग्गद्धराइं
अणिट्ठवरफरुसवयण-तज्जणनिब्भच्छणदीणवदणविमणा कुभोयणा, कुवाससा, कुवसहीसु किलिस्संता नेव
इति नीचजननियेचिणोऽतएव लोकगर्हणीयाः निन्दनयोग्याः, मृत्याः अवश्यं परैर्भक्तव्याः, असमानशीललोकस्य प्रेष्याः-आदेश-
कारकाः तथा द्वेष्याः-द्वेषस्थानं वा, दुर्मेधसो-दुर्बुद्धयः, लोकाभिमतं शास्त्रं भारतादिवेदा-ऋग्-यजुः सामादि, अध्यात्मश्रुतिः-
चित्तत्रयोपायप्रतिपादनशास्त्रं समयश्रुतिः-अर्हतां मवचनादिभिर्विजिताः-रहिताः एतादृशाः के ? इत्याह-

नरा-मनुष्याः धर्मः सम्यग्धर्मदिः बुद्धि-ज्ञानता तथा विकल्पाः अलीकेन च-अलीकचदजनितकर्मप्रिना तेन-कालान्तर-
कृतेन दद्यमानाः, अनुपशान्तेन तेन असत्ता वा-रागादिप्रवर्त्तनेन अपमानादि प्राप्नुवन्ति । तत्राऽपमानं-मानभङ्गः, पृष्टिमांसं
परोक्षे दोषादिभिर्मानं, अधिकेषो-धिकारनिन्दाविशेषः, पिशुनैः खलैर्भेदनं, प्रेमसम्बन्धस्य छेदनं, गुरुः-पूज्यपक्षः, वान्यवा-भ्रात्रा-
दिस्नेहस्थानं, स्वजनं-सम्बन्धीवर्गः, मित्रं-प्रेमस्थानं एतेषां क्षारायमाणवचनेन पराभवं एतानि आदिर्येषां तानि तदादिकानि,
अभ्याख्यानानि-असदूपणाभिधानानि बहुप्रकाराणि लभन्ते प्राप्नुवन्ति । तानि कीदृशानि ? अमनोरमाणि-असमीचीनानि,
द्वयमनसोश्च दुमगानि परितापकारीणि यानि तानि, जन्ममर्यादीकृत्य दुःखेन उद्धरणीयानीत्यर्थः । अनिष्टेन-अमुलकारिणा
कठोरेण वचनेन यत्तर्जनं रे दास ! पुरुषेण भवितव्यमित्यादिरूपेण यत् निर्भर्त्सनं-अरे ! दुष्टकर्मकारिन् ! अपसर दृष्टिपथादि-

सुहं नेव निव्युहं उवलभंति अचंनविपुलदुक्खसयंसंउत्ता ॥

एसो सो अलियययणस्स फलविवाओ इहलोइओ, परलोइओ, अप्पसुहो, बहुदुक्खो, महब्भओ, बहुर-
यप्पगाढो, दान्णो, कफसो, असाओ चाससहस्सेहिं सुचर, न य अवेदयित्ता अत्थि हु मोक्खोत्ति, एवमाहंसु
नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ चीरवरनामघेज्जो कहेसी य अलियवयणस्स फलविवांगं, गयं तं यितीयंपि
अलियययणं लहुसग-लहुचयलभणिअं, भयंकरं, दुहकरं, अयसकरं, वेरकरं, अरतिरतिरागदोसमणसं किलेस-
चियरणं, अलियणियडिसादिजोगवहलं. नीयजणनिसेयियं, 'निसेसं, अप्पचयकारकं, परमसाहुगरहणिज्जं, प-
त्थादिरूपं ताभ्यां दीनवदनं विमनं-विगतं चेतो येषां ते तथा । ता एव अभोजना-कुभोजनाः, कुचाससः, कुवसतिपु-कुत्तित-
स्थानेषु क्षिद्यन्ते-शायन्ते, नेव मुलं गरीरं नेव निट्ठित्तिः-मनःस्वास्थ्यं उपलभन्ते प्राप्नुवन्ति, अत्यन्तं विपुलं-विस्तीर्णं यत्
दायं मुत्तविपर्यस्तेषां गतं तेन संप्रयुक्ताः तदन्तः, एतावत् कालं अलीकस्य फलमुक्तं । एषः प्रथमद्वारवत् अधिकृतः-प्रस्तुतः
तीय अलीकचयनस्य फलविपाकः प्रथमाध्ययनशार्धवत् व्याख्यातव्यः । इह लौकिकः, पारलौकिकः, फलप्रतिपादकः, अल्प-
त्वः, बहुदुःखः, महद्भयः, बहुरजोभिः व्याप्तः, दाहगः, कर्कशः, असातकारी, वर्षातसहस्रेर्मुच्यते । नाऽपि चाऽवेदयित्वा
पेओ अस्तीति नेपः, एवमाख्यातवान् ज्ञातकुलनन्दनः महात्मा जिनः महावीर इति प्रधाननामधेयः कथितवान् अलीकचयनस्य
विपाकं, एतन् द्वितीयमपि अलीकचयनं लघुस्वरु-लघुगुणमित्यर्थः लघुचयलभणितं, भयकृन्, दुःखकृत्, अयशःकारकं,
वेरकारकं, अरतिः रतिः रागो-द्वेषः मनः-संखलेयादायकं अलीकं-अलीकं-मृपाभाषणं निकृतिर्मायाभयं तद्योगप्रचूरं, नीचजनसेवितं,

१ संपत्तिस्मा मुद्रितप्रती २ निरससं

रपीलाकारकं परमकण्ठेससहियं, दुग्गतिविवायवड्डणं, पुणञ्भवकरं, चिरपरिचियमंगणयं, दुरुत्तं चितियं
अघम्मदारं समत्तं ॥ २ ॥ (मू० ८)

निश्चयादेव समस्तभावेन, अप्रत्ययकारकं, प्रधानसाधुजनगर्हणायं, परेषां पीडाकारकं, परमकृष्णछेदशामहितं, दुर्गतिविनिपात-
वर्द्धनं, पुनःपुनर्भवकारणं, चिरपरिचितं, अनागतं दुरन्तं द्वितीयं अघर्मद्वारं सम्पूर्णतां प्राप्तं । एते सर्वेऽपि शब्दार्थाः पूर्वो व्याख्या-
तास्सन्ति ततोऽवसेयमिति शब्दः-समाप्तौ, ब्रवीमीति कथयामि तीर्थरूपदेशेन ननु स्वबुद्ध्येति द्वेयं । इति ॥

॥ दशमोपाङ्गस्य प्रश्नव्याकरणानामरूपस्य द्वितीयाश्रवस्य विवरणमेतद्विहितम् समासेन ॥

॥ इति द्वितीयं द्वारम् समाप्तम् ॥

अथ तृतीयं अध्ययनम्

न्यायानां द्वितीयमध्ययने साम्प्रतं तृतीयमारभ्यते—

अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः, इह द्वितीयाऽध्ययने अलीकगृहावादाश्रवद्रासक्तं, अदृष्टग्राहिणः प्रायेण अलीकं जल्पन्तीत्यनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्य तृतीयाध्ययनस्येदमाऽऽदिसूत्रम्—

जंशू तदयं चेत्यादिरूपं, तत्राऽदत्तं चतुर्द्धा—स्वामि १ जीव २ तीर्थंकर ३ गुरु ४ अदृष्टभेदात्, तत्र चतुर्विधमपि साधूनां त्याज्यमेवेति, ग्रहणं—धारणीयं द्रव्यमाश्रित्य, क्षेत्रतः सर्वलोकमाश्रित्य, कालतो दिवारात्राविति, भावतो रागद्वेषाभ्यामिति, षोडशक्रं स्वपरसेवनोपदेशैस्सह विशतिधा भवतीति त्याज्यमेवेति दिक् ।

अथ यथा पूर्वाध्ययनयोर्पादशं यत्रागादिभिः पञ्चभिर्द्वारैरेध्ययनार्थप्ररूपणा कृता एवमिहाऽपि करिष्यते, तत्र यादृश-
मदत्तादानं स्वरूपेण कल्पतिपादयंस्तावदाऽऽह—

जन्तू ! तद्वयं च अदत्तादाणं हरदहमरणभयंकलसतासंज्ञ-परसंतिगऽभेज्जलोभमूलं, कालविसमसंसियं, अहोऽच्छिन्नतण्हपत्याणपत्थोइमइयं, अकित्तिकरणं, अणज्जं, छिद्धमंतर-विधुर-वसण-मगगण-उस्सव-मत्त-प्पमत्त-पसुत्तांचण-विखवण-घायणपरा-णिहुयपरिणाम-त्तफरजणवहुमयं, अकलुणारायपुरिसरन्धिलयं, सया

हे जन्तू ! तृतीयं अदत्तस्य धनादेः आदानं-ग्रहणं अदत्तादानं तृतीयं आश्रयं । हर दह इत्येतौ शब्दौ हरणदहनपर्यायौ, कीदृशं तत् अदत्तादानं ? मरणं-मृत्युः भयं-भीतिः कलुषं पातकं तेन त्रासनं-त्रसनजननस्वरूपं, पुनः कीदृशं ? परसत्कं परकीयं यत् धनं तत्र योऽभिध्या-लोभः रौद्रध्यानाऽन्विता मूर्च्छा स एव मूलं-नियन्त्रणं-कारणं यत्र तत् । पुनः कीदृशं ? कालश्राद्ध-रात्रादि विषमं च-पर्वतादि दुर्गं तैः संश्रितं-आश्रितं यत्तथा, ते हि प्रायः अदत्तादानग्राहकैः आश्रीयते, पुनः कीदृशं ? अयो-अधोगतिः कैषां ? अछिन्नतृष्णानां-अभुटितवाञ्छानां यत्प्रस्थानं-यात्रा तत्र प्रस्ताविका-प्रवर्त्तिका मतिः-बुद्धिर्यिष्मस्तत् । पुनः कीदृशं ? अकीर्त्तिकरणं-अपयसःकारी, अतएव अनार्य-आर्यपुरुषैस्नाचरणीयं । पुनः कीदृशं ? छिद्रं-प्रवेशद्वारं नरकस्येति गम्यं, अन्तरं-अवसरोऽनर्थस्येति ज्ञेयं, विधुरं-अपायो, व्यसनं-राजादिकृताऽपत् एतेषां मार्गणं-गवेपणं तस्य उत्सवः महोद्दिनं, तेषु मत्तः-क्षिवो मद्यादिना, ममत्तः इन्द्रियादिभिः प्रसुप्तो निद्राशीलः तेषां बन्धनं-प्रतारणं । पुनः कीदृशं ? आक्षेपणं चित्तव्यग्रतापादनं घातनं-मारणं तेषां तत्परः-एतन्निष्ठः अनिभृतोऽनिश्चलो योऽसौ परिणामश्चित्तव्यापारो यस्याऽसौ मत्तममत्तप्रसुप्तवचनाक्षेपण-घातनपराऽनिभृतपरिणामः तादृशो यस्तस्करजनशौरलोकः तस्य बहुमूलं मान्यं अदत्तादानं । पाठान्तरे त्विदमेवं पठ्यते-छिद्रविषमपापकं चे-[नित्यं छिद्रविषमयोः सम्बन्धोदं पापमित्यर्थः, अन्यदा हि तत्पापं प्रकर्तुमशक्यमिति भावः]-अनिभृतपरि-

साङ्गुमरद्वणिजं, पियजणमित्तजणभेदविप्यीतिकारकं, रागदोसयङ्गुलं, पुणो य उप्पुरसमरसंगमडभरकलिकल-
द्वेदुकरणं, दृग्गद्विपिवायधड्डणं, भवपुणवभवकरं, चिरपरिचितमणुगयं, दुरंतं तइयं अधमदारं (सू० ९)
तस्स य णामाणि गोघ्राणि होंति तीसं, तं जहा—चोरिकं १ परहडं २ अदत्तं ३ कूरिकडं ४ परलाभो ५
णामसंक्रिपं । पुनः कीदृशं ? अकल्हा—निर्दया ये राजपुरुषाः—राजनियोगिनस्तैरैस्त्रिंशं तैर्निवारितमिदर्थः, सदा—सर्वदा निरय-
कालं साधुभिः मज्जनजनैः गर्हणीयं निन्दनीयमित्यर्थः, मियजनमिज्जनानां भेदं—वियोजनं विप्रोक्तिकारकं—विप्रियकरणशीलं,
रागद्वेषद्वन्द्वं पुनः कीदृशं ? उत्पूरेण—प्राचुर्येण समरो—जनमारकपुक्तो यः सहग्रामः—समरो—रणः, डमरः—विद्वरः स्वपरचक्र-
जन्यभयं, कळिः—स्वपक्षराटिः, कलहो—चाक्रपपञ्चः, वेधः—पथात्तापादिकः एतेषां रणादिवेषान्तानां करणं—कारकं । दुर्गतिवि-
निपातनिवर्द्धनं, भवे—संसारे पुनः पुनर्भवान् करोतीति भवपुनर्भवकरं, चिरपरिचितं—अनादिसेचितं, अनुगतं—अव्यवच्छिन्नतया
अश्रुतिमयाहतरात् क्रियारूपतः, दुरन्तं—दुष्टावसानं विपाकदाहणत्वात् तृतीयं अधर्मद्वारं पापोपायं ।

तस्य—अदत्तादानस्य इमानि वक्ष्यमाणानि नामानि—अभिधानानि गोष्णाणि—गुणनिष्पन्नानि भवन्ति त्रिंशत् तद्यथा तद्व-
दीयति—चौरः नर्यते चोरणं चोरिका तद्वाच्योस्त्वियं १ । परस्मात् सकाशात् ह्रियते तत्परद्वतं २ । न केनाऽपि प्रदीयते इति
अदत्तं ३ । द्रूतं—चित्तं येषां ते क्रूरिणः तैः कृतं कूरिकडं क्रूरकृतं ४ कचिन् कुरुकमिति दृश्यते तत्र कुरुकः—क्राङ्कुरुकजीज-
मायाः सदगुणानामयाया इत्यर्थः । परस्य द्रव्यस्य लाभः परलाभः ५ । असंयमः—असंस्वरूपत्वात् ६ । परधने दृष्टिः इहा ७ ।

असंजमो ३ परधणंमि मेही ७ लोलिफं ८ तंकरत्तणंति य ९ अवहारो १० हृत्थलहुत्तणं ११ पाचकम्मकरणं
 १२ तेणिफं १३ हरणचिप्पणासो १४ आदियणा १५ लुंपणा धणाणं १६ अप्पचओ १७ अवीलो १८ अक्-
 खेवो १९ खेवो २० चिक्खेवो २१ कूडया २२ कुलमसी य २३ कंखा २४ लालप्पणापत्थणा य २५ आसस-
 णाय चसणं २६ इच्छामुच्छा य २७ तण्हगेहि २८ नियडिकम्मं २९ अपरच्छंतिविय ३० तस्स ग्याणि एव-
 लीदयं-८ । तस्करत्तं नित्यं तत्करणाशयत्वात् ९ अपहारः-परधनस्येति गम्यं १० परधनहरणेन कुत्सितो हस्तो यस्याऽस्तीति
 तद्भावो हस्तलघुत्वं ११ पापकर्मणः फणं १२ स्तैन्यं तस्करस्यैव कर्म १३ हरणेन-पट्टव्यहरणेन विप्रणाशो भवति १४ आदानं
 परधनस्येति गम्यं १५ लोपना-अवच्छेदनं अर्थात् परधनस्य शुभाशयस्य वा १६ । अपस्ययः-अविश्वास जनकत्वात् १७ परेषां
 अवपीडनं इति अग्रपीडः १८ आक्षेपः परधनस्येति गम्यं १९ क्षेपः परहस्तात् द्रव्यस्य प्रेरणं २० विक्षेपः-विशेषेण तदेव २१
 हृत्तुलादीनां अन्यथाकरणं २२ कुले मालिन्यहेतुत्वात् मपिः २३ कांक्षा परद्रव्यस्येति गम्यं २४ लालपनं गहितालापः
 मर्थना चाटुकारः दीनभाषणशीलः २५ आशसनाय-विनाशनाय व्यसनं-व्यसनहेतुत्वात् व्यसनं २६ । इच्छा च-परधनं मत्स्य-
 भिलाषा मूर्च्छा-तत्रैव गाढाऽभिध्वंशरूपा तद्धेतुत्वाददत्तग्रहणं २७ तुल्या-मासद्रव्यस्याऽव्ययेच्छा शुद्धिश्चाऽमासस्य गामिर्वाञ्छा
 २८ निकृतेर्मायायाः कर्षं निकृतिर्कर्म २९ अविद्यमानानि परेषामशीणि दृष्टव्यतया यत्र तदपरोक्षं-अप्रत्यक्षं सर्वेषामित्यर्थः ३० ।
 यस्य स्वरूपं प्राग्वर्णितं तस्याऽदत्तादानस्य एतानि इत्यादिकानि नामत्रेयानीत्यर्थः भवन्ति त्रिशत्, अदत्तादानस्य १ पापेन-अणूय

१ लालचीओ इति लोकभाषा

मादीणि नामधेज्जाणि होति तीसं अदिन्नादानस्स पावकलिकलुसकम्मयहुलस्स अणेगाइं (सू० १०)

तं पुण करंति चोरियं तक्करा परदव्वहरा, छेया, कयकरणलद्धलक्खा, साहसिया, लहुस्सगा, अतिमेहि-
त्या, लोभगच्छा, दहरओवीलका, य गोहिया, अहिमरा, अणभंजका भगसंधिया, रायदुट्टकारी य विसय-
निच्छुट्टलोकयज्झा, उवोहक-गामघायक-पुरघायग-पंथघायग-आलीवगतिथभेया, लहुहत्थसंपडत्ता, जूहकरा,
कर्मरूपेण कलिना-युद्धेन फल्लुपाणि-अतिमलीमसानि कर्माणि-मिन्द्रोहादिव्यापाररूपाणि तैर्वहुलानि-यहुनि यत्र तत्तथा तस्य
अनेकानि कुर्वन्ति ।

अथ येऽदत्तादानं कुर्वन्ति तानाऽऽह—

तत्पुनः कुर्वन्ति चौर्यं-चौरिकां तत्कराः-चौराः, परेषां द्रव्यं हरन्ति ते परदव्वहराः, छेत्ता-निपुणास्तःकायै, कृतकरणाः-
गारंवारं विहितचौरानुष्ठानाः ते च ते लब्धलक्षाः-अवसरज्ञाः साहसिकाः-धैर्यवन्तः परद्रव्याऽऽहरणे, लघुस्वकाः तुच्छात्मानः,
अतिमेहच्छा-उदारवन्तः तत्करणे, लोभग्रस्ताः, दर्दरेण-वचनादोपेन आत्मानं अष्वोडयन्ति-गोपायन्ते आत्मस्वरूपं येषां ते
परं विलज्जीकुर्वन्ति, मुच्यन्ति हि शठात्मानः तथाविधवचनेन परं वञ्चयन्ति-शुद्धिकाः, संप्रस्वागतं परं मारयन्ति ते अभिमराः,
क्रूरं-देयं द्रव्यं भञ्जन्ति ते, भग्नाः सन्धयो यस्ते, राज्ञा दुष्टं काशहरणादिकं कुर्वन्ति ते राजदुष्टकारिणः, विषयाद्-मण्डलाद्
निर्व्युदा-निर्घाटिता अतएव लोकेर्विलीकृताः जनवहिष्कृताः । उदाहरकारका-यातेकारकाः अथवा चदहकाः-अटव्यादाहकाः ग्राम

१ मदिल्लउ मु० प्र० २ अणभंजक मु० प्र० ३ देयालोया इति माया ४ चोलदेद पवळे इति लोकभाषा

खंडरक-स्थीचोर-पुरिसचोर-संधिच्छेया य, गंधिसेदग-परधणहरणलोमावहेरा अश्लेयी हडकारका, नि-
 म्महग-गूढचोरक-गोचोरग-अस्सचोरग-दासिचोरा य, एकचोरा, ओकडूक-संपदायक-उच्छिंपक-सत्थया-
 यक-चित्तचोरी (कोली) कारका, य निग्गाहविप्पलुपगा, बहुविहतेणिकहरणबुद्धी, एते अन्ने य एयमादी
 यातकाः, पुरयातकाः 'पंथयातकाः' आदीपकाः-युहादिज्वालकाः, तीर्थभेदकाः यात्रिकलोकानां धनं मुण्णन्ति । लघुहस्तेन
 लापवेन संमयुक्ताः, धुतराः, खण्डरसाकराः शुल्कपालाः कोट्टपाला वा, स्त्रियः सकाशात् स्त्रीनेव वा चोरयन्ति स्त्रीरूपा वा
 चोराः स्त्रीचोराः एवं पुरुषचौरिकाः, सन्धिछेदाश्च-खात्रवनकाः, ग्रन्थिभेदकाः, परधनं अपहरन्ति ते परधनहराः, लोमान्ये
 व अपहरन्ति ये लोमापहाराः निःशूक्तयाऽपि भयेन परमाणान् विनाश्य पथात् मुण्णन्ति ते लोमापहाराः, आक्षेपेण-यलात्का
 रेण मुण्णन्ति ते आक्षेपिणः, हठं कृत्वा मुण्णन्ति ते हडकारकाः, नितरां अतिशयेन मर्दयन्ति ते निर्मर्दकाः, गूढं-युप्तं चोर-
 यन्ति ते गूढचोराः-मच्छन्नचोराः, गौर्गोचो वलीयर्दास्तेषां चोराः, अन्धाः-योदकास्तेषां चोराः, दास्यश्चेद्विरास्तासां चोराः
 दासीचोराः, एकाकिनः सन्तो चोरिकां कुर्वन्ति ते एरुचोराः, उत्कृता अपरूपकाः ये गृहद् ग्रहणं-निद्रागयन्ति अथवा
 चौरानाकार्यं परगृहाणि मोपयन्ति, ये चौराणां भक्तादि प्रयच्छन्ति ते संपदायिका, अथछिपकाश्चौरविशेषाः, सार्थान् घातयन्ति
 लुण्ठन्ति ते सार्थयातकाः, चिडकोलीकारकाः-लोकन्यामोहकारिणः विधासवचनवादिनो चोरीकारकाः । निर्ग्राहा-रानादिना

१ द्वार मु० प्र० २ घाटपाडा इति लोकभाषा ३ तीर्थं कस्तां धनं मांनें अथवा रुंधो रहइ इति लोकभाषा ४ जूयटीया
 इति भाषा ५ दाणो इति लोकभाषा ६ फांसीया इति लोकभाषा ७ मीणामणका भोल इति भाषा.

परस्स दब्बाहि जे अविरया । त्रिपुल्लवपरिगहा य बहवे रायाणो [परघणंमि गिद्धा, सए व दब्बे
असंतुद्धा, परयिसए अद्दिहणंति ते लुद्धा] परघणस्स कज्जे चउरंगविभत्तवल्लसमग्गा, निच्छियवरजोहजुद्ध-
सब्बिय-अहमद्दमितिदरिणहं सेनेहं संपरियुद्धा, पेत्तसगडसूहचक्खसागरगरुल्लयूहातिएहिं अणिएहिं उत्थरंता,
अभिभूय हरंति परयणाइं ॥

ग्रहीता भवत्युहीता वा, विमल्लेषकाः व्यापारयूपकाः, बहुमकरं यत् स्तन्यं-चौर्यं तेन यत् परयनस्य हरणं तदेव बुद्धिर्येषां ते,
तथा मान-माप-तोलहृदकरणेन परयनं गृह्णन्ति एते सर्वे पूर्वोक्ताः अन्ये च एतेभ्यः सकाशात् एवं प्रकारं अदत्तादानमाददते
परं पां द्रव्यः परयनग्रहणे ये अविरता-अनिवृत्ताः । अधुना ते एव यद्वा तत्कुर्वन्ति तदुच्यते-

त्रिपुलं वलं-सामर्थ्यं परिग्रहश्च परिचारो येषां ते, बहवो राजानः परयनगृद्धाः, इदं अधिकं पदत्रयं पाठान्तरे सए अ दब्बे
असंतुद्धा-स्यैके द्रव्ये असंतुष्टाः असंतोषिणः, परयणे लुद्धा देसाणभिहणन्ति परदेशान् अभिघ्नन्ति लुब्धाः धनस्य कार्ये इत्यर्थः ।
चतुर्भिरेवैवभक्तं गज १ रथ २ अथ ३ पदाति ४ छत्रंणः समाप्तं यत्फलं तेन समग्रा युक्ता ये ते तथा, विनिश्चितैर्निश्चयवद्भि-
र्यस्योधिः सह यत् युद्धं-संग्रामस्तत्र श्रद्धा येषां ते च ते, अहमहमित्येवं दर्पिताश्च दर्पवन्तः एवंविधैः सैन्यैः भृत्यैः पदातिभिः
तैः संपरिवृताः समेताः । तथा पत्राणि चाहनानि शक्यन्ति, शूचि शूच्याकाराणि, चक्राणि, सागरः-समुद्रः, गरुडाकारा ये व्यूहाः
सेनानिवेशाः तैः, पत्राकारो व्यूहः-परेषामनभिपक्वनीयः सैन्यविन्यासविशेषः एतन्न्येऽपि एतैरपि अनीकैः अथवा गोमूत्रिकादीनां
व्यूहैः तैः कृत्वा उत्थरन्तः आच्छादयन्तः परानीकानीति गम्यं । अभिभूय-जित्वा तान्येन परयनानि हरन्तीति व्यक्तं ।

अवरे रणसीसलद्धलक्खा संगमंमि अतिवयंति, सन्नद्धद्वपरियरउप्पीलिय-चिंघपट्टगहियाउहपहरणा, मा-
 ढिवरवम्मगुंडिया, आविद्धजालिका, कवयकंकडइया ॥ उरसिरमुहवद्ध-कंठतोणमाइतवरफलह-रचितपहकरस-
 रद्धसलरचावकरकरंछिय-सुनिसितसरवरिस-वेडकरकमुयंत-घणचंडवेगधारा निवायमग्गे, अणेगधणुमंडल-

अपरे राजानः रणशीर्षे-सङ्ग्रामशिरसि लब्धलक्षा लब्धजयवादाः सङ्ग्राममिति द्वितीया सप्तम्यर्थे, एतावता स्वयमेव सङ्ग्रामे
 अभिप्रवेशन्ति केवलं सैन्यमेव न योधयन्ति किन्तु स्वयमेव प्रविशन्ति, कीदृशाः सन्तः ? सन्नद्धाः-सज्जीभूताः वद्धाः-शरीरेण
 सह परिकवचाः सन्नाहा येस्ते तथाभूतास्तन्तः उत्पीडितो-गाढं वद्धचिन्हपट्टो येस्ते तथाभूताः, पुनर्गृहीतानि आयुधानि-शस्त्राणि
 खेडकादीनि परेषां हननार्थं आत्मरक्षणार्थं च यानि आयुधानि महरणान्युच्यन्ते येस्ते, माढी-तनुत्राणविशेषः तेन वरवर्षणा
 प्रधानसन्नाहेन गुंढिताः-परिवारिताः, पाठान्तरे मेढिगुडवम्म इति तत्र गुड-कुंजरसन्नाह इति ज्ञेयं । पुनः कीदृशाः ?
 आविद्धानि-परिहितानि जालिकानि लोहकटका येस्ते, कवचस्य तनुत्राणस्य कंकटिका-लोहकीलकाः कण्टकितः-कृतकवचा ये ते ।
 उरसा हृदयेन शिरसा मुखेन वद्धाः-यन्त्रिताः कंठे तोणा-तूणीराः येस्ते, तथा इस्ते पाशितानि गृहीतानि वरफलकानि खेडकानि
 येस्ते, तेषां रचितो-रणोचितरचनाविशेषेण परप्रयुक्तमहरणप्रतिपातनाय कृतः पहकरस्ति समुदायो येस्ते, ततो सरभसेः-सहर्षैः
 निष्ठुरः खरः कोदण्डहस्तैः-धानुकैरित्यर्थः तेषां ये कराः इस्तास्तेषु स्थिताः सुष्ठु निशितास्तीस्थाः ये शराः बाणास्तेषां यो
 वर्षवर्षणं धाराधरपातवत्, वृद्धो महान् यः कैरको-दृष्टिविस्तारो, सुच्यमानस्तादृशो यो घनो-मेघः तस्य चण्डवेगानां धाराणां

१ चड मु० प्र. २ माथा इति लोकभाषा. ३ करहा इति भाषा.

गसंधिताउच्छलियसत्ति-सूल-कणग-वामकरगहियखेडग-निम्मलनिक्किटखग-पहरंतकौत-तोमर-चक्र-ग-
या-परसु-मुसल-लंगल-सूल-लउल-भिडिमाला-सन्बल-पटिस-चम्मेट्ट-दुघण-मोट्टिय-मोगगर-वरफलिट्ट-
जंत-पत्थर-दुहण-तोण-कुवेणी-पीडकालिय ईलीपहरणमिलिमिलितखिपंति, विज्जुल्ललविरचितसम्प-
निपातः-पतनं तस्य मार्गो यः स तथा, पाठान्वरे तत्थमेयचि वा तत्र मत्तययान्तस्सन्निपातवति-संग्रामे इति योज्यं । पुनः
अनेकानि धनूपि मण्डलाग्राणि-स्रद्धविशेषाः तथा सन्धिताः-क्षेपणीयप्रमुणीकृताः उच्छलिताः-उर्ध्वगताः शक्तयो-देवाधिष्ठित-
शस्त्रविशेषाः, त्रिशूलाः-लोहमय्यः, कमकाश्च वाणास्तथा वामकरे गृहीतानि आत्मरक्षणार्थं, खेटकानि-फलकानि, तथा निर्मली
कृता-शार्णरूपेजिता कोशात् कर्पिता वा निकृष्टाः क्रूराः खट्वा यत्र तथा प्रहारप्रवृत्तानि कुन्तानि शस्त्रविशेषाः, तोमराः-वाण-
विशेषाः, चक्राणि-प्रतीतानि, शस्त्रगदाश्च दंडविशेषाः, परश्वः-कुठाराः, युगलानि-धान्यपेणयन्त्राणि लाङ्गलानि हलानि
लोहमयदंडानि, लज्जुदाः-यष्टयः, क्वचिच्च गुडा पाठः तत्र कुञ्जरसन्नाहः, भिन्दिमात्राः, शम्बला-लोहमयभट्टाः पट्टिसाः-शस्त्र-
विशेषाः, चर्मभट्टाः-पापाणाः, दुपणाः-आयातभट्टाः, मौष्टिका-धुष्टिप्रमाणशस्त्रविशेषाः, भुङ्गरा, वरपरिया-प्रधाना अर्गला
यन्त्रप्रस्तरश्च-गोफणादिः, दुहणाः-कर्कराः, टकराः तोणाः-श्वरन्थयः, कुवेण्यश्च रुद्धिमय्याः, नालिका-वाणा वा पीठानि
आसनानि सर्वेषां द्रव्यसमासः एभिः कलितो व्याप्तः, तथा इत्ययः द्विधा धारस्त्रविशेषाः-प्रहरणाः सर्वेऽपि शस्त्रविशेषाः तैः

१ दाल इति लोकभाषा. २ वरली भाळा इति लोकभाषा. ३ दांतांलां. ४ मोट्टो छुप इति भाषा. ५ नालि इति भाषा.
६ पणुया इति भाषा. ७ मोगगरा इति भाषा. ८ माथा इति भाषा.

हणभत्तले, फुडपहरणे, महारणसंखभेरि-दुंदुभि-वरतूरपउरपडुपहडाहयणिणायगंभीरणंदित्तं पक्खुभियचिपु-
लघोसे, हयगयरहजोहतुरितपसरित-उद्धततमंधकारवहुले, कातरनरणयणहिययवाउलकरे ॥

विलुलियउक्कडयरमउडतिरीडकुडलोडुदामाडोचिया, पागडपडागउसियज्झय-वेजयंति-जामरचलंतछत्तं-
मिलिमिलिमिलंत चि मिलनेन चिकचिकायमानैः क्षिप्यमाणैः, विद्युतः क्षणप्रभाया निर्मलाया प्रभा तत्समाना-सद्यो
तया गिरचितं नभस्तलं आकाशं यत्र तत् । स्फुटानि प्रहरणानि यत्र तस्मिन् संग्रामे महारणस्य सम्वन्धीनि यानि गद्गाश्च भेर्यश्च
दुन्दुभ्यश्च भेरी-ताम्रमया दुन्दुभिधर्मनद्धा वरं-प्रधानं यत् तूर्यं-चादित्रं तेषां प्रचूराणां पट्टनां-स्पष्टध्वनीनां पट्टहानां आह्वानां-
आस्फालितानां निनादेन-ध्वनिना गम्भीरेण-घनतया ये नन्दिता-हृष्टाः-हर्षवन्तो वीराः प्रभ्रुभिताः-रुम्पिताः कातरा तेषां
विपुलो-विस्तीर्णो यो घोपो-नादो यत्र तत् तस्मिन् । ह्यास्तुरगाः, गजाः हस्तिनः, रथाश्चतुश्चक्राः, योधाः-गुग्मडास्तेभ्यः
सक्काशात्, त्वरितं-शीघ्रं प्रसृतं-प्रसरसुपगतं यद्रजो-धूळी तदेवोद्धततमुत्कटं यत् अन्यकारं तेन बहुलं यत्र तस्मिन्, कातरनराणां
नयनयोः हृदयस्य वा व्याकुलत्वं करोतीति तस्मिन् । विलुलितानि शिथिलतया चञ्चलानि उत्कटानि प्रधानानि यानि मुकुटानि
मस्तकाभरणानि तिरीटानि च-सान्येव शिखरत्रयोपेतानि कुण्डलानि-कर्णाभरणानि उडुदामानि-नसत्राभिधानाभरणानि तेषां
उद्दामा उत्कटा या आटोपिका स्फास्ता यत्र । तथा प्रकटा या पताका महत्तरा उच्छ्रिता-उर्ध्वोक्ता या, ध्वजा-लघुपताकाः,
वैजयन्त्यो-विजयमूचिकाः पताकास्तथा चाभराणि वालव्यजनानि चलन्ति यानि छत्राणि-आतपवाणि तेषां सम्वन्धि यदन्यकारं
तेन गम्भीरोऽलव्यमध्यस्तस्मिन् । पुनः कीदृशः ? हयानां यत् हेपितं शब्दो हस्तिनां च यद् गुलुगुलायितं शब्दविशेषः, रथानां घण-

प्रकारगम्भीरे, ह्यहेसिय-दृत्थिगुलुगुलाइय-रहयगघणाइय-गइक्कहरहराइय-अप्फाडियसीहनाया, छेलियवि-
पुट्टुपुट्टुकंठगयसधभीमगज्जिण, सयराहसंतकसंतकलकरवे, आसुणिगवयणरुहे, भीमदसणाघरोट्टुगाढट्टे, स-
प्पधारणुज्जयकरे, अमरिसयसतिन्वरत्तनिदारितच्छे, वैरदिट्टिकुद्वचिडिय-तिवलीकुडिलिभिउडिकयनिलाडे, व-
हपरिणयनरसहस्सयिफमचियंभियवले ॥ वगंननुरगरहपहावियसमरभडा, आवडियछेयलाघवपहारसाधता,
पणोत्ति शुब्दः-धीत्कारादिः, पदातीनां यत् हरह-रेत्ति शुब्दकरणं, अस्फोटितकरणेन सिंहस्यैव शुब्दकरणं । छेलियत्ति
सैदितं सीत्कारकरणं, विघुट्टं च-विरूपयोपकरणं, उत्कृष्टं च उत्कृष्टनादकरणं आनन्दमहास्वन्निरित्यर्थः, कण्ठकृतशब्दश्च
गलागम्यशब्दः स एव भीमगज्जितं-मेघध्वनियत्र स तथा । सयराहचि-एक्कहेलया हसन्तां रुप्यन्तां अश्रुणि मुञ्चन्तां कलंकलं-
तरवः नन्दो यस्मिन् तत्र । ईपत्थलीभवन् अश्रुभिर्विकृतवदनेन रौद्रो भीमो-भयङ्करः दशनेर्दन्तैः अघरोब्धो दष्टो दैस्ते कर्म-
धारयस्सर्वत्र ततस्तेषां भटानां सप्तप्रहारकरणेन दृढं गाढं उद्यताः-प्रयत्नात् प्रवृत्ताः कराः यत्र वत्तया । अमर्यवशेन-क्रोपवशेन
तीग्रं-भस्पर्यं रत्ने-न्योहिते निर्दारिते विस्फारिते अक्षिणी लोचने यत्र तत् । वैरप्रधाना दष्टिः वैरदृष्टिस्तथा-वैरबुद्ध्या-वैरभावेन
ये सुद्धाधीष्टिताश्च तेस्मिन्नीकुटिन्ना-न्यनीग्रपवक्त्राः भ्रुकुटिर्नयनविकारं कलाटे यत्र तत् तस्मिन् । तथा वधवरिणतानां-भारणा-
ध्यवसायपतांनरसहस्राणां विक्रमेण पुरुषाकारविशेषेण विवृट्मिभतं-विस्फुरितं वलं-शरीरसामर्थ्यं यत्र स तथा तत्र । वलान्तः परस्परं
स्पर्शनो ये तुराया रथाश्च तैः प्रययिता वेगेन प्रवृत्ताः ये समरमटाः संग्रामयोधास्ते तथा । आपतिताः योध्यमुद्यताः छेका-दस्ता

१ सयिय.

समूस्सिययाहुजुयलं मुक्कट्टासयुक्कंतयोलबहुले ॥

फलफलगावरणगहिय-गयवरपत्थितदरियभडखल-परोप्परपलगगुहगच्चित-विउसिनवरासितोससुुरिय
अभिमुहपहरितछिन्न-करिकरेविरंगितकरे, अवइद्धनिसुद्धभिन्नफालियपगलिय-रुहिरकंनभूमिकइमचिलिचिल्ल-
पहे, कुच्छिदालियगलित-रुलितनिमेलंतंत-फरुफुरंत-ऽविगलमम्माहय-विकयगाढदिन्नपहारसमुच्चित-रुलंत-
वेमलचिलावकलुणे, हयजोहभमंत-तुरग-उद्दाममत्तकुंजर-परिसंकिजण-निव्वुकच्छिन्नधयभग्गरहवरनट्टसि-
लायवमहारेण दसतामयुक्तायेन साधिता-निर्मिता येस्ते तथा ॥ समुसियत्ति समुच्चित्तं हपीतिरेकात् उर्ध्वीकृतं-याहुयुगलं-
भुजाद्वयं यत्र तत् । यथा भवति तथा युक्ताद्दहासाः, -कृतमहाहासध्वनयः फुत्तुर्वन्तः पूत्कारं कुर्वाणाः सर्वत्र कर्मधारयस्ततस्तेषां
यो बोलः-कलकलः स बहुलो प्रचुरो यत्र तस्मिन् । स्फुराः खेटकावरणफलकानि खेटकानि गृहीतानि येस्ते तथा, गजवरान्
रिपुमतंगजान् प्रार्थयमाना हन्तुमारोहुं वा अभिलषमाणास्तत्र आसक्तास्तच्छीला । ये हप्ता भटाः दुष्टयोधाः खलाः, परस्परं
बहगन्तो ये युद्धकलाविज्ञानगर्वितास्तैर्विकोसितवरासिभिः निष्काशितैः नवकरवालैः कृत्वा रोपेण-कोपेन त्वरितं-शीघ्रं आभि-
मुख्येन प्रहरणैः छिन्नाः-छेदिता ये करिकरा-हस्तिशुण्डा दण्डा यैस्तैर्व्यद्विताः-खण्डिताः कराः यत्र तस्मिन् । पुनः कीदृशे
अपविद्धास्तोमरादिना सम्यग् विद्धा निश्चितं भिन्ना निर्भिन्नाः स्फाटिता-विदारिता ये तेभ्यो यत् प्रगलितं गलत् यत् रुधिरं
तेन कृतो यो भूमौ कर्दमः पङ्कस्तेन चिलीना पङ्कायमाना पण्याना यत्र तस्मिन् । पुनः कीदृशे ? कुसौ दारिताः सन्तो गलितं

१ विभंगित २ चिपलाला इति माया.

रकरिकलेवराकिन्न-यतितपहरण-विकिञ्चामरणभूमिभागे, नचं तत्कबंध-पडरभयंकरवायस-परिलेतगिङ्गमंडलभ-
मंत-च्छायंधकारमंभोरे ॥

बधुवसुहृद्विकंपितव्व पचक्खलपिडवणं परमरुद्धीहणगं दुप्पवेसतरगं अभिवयंति संगमसंकडं परघणं
महंता, अवरे पाइक्कचोरसंघा सेणावतिचोरचंदपागड्डिका य अडवीदेसहुग्गवासी कालहरितरत्तपीतसुक्खिह्ल-अ-
त्थिरं श्रवन्ति रुलन्ति वा-भूमौ लुठन्ति निर्भेल्लितानि-कुसितो बहिःकृतानि सूत्राणि अंत्राणि उदरमध्यावयवविशेषाः येषां ते तथा
फुरफुरायमाणाश्च विकलाश्च-निरुद्धेन्द्रियवृत्तयो ये ते तथा, यर्मणि हतो गर्मस्थानकयावी, विकृतो रागद्वेषादिना गाढ-उदग्र महारो
येषां ते तथा, अतएव समुच्चिताः सन्तो भूमौ लुठन्तो विह्वलाश्च-निस्सहांगा ये ते तथा । उतः कुसिदारितादिपदानां सर्वेषां
कर्मधायस्ततस्तेषां विलापः—कल्लणोदयस्वरस्तेन कल्लणं-दीनं यत्र तस्मिन् । पुनः कीदृशे ? इता ये योधाः भ्रमन्तो ये तुरगाः
उदामा मत्ता ये कुञ्जरा-द्विपाः परिशङ्कितजनाश्च निम्बुक्का निर्मूलं कृत्वा छेदिता छिन्ना अर्द्धछिन्ना ये ध्वजाः केतवस्तादृशा
भग्ना ये रथवराश्च यत्र तथा, नष्टशिरोभि-च्छिन्नमस्तकैः करिकलेवरेर्हस्तिकलेवरेः दन्तिशरीरैराकीर्णानि-व्याप्तास्तादृशाः, पतित-
महरणाः-ध्वस्तायुधाः, विकीर्णाभरणा-विक्षिप्तालङ्कारास्तादृशाः भूमेः-पृथिव्याः भागा-देशा यत्र स तथा तस्मिन् सर्वत्र कर्म-
धारयः । नृत्यन्ति कन्ययानि शिरोरहितकलेवराणि मञ्जुराणि यत्र स तथा, भयंकारिणो ये नायसाः-काकाः, परिलित्त
गिद्धत्ति परिलीयमानगृद्धानां च यन्मण्डलं-चक्रं भ्राम्यत्-सञ्चरत् तस्य या छाया तथा यत् अन्यकारं-तपः तेन गम्भीरोऽ
लब्धमर्थो यः स तथा पुनस्तादृशे ? संग्रामे अवरे राजानः परघनगुंदा अतिपतन्ति इति यदुक्तं तत् व्याख्यातं—

गेगसयचिधपट्टवद्वा परविस्प अभिहणंति ॥

लुक्ता घणस्स कज्जे रयणागरसागं उम्मीसहस्समालाउलाकुलवितोयोतकलकलैतकलियं, पायालसहः
स्सवायवसवेगसलिल-उद्धग्ममाणदगरयरयंघकारं, वरफेणपउरधवलपुलं पुलसमुट्टियट्टहासं, मारुयविच्छुभमाण-
पाणिणं, जलमालुपीलहुलियं, अविद्य समंतओ खुभियलुलियखोखुब्भमाण-पक्खलियचलियविपुलजलचक्ख-

अथ पूर्वोक्तमेव अर्थं संक्षिप्तरेणाऽऽह—

वसवो देवा वसुधा-पृथ्वी विशेषेण कम्पिते घाते इव प्रत्यक्षमिव साक्षादिव पितृवनं-इमशानतुल्यं अतएव रौद्र-दारुणं
वीहनकं प्रवेष्टुमशक्यं सामान्यजनस्येति गम्यं, अन्तर्मध्ये गमनं यस्य तदपि प्रविशन्ति परद्रव्यग्रहणार्थं । संग्रामसंकटं रणगहनं
परधनमिच्छता पुरुषेण इति तात्पर्यं, अपरे-अन्ये राजानः राजन्यः पाइक्षा द्वादशधा पदातयः चौरसमूहाः, सेनापतयः कीदृशाः
चौररुन्दप्रकर्षकाः तत्प्रवर्तका इत्यर्थः, अटवीदेशे यानि दुर्गाणि-जलस्थलदुर्गल्पाणि तेषु वसन्ति ये ते तथा,
इयामनीलरक्त-पीतशुक्लाः पञ्चवर्णा इति यावत् अनेकशतसङ्ख्याकाश्चिह्नपट्टा वद्धा यैस्ते तथा, परविषयान्-परदेशान्
प्रति अभिधनन्ति, लुब्धा-लोलुपाः धनस्य कार्ये द्रव्यकृते इत्यर्थः । रत्नाकरभूतो यः सागरः-समुद्रः तं प्रति
अभिनिपत्य ध्वन्ति जनस्य पीतानिति सम्बन्धः । कीदृशं सागरं ? उर्मयो-बीचयो महत् कल्लोलस्तत्सहस्राणां मालाः-पङ्क्तय-
स्ताभिराकुलो यः स तथा, आकुला-जलाऽभावेन व्याकुलितचित्ता ये वितोयपोताः-विगतजलयानपात्राः तद्वासिनः सांयात्रि-
फजनास्तेषां यः कलकलः कोलाहलं कुर्वाणास्तैः कलितो यः स तथा ॥ वितोयपदेन अस्य अपेयजलत्वमुपदर्शितं । पुनः कीदृशं ?

वाल-महानईवेगतुरियआपूरमाणगंभीर-विपुलआवत्त-चवलभममाणगुप्पमाणुच्छलंत-पच्चोणियत्त-पाणियप-
धावियखरफरुस-पयंडवाडलियसलिल-फुटंतवीतिकल्लोलसंकुलं, महामगर-मच्छ-कच्छभोहार-गाह-तिमि-सुं-
सुमार-सावयसमाहयसमुद्दाममाणकपूरघोरपडरं, कायरजणहिययकंपणं, घोरमारसंतं, महंभयं, भयंकरं, पतिभयं,
पातालकलशास्तेयां सदस्साणि नैवातिवशाद्देगेन यत्सलिलं-जलधिजलं ' उद्धममाणं' उत्पाद्यमानं यत् उदकरजो-नीररेणुस्तदेव
रजोधकारं-धूलीतमो यत्र स तथा तं पुनः कीदृशं ? वर-प्रधान फेनो डिंडीरः प्रचुरो घवलः--उज्जवलः पुलंपुल्लत्ति निरन्तरं
फेद्धित इव यः समुत्थितः--प्रकटित स एव अट्टहासो यत्र तं, मारुतेन--वायुना विदुभ्यमाणं--कम्पमानं पानीयं यत्र स तं पानीयं
तथा जलमालानां--नीरकल्लोलानां उत्पीलः--समूहो हुलियत्ति श्रीघ्रो यत्र सस्ततः कर्मधारयः । तमपि चेति--समुच्चये तथा समन्वतः--
सर्वतः शुभितं वायुना--व्याकुलितं लुलितं--तीरशुवि प्राप्तं त्वोस्तुब्धमाणं महाप्रत्यादिभिर्भृशं व्याकुलीक्रियमाणं प्रस्वलितं--
निर्गच्छत् पंचवादिभिरस्वलितं, चलितं--स्वस्थानगमनमवृत्तं वेल्मर्यादया, विपुलं--विस्तीर्णं जलचक्रवालं--नीरद्वन्दं यत्र तं ।
तथा महानदी-गंगादिनिम्नगास्तासां वेगैः त्वरितं यथा भवति तथा, आपूर्यमाणो य स तथा गंभीरविपुला-विस्तीर्णा ये आवर्त्ताः
पानीयभ्रमणस्थानरूपाः तेषु चपलं यथा भवति तथा, भ्रमन्ति संवर्त्तन्ति गुप्यन्ति--व्याकुलीभवन्ति उच्छलन्ति-दत्तपतन्ति आकाशे
उच्चलन्ति--उर्ध्वमुखेन प्रत्यवनिवृत्तानि वा-अथःपतितानि, प्राणिभिर्भूतानि यानपात्राणि वा प्राणिनो यत्र तं, मन्त्राविता वेगतया
स्वरपरुषा-अतिकर्कशाः, प्रचण्डा-रौद्रा व्याकुलितसज्जिता-विलोलितजला स्फुटन्तो-विदीर्यमाणा ये वीचयस्तरंगा लयवः कल्लोला

१ गोलो फोक्कल इति भाषा. २ पाजरो इति भाषा. ३ समरा इति भाषा.

उत्तासणगं, अणोरपारं, आगासं चेव निरवलंयं, उप्पाइयपवणधणित-नोह्लिय उवकवरितरंगदरिय-अतिवेग-
 वेगचखुपहसुच्छरंतं, कच्छइंगंभीर-चिपुलगज्जियगुंजिय-निग्घायगकयनिवतितसुदीहनीहारि-दूरसुच्चंत-
 गंभीरधुगुगुंतसहं, पडिपहंभंत-जवलरखलसकुंदुडपिसायकसिय-तज्जायउवसगसहस्ससंकुलं, यहुप्पाइय-
 भूयं, चिरनियलिहोमधूयउवचारदिन्न-रुधिरचणाकरणपयत-ओगपयचरियं, परियन्तजुगंतकालकप्पोचमं,
 महान्तस्तेः संकुलं व्याप्तं । महान्तः शरीरत्वेन ये मकराः मत्स्याः कच्छभाः ओजहारा जलजन्तुविशेषा, ग्राहास्तन्तुमत्स्याः,
 तिमयः--दृष्टिमत्स्याः, मुमुभाराश्च--भ्यापदंकाराश्चेति द्वन्द्वं तेषां समाहृताश्च परस्परेणोपहृताः उद्धाचनश्च-महाराय समुत्तिष्ठतो
 ये पूराः संयाः--समूहाः घोरा-रौद्राः ते मन्चुरा यत्र तं । पुनः कीदृशं ? कातरजनद्वयकम्पनशीलं, घोरं-रौद्रं यथा भवति तथा
 आरसन्तं शब्दायमानं महद्भयं अतएव भयकरं एकार्थपदानि भयप्रतीति कारकानि उत्प्रावत्येन त्रासनकमकस्माद्भयकारकं अतएवा-
 ऽतिमहत्यात् अनर्थांश्च पारं परतटआकाशमिव निरालम्बं नहि तत्र पतद्भिः किञ्चिदालम्बनमाश्रियते इति भावः । पुनः कीदृशं ?
 भ्रौत्पातिरूपनेन उत्पादनितयायुना घणियन्ति अत्यर्थं, पणोह्लियन्ति नोदिताः--मेरिताः उपरि उपरि निरन्तरं पतन्तस्तरङ्गाः--
 फल्लोलास्तेषां हस इव स्वभावंनैव भयभास इव अतिवेगातिक्रान्तत्वात् विशेषेण गो वेगास्तेन चक्षुःषणं दृष्टिमार्गं प्रति आच्छा-
 दयन्तं विलोकयितुमशक्यं किं पुनस्तूरीतं, क्वचित् प्रदेशे गम्भीरं--अलब्धमध्यं, विपुलं--विस्तीर्णं यत् गर्जितं मेघध्वनिः गुञ्जितं
 --वानिन्नविशेषो गुञ्जाकारं तद्वद्वचनिर्यत्र तथा निपातजनितच्चनिर्यत्र, तथा सुदीर्घं--अत्यर्थं निष्ठादीन्वाघातयत् ध्वनिर्यत्र, दूरे

दुरंतं महानर्नईवईमहांभीमदरिसणिज्जं, दुरणुत्तरं, विसमणवेसं, दुक्खुत्तरं, दुरासयं, लवणसलिलपुणं, असि-
सियसियसन्सियगेहिं हृत्थतरकेहिं अइवइत्ता समुदमज्जे हणंति, गंतुण जणस्स पोते ॥
श्रयमाणो गंभीरः सर्वत्र कर्मधारयः, धुगधुगिति घटघटोति शब्दो यत्र तत् । प्रतिपयं प्रतिपार्गं रुंधन्तः स्वल्पमानाः यस्यराक्ष-
सकृष्णान्दपिशाचाः व्यंतरविशेषस्तेषां यत् प्रतिगज्जितं क्रीडार्थं लसितं रोपाज्जातं वा तज्जातानि यानि उपसर्गसहस्राणि उपद्रव-
सहस्रसंख्यानानि च तैस्संकुलो वा यः स तं । बहूनि उत्पातिकानि भूतः प्राप्तो यस्य तथा तं वाचनान्तरे उपद्रवाऽभिभूतः ।
विरचितो बलिना-उपहारेण होमेन-अधिकारिकया धूपेन उपचारो-देवतापूजा येस्ते तथा, दत्तं-वितीर्णं रुधिरं यत्र तत्, तथा
तदर्चनाकरणे मयता ये ते तथा, योगेषु-प्रवहणोचितव्यापारेषु प्रयता ये ते तथा, विरचितं-निर्माणितं सांयन्त्रिकैरित्यध्याहार्यं ।
पर्यन्तयुगस्य-कल्पान्तकालस्य उपमारौद्रत्वात् यस्य स तं, दुःखेन प्राप्यते अन्तं परपारं यस्य तत् । महानदीनां-गंगादीनां पतिः
प्रभुस्तं महान् भीमो-रौद्रः अतएव अदर्शनीयं-द्रष्टुमयोग्यमदर्शनं यस्य स तं । दुःखेन आश्रीयते इति दुराश्रयस्तं, तथा दुःखेन
अनुचर्यते इति दुरनुचरस्तं, लवणसलिलपूर्णत्वात् विषमः प्रवेशो यस्य स तं, दुःखेन उचरणं यस्य स परतटगमनं, दुःखेन
आसाद्यते-प्राप्यते कातरजनैरिति, क्षारजलपूर्णं अस्यैव लवणास्वादत्वं, अन्ये त्विशुरसाः भिन्नरसास्तु पटु क्षीर-दधि-आज्य
सुरेसवः इति ज्ञेयं, असिताः-कृष्णाः सिताः-श्वेताः संमृच्छिताः-उर्ध्वीकृता दूरादनुपलक्षणहेतोरिति सितासि-
समुच्छिन्नकैः तादृशैर्हस्ततरंगैर्गुणलृषैर्वगवद्भिः तादृशैर्वाहनकैः प्रवहणकैः तैः कृत्वा पूर्वोक्तं सागरं अतिक्रमित्वा समुद्रमध्यं

परद्रव्यहरा नरा निरणुकंपा निरावयवत्वा गामागर-नगर-खेड-कव्यड-मंडव-दोणमुह-पट्टणा-सम-णिगम-जणवय ते य धणसमिद्धे ह्णंति, गिरिहिया य छिन्नलज्जा बंदिग्गाहगोगहे य गेणहंति, दारुणमती णिक्खिवा णियं ह्णंति, छिंदंति गेहसंधि, निविलत्ताणि य हरंति; धणधन्नदन्वजायाणि जणवयकुलाणं णिगिघणमती परस्स दव्याहिं जे अविरया ॥

तदेव केई अदिच्चादानं गवेसमाणा कालाकालेसु संचरंता चियकापज्जलियसरस-दरदडुकिड्डियकलेघरे कहि-
घ्नन्ति मारयन्ति गत्वा जनस्य-सांया। चकलोकस्य, पोतान्-यानपात्राणि । परेषां द्रव्यान् हरन्ति ते परद्रव्यहराः, निर्गता
अनुकम्पा-दया येषां ते, परलोकं प्रति निरवकांक्षाः, ग्रामो वृत्तः ग्रसति बुद्ध्यादि गुणान् इति ग्रामः, आफराः-खन्यादीनां,
अष्टादशकररहितं नगरं, खेडं धूलिमाकारं, कर्वटं कुनगरं, मडम्बं सर्वतः सार्द्धद्रययोजनान्तर्गतग्रामवेष्टितं, दोणमुखं-जलस्थ-
लपगोपेत्तं, पत्तनं-नलपयो रत्नभूमिर्वा, आश्रमस्तापसादीनां, निर्गमो व्यापारिजनस्थानं, जनपदो-देशः एतेषां द्वन्द्वः तान्
धनसमृद्धान् घ्नन्ति-हन्यन्ते । कीदृशाः ? स्थिरहृदया तत्रादत्तादाने निश्चलचित्ताः छिन्ना-च्छेदिता लज्जा-त्रया यैस्ते तथा-
ग्नियाः यन्दिनां ग्राहं कुर्वन्ति गोग्रहांश्च गवादीनां ग्रहणं कुर्वन्ति । दारुणा मर्त्येषां ते, निर्गता कृपा येषां ते निःकृपाः घ्नन्ति निज-
कान् जनानिति शेषः, छिन्दन्ति गेहसन्धि गृहाणां सन्धि इत्यर्थः, निक्षिप्तानि-भूमौ स्थापितानि अपि हरन्ति-युद्धन्ति.
धनयान्यद्रव्यसमुदायानि, जनपदा-देशास्तेषां कुलानां लोकगृहाणां निर्घणमतयः-निर्दयबुद्धयः परेषां द्रव्यादिग्रहणे एतादृशाः
ये ते अविरता-असंयताः, तथैव केऽपि अदत्तादानं-अन्तितीर्णं परेषां द्रव्यं गवेपयन्तः कालः प्रस्तावः सन्ध्यादिः, अकालो-

रलितवयण-अलत-स्वातिपपीतडाहणिभमंत-भयकरं-जंबुयविखविव्यंते, वृयकयघोरसंद्दे, वेयालुद्वियनियुद्ध-
कहकहितपहसित-वीहणकनिरभिरामे, अतिदुःभगंध-वीमच्छदरसणिज्जे, सुसाण-वण-सुद्धघर-लेणअंत-
रावण-गिरिकंदर-विसमसावयसमाकुलासु वसहीसु किलिस्संता, सीतातवसोसियसरीरा-दट्टच्छवी निरयति-

अनवसर-स्तेषु संवरणशीला अनुचितरूपोपयोगेषु भ्रमन्तः चित्तिकाचयः तासु प्रज्वलितानि सरसानि-रुधिरादिषु युक्तानि
यानि । दर ईपत् दग्धानि-भस्मीकृतानि कृट्यानि-आकर्षितानि तथाविधकार्ये आनीतानि मृतकलेवरानि यत्र तत्, एतावता
इमंशाने सुवर्णपुरुषार्थे विलस्यमाना-अटव्यां वासमुपयान्ति धनार्थे इति भावः । रुधिरकिलन्नवदनाभिः अक्षतानि-समग्राणि
स्वादितानि भक्षितानि मृतकानां शरीराणि इति गम्यते, पीतानि शोणितानि याभिस्ता डाकिनीशाकिन्यादयो भ्रमन्त्यो यत्र
तथा, भयंकराः ये जम्बूकाः-भृगालाः खिलित्ति शब्दं कुर्वाणा या शिवाविशेषा यत्र तत् । घुघुति शब्दं कुर्वाणा घूका यत्र
तत्, वैतालेश्वरो विकृतपिशाचेभ्यः उत्थितं-संजातं संजातनियुद्धं-बाहुयुद्धं शब्दान्तरमित्रं, कहकहति कहकहायमानं यत्
प्रक्षसितं-इत्थं तेन वीहकं-भयानकं अतएव निरभिरामं अरमणीयमित्यर्थः । अतिशयेन दुर्गन्धो यत्र अतएव दूधत्सं दर्शनं
यस्य तत् । सर्वपदानां कर्मधारयः एतादृशं श्मशानं-पितृकाननं तस्मिन् याति, वने-कानने याति, रून्त्यगृहे याति धनार्थे,
लयनानि शिलामयगृहाणि, अन्तरा ग्रामादीनां मध्यपथे, आपणाः इष्टाः, गिरिकंदरागिरिगुफास्तेषां द्वन्द्वः, विषमा-असहशा
अथवा विषेन मीयन्ते इति विषमा ये श्वापदा दुष्टजीवविशेषास्तेः समाकुला-सुव्यासा सुवसतिषु-वासस्थानेषु क्लिश्यन्तः-क्लेशं

रियभवसंकड्डुयलसंभारवेयणिज्जाणि पावकम्माणि संचिणंता, दुल्लहभवलन्नपाणभोगणा, पिचासिया, मुंझिया, किलंता, मंसकुणिमकंदमूलजंकिचिकयाहारा, उन्विगा, उंस्तुया, असरणा, अडवीयासं उर्वेति ॥

चालसतसंकगिज्जं अगसकरा तक्करा भयंकरा कस्स हरामोत्ति अज्ज दब्बं इति सामत्थं करोति, शुज्झं बहुयस्स जणस्स कज्जकरणेसु विग्घकरा मत्तपमत्तयसत्तवीसत्थच्छिदधाती वसणब्भुदणसु हरणवुद्धी विगन्व माप्नुवन्ति, पुनः कीदृशाः ? सितातपसोपितसरीराः, दृढच्छवीचि दग्धकान्तयः, नरकतिर्यग्भवेषु यानि संकटानि महद्रूपकष्टानि-दुःखानि सोढुं शक्यानि लघूनि तेषां यः संभारो बाहुल्यं तेन वेद्यन्ते-अनुभूयन्ते यानि पापकर्मणि तानि संचिन्त्यन्तो वन्द्यन्तः, दुर्लभं-दुरापं यद्भक्षं मोदकाद्यभक्षणं पानं मद्यादिभोजनं यातरसनादि येषां, पिपासिता तृपिता-जाततृपः, बुभुक्षिता-अनिवृत्तेच्छाः, लान्ता-ग्लानीभूताः सन्तः, मांसं जंगलं, कुणपाः शवः, कन्दा-भूम्यन्तर्गता मूलानि तज्जातीयं अथः स्यापिता-स्तेषां तानि वा, तदपि किञ्चित् स्वल्पमात्रं कृत आहारो यैस्ते तथा । उद्विशाः-उद्वेगवन्तः, उत्सुकाः-स्वभावत एव धैर्यरहिताः, अशरणाः- अत्राणा गृहयजिता वा, तादृशाः सन्तः अटव्यां वासं स्यानं माप्नुवन्ति । व्यालानां-दुष्टभाषदानां यानि शतानि तैः शंक्नीयं भुजङ्गादिभिर्भयंकरं, तथा अयशस्करा-अक्रीत्तिभाजः-तस्कराधोराः भयकाशिणः कस्य जनस्य धनं हरामो-गृह्णीमः । इति अमुना प्रकारेण इदं विवक्षितं अत्र अस्मिन्नहनि द्रव्यं-धनं अस्य गृह्णीमः, इति सामर्थ्यं कुर्वन्ति-मन्त्रणां विचारयन्ति गृहं-रहस्यं बहुकस्य जनस्य कार्यकरणशीलेषु प्रयोजनेषु विघ्नकराः अन्तरायकर्तारः, यस्तो मत्त्रादिपानेन शीचः,

रुहिरमहिषा परंति नरवतिमज्जायमतिविकंता सज्जनजणदुग्गिआ सकम्मेहि पावकम्मकारी असुभपरिणाय
दुक्खभागी 'निच्छाउलदुहमनिब्बुइमणा इहलोके चेव किलिस्संता परदब्बहारा नरावसणसयसमावण्णा ॥सु. ११
तदेव केह परस्स दब्बं गवेसमाणा गहिता य हया य बद्धरुद्धा य तुरियं अनिधाडिया पुरवरं समप्पिया
चोरगहचारभडचाडुकराणतेहि य कप्पडप्पहार-निहयभारविखय-खरफरुसवयण-त्तज्जणगलच्छुल्लुच्छल्लणाहि
ममत्तो निद्रां माप्पः, मसक्ता शुतादिव्यसनासक्ता वा, बिभस्ता विधासमाजस्ताव् प्रति चिच्छद्रं अवसरं माप्प धनन्तीरेयंशीला ये
ते, तथा व्यसनाभ्युदयेषु हरणबुद्धयः किञ्चित्, विगचि वृका इव नास्वरविशेषा इव लोहितेच्छवः पर्यटन्ति सर्वतो भ्रमन्ति, पुनः
फीदृशाः नरपतिमर्यादायां अतिक्रान्ताः सज्जनजनेन विशिष्टलोकेन जुगुप्सिता नोन्दिताः असहकर्मभिः अभिहिताः मेरिताः सन्तः,
पापकर्मकारिणः पापधर्मानुष्ठायिनः, अशुभपरिणता अशुभचित्तपरिणामाः अशुभाशयाः अतएव दुःखभागिन्य इति व्यक्तः । नित्यं-
सदा आविलं सकाळुष्यं आकुलं वा दुःखं-प्राणिनां दुःखहेतुः तथा अनिष्टचित्तिः-स्वास्थ्यरहितं मनो येषां ते, इह लोके एव क्लिश्यमाना
वशबन्धादिना, परद्रव्यहरणशीलाः नराः-मनुष्याः व्यसनशतसमापन्नाः कटुन्नतं प्राप्ता इति व्यक्तं । परद्रव्यं गवेयमाणा-विलोक-
यन्तः । गृहीता-वद्धा राजपुरुषैर्हता यष्टिमुष्टयादिभिः, वद्धा-रज्ज्वादिविभिः, रुद्धा-संयमिताः त्वरितं शिघ्रं अनिघोदितं न निष्का-
शिताः भ्रामिताः, पुरवरं नगरं समर्पिताः दौकित्ताः, चौराहाश्च, चारभयाः शूराः, चाडुकाराः अथवा चारकवसतिमवेक्षिताश्चौराः
तैः कल्पिताः महाराः लंकुटाकारवलितवीरस्ताडनानि । निर्दया-निष्करुणा ये आरसिक्काः तेषां सम्बन्धीनि यानि खरपुरुष

१ निष्चाफल मू. म. २. लज्जमर्यादं एदित इति माया. ३. लावल्या इति माया. ४. गोटीला इति माया.

विमणा चारगवसहिं पवेसिया निरयवसहिसरिसं तत्थवि ॥ गोमियप्पहारदूमण निम्भच्छणा-कडुयवदणभेस-
णगमयाभिभूया, अक्खित्तनियंसणा, मल्लिणदंडिबुंढवेसणा, उक्कोडालंचपासमगणपरायणेहिं [दुक्खलसमुदो
रयेहिं] गोम्मियभडेहिं विविहेहिं बंधणेहिं, किं ते ? ॥

हडि-निगड-घालरज्जुय-कुदंडा-यरत्त-लोहंसकल-हत्थंदुय-यज्झपट्ट-दामक-णिक्कोडणेहिं अत्तेहिं य एवमा-
दिपहिं गोम्मिकभंडोवकरणेहिं दुक्खलसयसमुदीरणेहिं संकोडमोडणाहिं यज्झंति मंदपुत्ता, संपुडकचाड-लोहपं-
वचनानि अतिकर्कशभणितानि तानि च तर्जनानि वचनंविशेषा गलच्छलत्ति गलग्रहणं तथा या उल्लच्छणा-अपवर्तना, ताभिर्मनसो
विरुद्धचित्ताः चारकवसति-शुसिगृहं प्रवेशिताः, किंभूतां तां नारकावाससदृशां । तत्रापि गुलिकस्य गुप्तिपालस्य सन्वन्धिनो ये
प्रहाराः-घाता दूमनानि तापकारिणी निर्भर्त्स्यनीया आक्रोशविशेषाः कटुकवचनानि तैर्वा भेषणकानि-भयजनकानि चरंति तैः
पराभूताः पाठान्तरे एभ्यो यद्भयं तेन अभिभूताः, आकृष्टपरिधानवत्ताः मलिनं कचरं दंडिवत् चारकवत् खण्डरूपं वसनं वस्त्रं येषां
ते तथा, उत्कोटाः लज्जया द्रव्यवहत्वेन लज्जाः राजदेयद्रव्यं, पार्थ शुसिसमीपं तस्य मार्गणं गवेषणं तस्मिन् परायणैस्तत्परैः
तादृशैर्गुलिकमर्तुर्गुप्तिपालकैः विविधैरनेकप्रकारैः वन्धनैः कृत्वा किं तत् वन्धनं ? इदृत्ति काष्ठमयवन्धनं निगडानि लोहमयानि
वालरज्जुका, कुदण्डकः काष्ठमयधान्तरज्जुः चरत्रा चर्ममयरज्जुः, लोहसंकला-हस्तयोः उडुकं काष्ठमयवन्धनं दंसकला, वर्त्रनपट्टः

१ नियसणा प्र. १ सांकली इति भाषा. २ गवादिवालमयरज्जुरासि इति लोक भाषा. ३ कोरडो इति भाषा. ४ अढील

इति भाषा.

जर-धूमिघर-निरोह-कूव-चारग-कीलग-जूय-चक्रविततबंधणसंभालणउद्धचलणबंधणविहम्मणाहि य विहेड-
यन्ता, अवकोडकगाढउरसिरबद्ध-उद्धपूरित-अशुभ परिणयाय-फुरंतउरकडगमोडणामोडणाहि यद्वा य नीससंता,
चेर्मपट्टिका दामकंपादसंयमनरूपं निःकोटनं वन्यनविशेषः तैर्वन्यनैः अन्यैरपरैः इत्येवमादिकैः गोल्पिक्युसिपालानां भांडोपकरणैः
युतिकपरिकरविशेषैः, दुःखतलसमुदीरकैः दुःखोदीरणप्रवर्चकैः संकोचनं हस्तपादादीनां मोटनं गात्रादीनां अवनामनं तैः कृत्वा
वध्यन्ते । कै मन्दपुण्याः संपुटं कोष्ठागारं कपाटं अररि लोहपञ्जरं लोहापट्टगृहं धूमिगृहं निरोधस्तेषु प्रवेशनं, कूपो जलमृतगत्वा
चारको वन्दीगृहं, खाणुकाः कीलकाः, युया, युगचक्राणि रथांगंचित्तवं वन्यनं प्रमर्दितं बाहुजङ्घाशिरःसंयन्त्रणं स्तम्भास्फालनं
आलिगणं पुनः उर्ध्वचलनस्य यत् वन्यनं एतेषां पदानां सर्वत्र द्वन्द्वः विधर्माणः धर्महीनाः नराः विविधा या कदर्थना ताभिः
कदर्थनाभिः विहेडयन्ति, ति विहेडयमाना वाध्यमानाः संकोटितमोटिताः क्रियन्ते इति सम्बन्धः । अवकोटनेन अवोनयनेन वा
गाहं-अत्यर्थं उरसि हृदये शिरसि-प्रस्तके च ये वद्धास्तेन तथा ते च ते उर्ध्वपूरिताः-श्वासपूरीतोर्ध्वकायाः उर्ध्वोचस्थिता धूल्या
पूरिता वा पाठान्तरे अथवा उर्ध्वपुरीयचि अन्त्राणि स्फुरदुरःकटकाश्च-कम्पमानाः चक्षुःस्थला इति द्वन्द्वस्तादृशा अशुभपरिणता
अशुभाशयाः सन्तः किं प्राप्नुवन्ति पाठान्तरे उद्धपुरीय संस्कंडगमोडणाहि पाठः तत्र व्याख्यानं पूर्वपदे व्याख्यातं पुनः कीदृशाः

१ वद्धा इति लोकभाषा. २ गच्छा दामणा इति भाषा. ३ शुद्धं लोक भाषा.

सीसावेदउरुयावलचप्पडगसंधिबंधण-तत्तसलागसूहयाकोडणाणि तच्छणविमाणणाणि य खारकडुयतित्तनाव-
 णजायणाकारणस्याणि बद्धयाणि पावियंता, उरक्खोडोकादिघगाढपेह्लणअट्टिकसंभगसुपंसुलीगा, गलकालक-
 लोहदंडउरउदरवत्थिपरिपीलिता, मच्छित्तहिययसंचुण्णिणयंगमंगा, आणत्तीकिंकरेहि, केति अविराहिय-
 स्फुरंतो दीप्यमानाः उरयो महत्तमा ये कटकाभोटना गात्राणां तैः कृत्वा तथा वद्धाश्च सन्तो निःश्वासान् विमुञ्चतः । शिरोवेष्टुनं
 उर्ध्वोः जंघयोर्धत् दारणं विदारणं ज्वालावत् ज्वलनं यः स तथा । पाठान्तरे उरुयावलत्ति तत्र उरुणां कायस्य च वलनं उरुकाया-
 वलनं यथा भवति तथा च कपाटानां काष्ठविशेषाणां सन्धिषु-जानुकुर्परदिषु यद्व्यन्यं तप्तलोहशलाकानां या शूचिरावत्
 तीक्ष्णानि यानि 'यंत्राणि तेषां कुट्टनानि अंगप्रवेशनानि ते । तैस्त्र्यं काष्ठस्यैव विमाननानि कदर्थनानि मर्मस्थानपीडनानि क्षाराणि
 तिलपर्पटक्षारादीनि कटुकानि मरीचादीनि तिक्तानि निम्बादीनि तैः कृत्वा यत् नावणं तस्य दानं तदादीनि यानि यातनानां
 पीडोत्पादकानां कारणशतानि कदर्थनाहेतुशतानि बहूकानि प्राप्यमाणाः सन्तः । तथा उरसि वक्षसि खोडत्ति महाकाष्ठं तस्या-
 दत्ता या वेदना तस्याः पेह्लणं प्रेरणं गाढप्रहरणं वा तेन अस्थिकानि-हट्टकानि तेन संभ्रानि । पंमुल्लिकानि पार्श्वस्थीनि येषां ते
 तथा, गल इव वडिश इव घातकः स चाऽसौ कालकलोहदण्डकश्च-कालायसयष्टिः तेन कृत्वा उरसि-वक्षसि उदरे-जठरे वस्तौ-गुह्य
 प्रदेशे पृष्ठौ च पृष्ठे परिपीडिता ये ते तथा । मच्छित्ति मध्यमानं हृदयं येषां ते तथा संचूर्णितानि निशीर्णविशीर्णकृतानि अङ्गानि

१ उरयथादा प्र० १ अत्राणि० प्र० २ तांछुं भाषा.

चेरिगहि जमपुरिस्ससन्निहेहि पहया ते तत्थ मंदपुण्णा चडवेला चड्ढपट्ट पाराइछिव-कस-लरावरत्तनेत्त-
प्पहारसयत्तालियंगमंगा, किवणा, लंघंत चम्मवणवेयणाचिसुहियमणा, घणकोटिमिनियलजुगलसंकोडिय-
मोटिया ग कीरंति, निरुचारा असंवरणा एया अन्ना ग एवमादीओ वेयणाओ पावा पावेन्ति ॥

येपां ते तथा । आत्तां ग्राहिहैः क्रिकुर्यथादेशकारिभिः वैरिगणैरपराधिताः केचन इह चकारस्य छांदसत्वात् छकारादेशा यथा
पुणस्स फच्छइत्यत्र अत्तरादा एव क्लेऽपि वैरिगणैः यमपुरुषसदृशैः क्रूरैरित्यर्थः, प्रकर्षेण हताः, तत्र नारकगतिसदृशचारकदन्यने
ते अदत्तहारिणो मन्दपुण्या निर्भङ्गाः चडवेलाः चयेत्ताः, चडपट्टधर्मविशेषा पट्टिका पागरा लोहकुशीविशेषा । छिवित्ति तत्तणलोह-
मात्तं । फणधर्मपट्टिका लत्ता-पाददाम वत्ता फण्ठवन्धनं चर्ममयीमहारज्जुः वेत्तो जलवन्धः तेषां द्वन्द्वः एविये महारास्तेपां यानि
गतानि वैस्ताडितानि अङ्गोपाङ्गानि येपां ते तथा । कृष्णा दुःस्थाः तथा लम्बमानचर्मोणि यानि त्रणानि क्षतानि तेषु या वेदना-
पीडा तथा विमुलीकृतं चौपादितं मनो येपां ते तथा । घनेन-अयोमयेन मुदगरेण कुट्टनं, येपां ते तथा निगड्युगलेन श्रद्ध-
लाद्वयेन संकोटिताः संकुचिता मोटिताश्च-भम्मांगा येषु ते क्रियन्ते इति पदं किङ्करीः सह योज्यं तैः कीदृशास्ते क्रियन्ते
निरुचाराः निरुद्धपुरीयोत्सर्गाः अविद्यमानसंवरणा वचनोच्चारणाऽपि किं पुनर्निगमनायेति । एता व्यावर्णिता अन्या अपि

१ मत्थन्ते नास्ति

२ पाशा इति भाषा, ३ नीकोट यंश इति भाषा.

अदन्तिदिया यसद्वा, बहुमोहमोहिया, परधर्णमि लुद्धा, फासिदियविसयतिञ्चगिद्धा, इत्थिगयस्त्वसद्दसगंभ—
इटरतिमहितभोगतण्णाह्या, य धणतोसगा, गहिया य जे नरगणा। पुणरवि ते कम्ममुच्चियद्वा उवणीया रायकिं-
कराण तेसिं बहसत्थगपादयाणां, विलउलीकारकाणं, लंचसयगेण्हगाणं, कूडकचडमायानियहिआयरणपणिहिचंच-
गचिस्सरयाणं, यहुविहअलियसतजंपकाणं, परलोकपरम्मुद्दाणं, निरयगेतगामियाणं तेहि य आणत्तजीयदंडा

एवमादिकाः—एवं प्रकाराः चेदनाः—दुःखत्वेन वेद्यरूपाः पापाः—पापफलभूताः पापकारिणो वा प्राप्नुवन्ति । अदमिंतानि
इन्द्रियाणि येषां ते अदान्तेन्द्रिया वशवर्त्तिनः विषयपारतन्त्र्येण पीडिताः वशार्त्ताः बहुमोहमोहिताः प्रचूराज्ञान-मूढाः, परेषां यत्
धनं तत्र लुब्धाः—गृद्धाः, स्पर्शनेन्द्रियविषये स्त्रीकलेवरादौ तीव्रं—अत्यर्थं गृद्धाः—अध्युपपन्ना ये ते तथा । स्त्रीगता ये रूपशब्दगन्धरसाः
तेषु वारंछिता या रति तथा स्त्रीगत एव मोहितः—ईप्सितो यो भोगो निधुवनं तयोः या तृष्णा—आकांक्षा तथा अदिता बाधिता, तथा
धनेन तुष्यन्ति ते धनतोषकाः तथा स्तेनाधोराः तत्कर्मस्तेन्यं तेन कृत्वा यद्धनं तेन तुष्टहृदयाः, गृहीताश्च राजपुरुषैरिति गम्यते
ये केचन मानवसमूहाः । पुनरपि ते कर्मदुर्विदग्धाः कर्मसु—पापक्रियामु विषये फलपरिज्ञानं प्रति दुर्विदग्धाः । उपनीताः दौकृताः केषां
राजनराणां अपिताः ये निर्दयादिधर्मयुक्तास्तेषां, तथा वधशास्त्रपाठकारिणां, विटपोष्टकमृणां विटला न्यायवर्जिता तत्कारणभूतानां
लज्जाशतश्राहकाराणां । दूढं—मानादीनामन्यथाकरणं कयटं—वेपभापादिना वैपरीत्यकाणं माया-विषमत्तारणं निकृतिः—बुद्ध्यात्मदोषप्रच्छादनार्थो
एतासां यदाचरणं प्रणिधिना वञ्चनं तत्र विद्यारदा दक्षाः ये ते तथा तेषां बहुविधं बहुप्रकारं यत् अलीकशतं—मिथ्याभाषणं तत्प्रतिजल्पकानां

तुरियं उग्धाडिया पुरवरे सिंघाडग तिय-चउङ्ग-चचर-चउम्मुह-महापहपेसु वेत्तदंढलउडकडलेहु-पत्थर-
पणालि-पणोह्लि-मुट्टिलया-पादपण्हि-जाणु-कोप्पर-पहारसंभग्गमहिंयगत्ता, अट्टारसकम्मकारणा, जाइयंग-
परलोक्कपराइमुखानां नरकगतिगमिकानां तैथ राजपुल्लैः आज्ञासं-आदिं १ दुट्टनिग्रहविषयगोचरेण दण्डः प्रतीतः जीतदण्डो वा
रुढदंडो जीवदण्डो वा-जीवितनिग्रहलक्षणो वा येषां ते । तथा त्वस्तिं स्त्रीध्रं उद्धाटिताः-प्रकाशिताः पुरवरे भृङ्गाटिकादिषु वा ये
ते-तत्र भृङ्गाटकं, त्रिकरध्यामीलनस्थानं त्रिकोणं, चत्वरं चतुरध्यामीलनस्थानं गायकानां, चतुर्मुखं तथा-
विधिवकुलिकादि, महापथो-राजमार्गः, पन्थाः-सामान्यमार्गः किंविधाः सन्तः १ वेत्तं-१ रज्जुः दंडो-लकुटः काष्ठं लेणु मृत्तिका-
मयददखंडः, प्रस्तरः पाषाणः, पणाह्लिचि प्रकुष्टा शरीरप्रमाणा नाली दीर्घतरा यटिः पणोल्लिका ताडनदण्डः, मुष्टिः-संपिण्डिताङ्गलिहस्तः,
अधम्रमणमग्रतो रज्जुग्रहणार्थं । पाणिः-पदपद्माङ्गाग्रः, जानुः-कोर्परः, कूणिका एभिर्भेयः ग्रहारास्तैः समग्रानि-मर्दितानि मथितानि
वा विलोडितानि गात्राणि येषां ते तथा । अष्टादशकर्मकरणात्-अष्टादशचौरमहतयः तासां लक्षणमिदं प्रज्ञाप्यते ।

चौरः १ चौरार्पको २ मन्त्री ३, भेदज्ञः ४ काणकक्रयी ५ । अन्नदः ६ स्थानद ७ श्रेय, चौरः सप्तविधः स्मृतः ॥ १ ॥ तत्र काणकक्र-
यीति कोऽर्थः बहुमूल्यं वस्तु चौरानीति काणकं-हीनं कृत्वा स्वल्पमूल्येन गृह्णाति स काणकक्रयीति । तत्र अष्टादशप्रसूतियथा-
भलनं १ कुशलं २ तर्जा ३, राजभागोऽ ४ बलोकनं ५ । अमार्गदर्शनं ६ शय्या ७, पदभङ्गं ८ स्तथैव च ॥ १ ॥
विश्रामः ९ पादपतन १० मासनं ११ गोपनं १२ तथा । गण्डस्य स्वादनं १३ चैव, तथाऽन्यन्माहराजिकम् १४ ॥ २ ॥
पयाऽ १५ इयु १६ दक १७ रज्जूनां १८, प्रदानं ज्ञानपूर्वकं । एताः प्रसूतयो ज्ञेयाः, अष्टादश मनीषिभिः ॥ ३ ॥

मंगा, कलुणा, सुक्षोदकंठगलकतालुजीहा, जायंता, पाणीयं विगयजीवियासा, तण्हादिया, वरागा तंपिय
ण लभंति वज्रपुरिसेहिं निघाडियंता ?

तत्थ य खरफलसपडहधदितकूडगह-गाढरुद्धनिसट्टपरासुट्टा, वज्झकरकडिजुयनियत्था, सुरत्तकणवीरग-

तत्र भलनं न भेतव्यं भवता अहमपि तद्विषये भलिस्यामीत्यादिवचनैः चौरस्य प्रोत्साहनं १ कुशलं-मुखदुःखपृच्छा २ तर्जो-हस्ता-
दिभिश्चौराणां संज्ञाकरणं ३ 'राजभागाऽप्रदानं ४ अवलोकनं-हरतां चौराणां दक्षितानामप्युपेक्षा ५ बुद्ध्या चौराणामुन्मार्गादिदर्शनं ६
चौराणां शय्यादानं ७ पदभङ्गः-स्त्रासुखे पशुप्रचारादिनाऽतथैव विश्रामणं ९ पादपतनं १० आसनदानं ११ गोपनं वार्त्तादिना तत्करणाच्छादनं
१२ खण्डखादनं मण्डकादिभक्तदानप्रयोगः १३ माहाराजिकं लोकप्रसिद्ध्या पराष्ट्रे गत्वा विक्रयः १४ पद्म मार्गदानं १५ अग्निदानं १६
उदकदानं १७ पश्चादिवन्धनार्थं रज्जुप्रदानं १८ चौर इति ज्ञात्वा यत्प्रदानं तत् ज्ञानपूर्वकमिति चौरप्रसूतयः तैः कारणैर्हेतुभिः कृत्वा
यापिता-कर्द्धिताङ्गोपाङ्गाः बाहूरुष्टि-उर-उदर-क्षिरः प्रभृतीन्यङ्गानि अङ्गुल्यादीनि उपाङ्गानि कचश्मश्रु-अंश्रु-वसाप्रभृतीनि अङ्गो-
पङ्गानीति द्वेयं राजपुरुषैरिति गम्यं । कलुणा-करुणा दीनत्वेन वा कलुणा पापेन मलिनाः, शुष्कौष्ठगलतालुजिह्वाः, याचमानाः
पानीयं-नीरं विगतजीविताशाः, तृष्णादिताः-पिपासापीडिताः, वराकादीनां तदपि नीरमात्रमपि न लभन्ते । पुनः कीदृशाः ? वक्ष्येयु
नियुक्ता ये पुरुषाः वक्ष्या वा पुरुषा येषां तैः निर्धाव्यमानाः-त्रेर्यमाणाः, तत्र च भ्राडनेन खरपुरुषोऽत्यर्थं यः कठिनः पटहको-डिडिमकः
तेन प्रचलनार्थं पृष्ठदेशे घट्टिताः प्रेरिता ये ते, कूटे ग्रहः कूटग्रहत्वेनससलोत्पृधनार्कितेन गाढा-अत्यर्थं ये रुष्टास्तैर्निःशृष्टं

१ दाणचोरी इति माया २ पदं उष्णबलतैलादि तस्य दानं प्रायन्तरे ३ कम्पिता क प्रतो ४ रांकडा इति भाषा

क्षिप्य-विमुकुलकंटेगुण-यज्जदृतआविद्धमल्लदामा, मरणभयुष्पण्णसेदआयतणेहुत्तुपिपकिलिन्नगत्ता, चुण्णगुण्डियस-
रीर-रपरेणुभरिगकेसा, कुसुमगोरवन्नमुद्रया [कुसुंभगोक्षिन्नमुद्रया] छिन्नजीवियासा, पुत्रंत्ता, वज्रपाणपीया, तिलं
मिन्नं चेय छिन्नमाणा, मरीरविक्किन्तलोहिओलितकागणिमंसाणि खाविंयता, पाया, खरकरसगद्धिं तालिजमाणदेहा,
यानिकरनारिसंपरिवुडा, पेच्छिज्जंता य नागरजणेण वज्जनेवत्थिया पणोज्जंति नयरमज्जेण किवणकलुणा, अ-
अपगतधनं यथा स्वाचथा परामृष्टा-गृहीता ये ते तथा कर्मधारयः सर्वत्र । वध्यसम्बन्धिनी यत्करकटीयुगं वत्सुगलं तन्नियसिताः-प-
रिदिताः, तथा गुरक्करणी रः-कुसुमविदोषैः ग्रथितं-गुम्फितं विमुकुलं-विकसितं कण्ठे गुण इव कण्ठेगुणः कण्ठद्वयसदृशमित्यर्थः । व-
प्यदृतमिव इत्यर्थः आविद्धं-परिहितं माल्यदाम-कुसुममाला येषां ते । मरणभयात् उत्पद्यो यः स्वेदस्तेन आयतमाऽऽयामवधथा भवति
तथा स्नेहेन उदुषितानीव स्नेहितानीव किलन्नानि चार्द्राकृतानि गात्राणि येषां ते तथा । चूर्णेनाऽन्नरादीनां भक्षणा गुण्डितं शरीरं येषां
ते तथा । राजगा-यातायनस्थेन रेणुना धूलीक्षेपणेन भरिताः केशा येषां ते तथा । कुसुमवत् गौरवर्णमुद्रजाः कुसुमं गौरवर्णं यथा स्या
चथा, उद्धताः पापकर्मणा उत्पट्टाः छिन्ना छेदिता जीवितव्यस्य आश्वा येस्ते तथा, घूर्णमानाः भयविह्वलत्वात्, वध्याः हन्तव्या एव
प्राणा एव प्रीताः-मन्तुष्टभावेन येषां ते, तिलं तिलं छिन्नमाणा इति व्यक्तं । शरीरादिकृतानि लोहितवर्लितानि रक्तलिप्तानि यानि
काश्चिन्नीमांसानि-शुष्णमण्डपित्रिगानि तानि खाद्यमानाः पापाः-पापिनः, खरकरद्वतः शुष्णपापाणभृतात्-चर्मकोष्ठकविदोषैः स्फु-
टितवंग्रगर्तवी ताड्यमानदेहाः, यतो रोगो येषां ते यातिकाः, अनियन्त्रिता इत्यर्थः तैर्नरनारीभिः समन्तात् परिचृताः, प्रेक्ष्यमाणाश्च
दृश्यमानाः नागरकिञ्चनेन, वध्यनेपथ्यं-यातयोम्यवहं येषां ते वध्यनेपथ्यकाः, प्रणोद्यन्ते-नीयन्ते नगरमध्येन-संनिवेशमध्यभागेन

त्ताणा, असरणा, अणाहा, अवंधवा, धंधुविप्पहीणा, विपिक्खिता, दिसोदिसं मरणभयुन्विग्गा, आघायणप-
डिदुवारसंपाविया, अधन्ना, सूलग्गविलग्गभिन्नदेहा,

ते यं तत्थ कीरंति परिकप्पियंगमंगा उल्लंबिज्जंति रुक्खसालासु, केइ कलुणाइं विलवमाणा, अवरे चउरंगध-
णियवद्धा पव्वयकड्ढगा पमुच्चंते दूरपातवहुविसमपत्थरसहा, अन्नं य गयचलणमलयनिम्मद्विया कीरंति, पाव-
कारी अट्टारसत्वंडिया य कीरंति मुंडपरत्तुहिं, केइ उक्कत्तकन्नोड्डनासा, उप्पाडियनयणवसणवसणा, जिब्बिमद्विय-

कूपणानां मध्ये करुणाः अत्यन्तं करुणा इत्यर्थः। अत्राणा अनर्थप्रतिधातकाऽभावात्, अश्ररणाः-गतस्वामिनो अगृहा वा,
अनाथाः-योगक्षेमकारिरहितत्वात्, अधान्धवाः-अहितकारित्वात् बान्धवैर्विरहितत्वात् बन्धुभिः प्रहीणाः, विप्रेक्ष्यमणाः-पश्यन्तः एक-
स्या दिशः सकाशात् अन्यां दिशं पलायनायेति शेषः। मरणभयेन उद्विग्नाः ये ते तथा, आघातनस्य-वश्यभूमिमण्डलस्य प्रतिद्वार-
मेव संपापिता ये ते तथा, अधन्याः-क्षतमुकृतयः शूलिकाया अग्रं ग्राप्तं शूलिकाग्रं तस्मिन् विलग्नः श्रोतः तेन भिन्नं-दारितं देहं
येषां ते, तत्र आघातने क्रियन्ते ते कीदृशाः ? क्रियन्ते राजपुरुषैरित्याह-परिकल्पिताङ्गोपाङ्गाः च्छिन्नावयवाःपुरुषैरित्याह-उल्लम्ब्यन्ते
धृष्टशांसासु, केऽपि-केचन करुणानि वचनानि हे तात ! मातेत्याक्रन्दस्वरं विलपवन्तः तथा, अपरे पुनःचतुष्काङ्गेषु हस्तपादलक्षणेषु
धणियं-गाढं वद्धा ये ते, पर्वतकटकात्-भृगोः मुख्यन्ते दूरापातं-पतनं बहुविपमग्रस्तरेषु-अत्यन्तविपमपापेषु सहन्ते ये तथा, अन्येऽपि-
पुनः गजचलण-करिचलणमलेन ताड्यन्ते तथा, पुनः कीदृशाः क्रियन्ते? निर्मोदिता-दलिता ये ते तथा, पुनः कीदृशाः क्रियन्ते ?
पापकारिणर्थीयविधायिनः अष्टादशस्थानेषु खण्डिता ये ते, ते च क्रियन्ते? कैरित्याह? कुण्ठ-भग्नधारकुठारेण तीक्ष्णैर्हीतिभिः शस्त्रैर्नात्य-

छिया, छिन्नकृत्सारा पणिज्जते छिज्जन्ते य, असिणा निव्विसयां छिन्नहत्थेषायां पमुंघते, जावज्जीविंघणां य
कीरंति, केइ परवव्यहरणलुद्धा, कारंगलनियलजुयल्लुद्धा, चारंगावहतसारा, संयणविप्पमुआ मित्तजणनिराविस-
या, निरासा, यलुजणधिधारसलज्जागिता [अलज्जाविंयां] अलज्जा, अणुपद्धलुद्धा, पारद्धा, सीउण्हत्तण्हवेगणं
युग्गद्धधट्ठिया, विचयमुहविच्छविंया, विहलमलिनदुब्बला, किल्लता, फासंता, चाट्टिया य आमामिभूय गत्ता.
न्तवेदनोरयते इति, मुंडेति पदं लुब्धयानकं केप्रियं च उत्कीर्णां कृन्ताः छिन्नाः कर्णाङ्गनासाः, छिन्नप्रवणदशनच्छदप्राणाः,
उत्पादितानि नयनदशनपृष्णानि जिह्वा-रसना आच्छिन्ना-आंकुष्टा, छिन्नौ कर्णां शिरश्च शिरा वा-नाब्जो वा येषां ते तथा, प्रणीय-
न्तो आपातस्थानमिति गम्यन्ते, छिद्यन्ते असिना-सङ्गेन तथा निर्धिषयाः-देशान्निष्काशिताः, छिन्नहस्तपादाश्च प्रमुच्यन्ते-राज-
किङ्करैस्त्यज्यन्ते, तथा यावज्जीवं दन्धनाश्च क्रियन्ते । केचित् अपरे के इत्याह ! परद्रव्यहरणलुब्धा इति प्रतीतिं, कारागलया-चारकप-
रिषेन निगडफुगलेश रुद्धाः-नियन्त्रिता ये ते तथा, चारके-गुप्तौ किविधाः सन्तः इत्याह ! हृतसाराः-सक्कीया ज्ञातयस्ते रहिताः, मित्र-
जनैः निराकृता-धिककृता इत्यर्थः, अवग्य निर्गताशाः-अग्रासेष्टफलाः, बहुजनधिकारबन्धेन लज्जापिताः-प्रापितलजा ये ते, परं अ-
लज्जा-विगतलजा भूयत्वात् पापं नैव मुञ्चन्तीत्यर्थः, अनुबद्धधुवा-सततं बुद्धेक्षया ग्राह्यता अपराद्धा वा धीतोष्णपिपासावेदन
या दुर्यष्टिवपट्टिताः दुराचारैर्पट्टिताः घेष्टासज्जाः, विवर्णाः-इयामिकाधुवनमुखाः, विगतच्छवि-शरीरस्त्वग् येषां ते तथा, विफला अत्र
अनिष्टफला मलिना-मलिमसाः दुर्वला-असमर्थोन्नेति, किलश्यमानाः, तथा किम्भूताः ? काशरोगविशेषेण कुत्सितशुब्दं कुर्याणाः तथा
स्पर्शमानाः पापकर्मभिः व्याधिताः-मंजातकुष्ठारिरोगाः, तथा आमैन-अपफरसेन अभिभूतानि गात्राणि येषां ते, रसमूलाश्च व्याधयः ।

पंरुदनहेकेसमंसुरोमा छगमुत्तमि णियंगमि खुत्ता ॥

तथैव मया अकामका, बंधिज्जं पादेसु कडिंदया खाइयाए ह्दां, तथ य विग-सुणग-सियाल-कोल-म-ज्जार चंडसंदसंगतुंडपक्खिगण-विविहमुहसंयलविलुत्तंगत्तां. केइ विहंगा, केइ किमिणा य कुहियदेहा, अणिट्ठव-यणेहिं सप्पमाणा, सुइहु कयं जं मउत्ति पावो तुट्ठेणं जणेण हम्ममाणां, लज्जावणका च होति सयणत्सत्तिय-दीहकालं मया संता, पुणो परलोकंसमावन्तां नरा गच्छंति निरभिरामे अंगारपलित्तककप्प-अवत्थसीतवेदण

प्ररूढानि—वृद्धि प्राप्तानि अनिवद्धानि संस्काराभावात् नख-केशश्मश्रु-रूचरोमाणि येषां ते, छगं-पूरीपं मूत्रं-प्रस्रावस्ते स्वकीये तस्मि-न निक्षिप्ता-निमग्नाः तत्रैव चारकबन्धने मृता अकालमरणे न तदभिलाषात्, तस्मात् चारकबन्धनात् कर्पिता रज्ज्या पादौ बन्ध-यित्वा निष्काशिताः, १ खातिकायां ग्रक्षिप्ताः, तत्राऽपि २ धृकाः, शूनकाः, शृगालाः, कोला-महदुंदिराः, मार्जाराः तेषां वृन्दं तस्य स-न्दंशकतुण्डयक्षिगणस्य कृपारहितवृक्षादिभिः खण्ड्यः कृता इत्यर्थः, विविधमुखयुतैः विलुप्तानि खुरखुरेति कृत्वा भक्षितानि गात्राणि येषां ते तथा । केऽपि विहङ्गाः गृध्रस्येनादयः, केऽपि कृमिवन्तो कुथितदेहाः जीवन्त एव विनष्टशरीराः, अनिष्टखरपुरुषवचनैः ३ श्ला-प्यमानाः, कथमित्याह १ सुणु-सम्यक्कृतं अस्य कदर्थनं यतो हेतोः अयं मृतो मारितो वा, एषः पापः-पापात्मा, तुष्टेन जनेन हन्यमा-नाः, अयं पापो मारणीय एवेति तुष्टत्वं २ लज्जापनका-लज्जावहा भवन्ति, न केवलं अन्येषां किन्तु स्वकीयसम्बन्धिकुटुम्बजनस्याऽपि-दीर्घकालं यावत् कुलांगाराः मृताः सन्तोऽपि पुनः परलोकं समापन्नाः-परमव प्राप्ता अपि नरके निर्गतरमणीये-अमनोज्ञे एवेत्यर्थः,

-अस्साउदिप्रसय-तदुपसयसमभिवदुते । ततोवि उव्यट्टिया समाणा पुणोवि पव्वन्ति तिरियजोणिं, तद्धिपि
निरयोवमं अणुहंयन्ति चेरणं, ते अणंतकालेण जति नाम कद्धिवि मणुयभावं लभन्ति जेगेद्धिं गिरयगतिगमण-ति-
रियमयसयसहस्समपरियेद्धिं ॥

तत्प्रथियं वसंतङ्गारिया नीचकुलसमुप्यण्णा आरियजणेवि लोगयज्झा तिरिकगभूता य अकुसला कामभोग-
तिम्मिया जद्धिं निवन्ति निरययत्तणिभयप्यंचकरणणोद्धिया पुणोवि संसार(रा)वत्तणेममूले धम्मसुत्तिविवाञ्चि-

पुनः कीदृशे ? अत्रारः-धूमज्वालासहितवह्निः तत्रदीपकल्पं तत्तुल्यस्तदुपमो यः पुनः कीदृशे ? अस्यार्थं श्रुतिवेदना-हिमकालोद्भव-
शीतस्य वेदना तेन रुद्धोत्थासनिश्चासकर्मणा तेभ्यः उदीर्णं मगदीभूतं यद् दृग्ग्रातं वैः समभिभूतः-उपद्रुतो यः स तस्मिन् ततः
नरकात् उद्धृताः सन्तः पुनरपि प्रपद्यन्ते तिरियग्योर्नि, तत्राजपि तत्र गताऽपि नरकोपमां वेदनां अनुभवन्ति पृथोदिता एव वेदनां अ-
दत्तप्राहिणः । ते पुनः अनन्तकालेन यदि कदाचिद् नाम निश्चितं कथमपि महता कष्टेन मनुष्यभावं लभन्ते-प्राप्नुवन्ति, न एकेषु किं-
तु अनेकेषु भवेयु निरयगतौ यानि गमनानि विरथां ये भवास्तेषां श्रुतसहस्रसंख्यापरिचर्चनं-भ्रमणं तेषु अतिक्रान्तेषु सन्त्विति गम्यते ।
तत्राजपि भ्रमन्तो ये (मनुजत्वलाभे) लाभा भवन्ति तानाऽह-अनार्याः-शक-यवन-वर्षादयः, किंभूताः ? नीचकुलसमुपपन्नाः आर्यजेनेऽपि
मगधादौ समुत्पन्ना इति श्रेयः, तत्राजपि लोकत्राया-जनवर्जनीया भवन्ति, तिरियग्युताश्रयपशुकल्पा इत्यर्थः, निर्धिचेकत्वात् अकुसलास्तच्चे-
षु अनिष्टाः कामभोगेषु लुपिता इत्यर्थः, नरकादिप्रश्रुतौ यदि मनुजत्वं लब्धं यस्मिन् समनुजवेऽपि निवन्वन्ति-चिन्वन्ति, नरक-
मागे एव भयप्रपञ्चकरणेन नरीय गमनहेतुकारणतः मृगाणुवत् अन्मप्राचूर्यकरणतः श्रेयोदिताः श्रेयः पापकर्मभिरिति श्रेयः, अत्र पणो-

या अणज्जा कूरा भिच्छत्तसुतिपवन्ता य होति एगंतदंडरूणो वेढेता कोसिकारकीडोव्व अप्पगं अट्टकम्मंतंतुय-
णंयंधणेणं एवं नरगतिरियनरअमरगमणपेरंतंय इवालं जम्मजरामरणकरण-गम्भीरदुक्खपक्खुभियपउरसलिलं,
संजोगवियोगवीचीचिंतापसगपसंरिय-चह-बंधमहल्लविपुलकल्लोलकल्लुणविलचित्त-लोभकलकलितबोलबहुलं, अ-

ल्लिच्छि तत्प्रवर्तकानि करणानि अत्र द्वितीयावहुवचनलोपो द्रष्टव्यः आपत्वात् । पुनरपि संसारो भवति तदेव निमी-मूलधननिमित्तं
येषां तानि दुःखानीति भावः मूलानि तानि तथा कर्माणीत्यर्थः, तानि बध्मन्तीति संदङ्कः । इह च मूलाइ इति वाच्ये मूल इति उक्तं, प्राकृत-
त्वेन लिङ्गव्यत्ययः ते कीदृशाः सन्तो बध्मन्ति धर्मश्रुतिविशेषेण वर्जिताः, योगेऽपि अनादरपरा, मत्सरप्रस्तत्वात्, वर्जिता-धर्मशास्त्रविक-
लाः, अनार्या अप्येतराः, क्रूराः जीवोपघातदेशकत्वात्, पुनः कीदृशाः ? मिथ्यात्वप्रधाना-विपरीतत्वोपदेशकाः श्रुतिः-सिद्धान्त-
स्तां प्रपन्नाः-अभ्युपगतास्ते कीदृशाः भवन्ति ? एकान्तदण्डरुचयः-सर्वथा हिंसनश्रद्धाः, ते किं कुर्वन्तो वेष्टयन्तः ? कोशिकाकारकीट-
इव आत्मानं अष्टकर्मलक्षणैस्तन्तुभिर्यत् घनं-निविडं बन्धनं-दमनं तेनेत्यर्थः, एवं अनेन आत्मनः कर्मभिर्वन्धनेन नरकतिर्यग्-म-
नुष्य-देवगमनेन यद्दमनं गत्यादिप्रकरणं तदेव पर्यन्तचक्रबालबाहा-परिधिर्यस्य स तं संसारसागरं अमन्तीति सम्बन्धः । जन्मजरा-
मरणकारणानि-साधनानि यस्य तं, तच्च तद्गम्भीरं दुःखं च तदेव प्रक्षुभितं-संचलितं प्रचुरं सलिलं यत्र तं । तथा संयोगवियोगा एव
विचय-स्तरंगा यत्र स तथा, चिन्ताप्रसङ्गश्चिन्तासातत्यं तदेव प्रमृतं-प्रसरो यस्य स तथा, यथा हननानि, बन्धाः-संयमनानि तान्येव महान्तो
दीर्घतया त्रिपुला विस्तीर्णतया कल्लोलाः महोर्मयो यत्र स तथा, कलुणो-दीनः विलपितः एव लोभकलकलः एव कलकलायमान-आक्रन्द-
को ऽभिलक्ष्णो यो बोलः श्रोतृणामसुखकारित्वात् स बहुलः-प्रचुरो यत्र स तथा तं ततः संयोगादिसर्वपदानां कर्मधारयः ।

चमाणणफेणं, तिब्बाल्लिसणपुल्लपुल्लप्पभूयरोगवेयण-पराभवविणिवातफरुसधरिसणसमावडिय-काठिणकम्मपत्थ-
रतरंगरंगतनिचमच्चुभयतोपपटं, कसायपाथालकलससंकुलं, भवसयसहस्सजलसंचयं, अणंतं, उब्बेवणयं, अ-
णोरपारं, महम्मयं, भयंकरं, पइभयं, अपरिमियमहिच्छकलुसमतिवाउवेगउद्धम्ममाण-आसापिवासपायाल
फामरतिरागदोस-यंधणथहुधिहसंकप्पाविपुल्लदगरयरयंधकारं, मोहमहावत्तभोगभममाण गुण्णमाणुल्लंत बहुग-

पुन कीदृशं ? अपमानमेवाऽपूलनमेव फेनो यत्र त्वं, तीव्रस्विसनं अत्यर्थनिंदा पुलति अनयवोद्भूताः प्रभूता-बहुला या रोगवेदनास्ताश्च परिभवः-परामवं तस्य विद्येयेण विभियतः यतनं तस्य स्पर्शः-प्रसभं घर्षणानि निष्ठुरवचनानि निर्भर्त्सनानि तानि समापतिवानि-समापन्नानि येभ्यस्तानि तथा च तानि, कठिनानि कर्कशानि दुर्भेदानीत्यर्थः कर्माणि-ज्ञानावराणीयादीनि क्रिया या तान्येव ये प्रस्तराः-पापणाः तैः कृत्वा तरङ्गवत् चलनं नित्यं-ध्रुवं मृत्युमरणं भयथेह लोकादि तदेव तोयपृष्ठं-जलोपरितनभागो यत्र स तथा ततः कर्मधारयः । अथवा अपमानफेनमिति तोयपृष्ठस्य विक्षेपणं तथा बहुव्रीहिः कार्यः । कल्पन्ते हिंस्यन्ते प्राणिन इति रूपः संसारः तस्य आयो लाभः कृपायाः-क्रोधादयस्त एव पातालाः-पातालकलशः महच्चमाथ केयूर ? यूप २ इक्षर ३ वडया ४ प्रदु-खास्तीः संकुलो यः स तथा त्वं, भयसहस्राण्येव जलसंचयो यत्र स त्वं । अनन्तं-अक्षयं नित्यत्वात् अनन्तं, उद्वेगजनकं-उद्वेगकरं, न अ-र्थात् तदवत् परतदमिति अणोरपारं, महाभयजनकं दुस्तस्त्वात्, भयकरं-मत्स्यादिबाहुल्यात् प्रतिभयं विशेषणत्रयं एकार्थं । पुन कीद-
ृशं ? अपरिमिता-अपरिमाणा ये महच्छा-बृहद्दमिलाया अविरतजनास्तेषां क्लृप्ता-अश्रुद्धा या मतिः स एव बायुवेगस्तेन उद्धम्ममाणति उत्पाट्य[घो]मनं यत् तथा तस्य, आश्वा अप्राप्त्यर्थस्य संभावना पिपासा-लब्धार्थकाधात्ता एव पातालं जलबहुलं पातालाः वातेभ्यः या कामरतिः

भवासपचोणियत्तपाणियं, पधावितवसणसमावन्न-रुन्नचंडमारुयसमाहया-मणुन्नवीचीवाकुलित-भग्गकुटंतनि-
ट्ठकल्लोत्तसंकुलजलं, पमातयहुचंडदुट्टसावय-समाहयउद्धायमाणग-पूरघोरविद्धंसणत्थबहुलं, अण्णणभमंतम-
च्छपरिहृत्यं अनिहुत्तिदिय-महामगर-तुरियचरियत्वोरुभमाण-संतायनिचयचलंत-चवलचंचल-अत्ताणस्सरण-

-शब्दादिप्यभिरतिरागद्वेषवन्धनेन बहुविधसंकल्पाधेति द्वन्द्वः, तल्लक्षणस्य विपुला अनर्वाह् पारं विस्तीर्णस्वरूपस्य उदकरजसः-उदकरे-
णोर्यो रयो-वेगस्तेनाऽन्धकारो यः स तथा तं। मोह एव महा आवर्तः पयसां अमस्तत्र भोगा एव आग्न्यन्तो-मण्डलेन सञ्चरन्तो गु-
प्यन्तो-व्याकुलीमयन्तः उच्छलन्तः बहुलाः प्रचुराः, गर्भवासे मध्यभागे विस्तारं प्राप्ताः सन्तः पश्चात् प्रत्यवनिवृत्ताश्च-उत्पत्य-निपतिताः
प्राणिनो-जीवा यत्र जले तत् तथा तं। प्रधावितानि इतस्ततः प्रकर्षेण गतानि यानि व्यसनानि तानि समापन्नाः-प्राप्ता ये ते पाठान्तरेण प्र-
पाधिताः-पीडिता ये व्यसनसमापन्ना-व्यसननिनस्तेषां यद्वरुदितं-ग्रलपितं तदेव चण्डमारुतस्तेन समाहताः परस्परं हन्यमाना या वीचय-
स्तरत्नास्तेन व्याकुलितं भग्नैस्तरङ्गैः स्फुटन्-विदलन् अनिष्टितैः कछोलैर्महोर्म्मिभिः संकुलं जलं-तोयं यत्र स तथा तं। तथा मोहमहावर्त-
भोगरूपादिविशेषणानि द्वन्द्वैः योज्यानि पुनः कीदृशं? प्रमादा-मद्यादयस्ते बहवस्त एव चण्डा-रौद्राः दुष्टाः-क्षुद्राः श्वापदाः-व्याघ्राद-
यस्तैः समाहता-अभिभूता ये उद्धायमाणत्ति विविधेषासु उत्तिष्ठन्तो ये मत्स्यादयः समुद्रपक्षे-संसारपक्षे पुरुपास्तेषां यः पुरस्समु-
हस्तस्य ये घोरा-रौद्रा विध्वंसा अनर्था-विनाशक्षणा अपायास्तैर्विह्वलो यः स तथा तं। अज्ञानान्येव अमन्तो मत्स्याः परिहृत्यत्ति दक्षाः
यत्र स तथा तं। अनिमृत्तानि अनुपयान्तानि यानि इन्द्रियाणि तान्येव महान्तो मकरास्तेषां यानि त्वरितानि-शीघ्राणि चरितानि-चेष्टितानि
रोगगुणभमाणत्ति भृशं धुम्यमानो यः स तथा, सन्ताप-एकत्र शोकादिना कृतः अन्यत्र बाढवाऽग्निना कृतो नित्यं यत्र स तथा, चपलश्च-

व्ययकम्मसंचयोदिन्न-वज्जवेइज्जमाण-दुहसयविपाकधुन्नंतजलसमूहं, इडिहरससायगारवोहार-गहियकम्मपडि-
यद्धसत्तकाइडज्जमाणनिरयतल-हुत्तसत्ताविसन्नवहुलं, अरहरइभयविसायसोगमिच्छत्तसेलसंकडं, अणाति-
संताणकम्मधंयणकिलेस-चिक्खिल्लसुदुत्तारं, अमरनरतिरियनिरयगतिगमण-कुडिलपरियत्तविपुलवेलं, हिंसालि-
यअदत्तादाणमेहुणपरिगहारंभ-करणकारावणाणुभोदणअट्टविहअणिट्टकम्मपिडितयुरुभारकंत-दुग्गजलोघदूरनि-
योत्तिज्जमाण-उम्मुग्गनिमग्गदुल्लभतलं, सारीरमणोमयाणि दुक्खवाणि उप्पियंताः सातस्स य परित्तावणमयं उव्वुडु-
लः यः स तथा अतिचपल इत्यर्थः, आद्याणानां अदुराणानां पूर्वकृतकर्मसंचयानां प्राणिनामिति गम्यं, उदीर्ण-उदयमानं यत् अवधं-
पापं तस्य यो वेद्यमानः अनुभूयमानः दुःखशतरूपो यो विपाकः स एव घूर्णन्-भ्रमन् जलसमूहो यत्र स तथा, ततोऽज्ञानादिपदानां
कर्मधारयोऽवस्तं । ऋद्धि-रस-सातलक्षणानि यानि गौरवाणि-अशुभाऽध्वसायविशेषास्त एव अपहाराः-जलचरविशेषास्तैः गृहीता
ये कर्मप्रतिबद्धाः सत्त्वाः संसारपक्षे ज्ञानावरणादिवद्धाः समुद्रपक्षे विचित्रचेष्टाप्रसक्ताः, कट्टिज्जमाणानि आकृष्यमाणा नरका एव तलं-पातालं
हुत्तानि तदभिमुखं सन्ना इति सत्त्वकाः-प्राणिनः खिन्नाः-खेदं श्रान्ताः, विखिन्नाः-शोकं प्रापितास्तैः बहुलो य स तथा तं । अरति-अनिष्ट-
प्राप्तौ, रतिः इष्टप्राप्तौ, भयं श्रतीति, विषादो दैन्यं, शोक इष्टवियोगजन्यः, तदेव प्रकर्षं मिथ्यात्वं-विपर्ययासः, एतान्येव शैलाः-पर्व-
तास्तैः सद्गदो-विषमो यः स तथा तं । अनादिसन्तानो यस्य कर्मबन्धनस्य तच्चथा, तत्र हेक्षाध-रायादयः, तदेव यत् चिक्खिल्लं-कर्म-
स्तेन सुप्पु दुरुचारो यः स तथा कर्मधारयः, अमर-नर-तिर्यग्-निरयगतिषु यत् गमनं सैव कुटिलपरिवर्तना-चक्रपरिवर्तना विपुला-
विस्तीर्णा या घेला-जलशृङ्खला यत्र स तथा तं । हिंसाऽलीकाऽदत्तादान-मैयुन-परिश्रमलक्षणा ये आरम्भा-व्यापाराः स्वयं कृता-
नि परः मह कारापितानि परकृतवद्भुतचिचाहादकृत्या अनुभोदनानि तैः अष्टविधं अष्टप्रकारं ज्ञानावरणीयादि यत् कर्मणिण्डितं संचितं

निनुद्वयं करंता, चउरंतमहंतनणवयगं, रुद्रं, संसारसागरं अट्टियं, अणालंचणमपतिट्ठाणमप्पमेयं, चुलसीतिजो-
णिसयसहस्सगुचिलं, अणालोकमंथकारं, अणंतकालं, निचं उत्तत्थ-सुण्ण-भयसणसंपउत्ता वसंति । उन्वि-

तदेव गुरुमारस्तेन आक्रान्ता उत्क्रान्ता ये ते तथा तैर्दुर्गाण्येव-व्यसनान्येव यो जलौघो-जलपूरस्तेन दूर-अत्यर्थं निवोत्यमानैर्निमज्जमानैः
जर्जरति गम्यं यत्र स तं । उन्मथनिमग्नैरुर्ध्वाधो जलगमनानि तैर्दुर्लभं-दुःप्राप्यं तलं प्रतिष्ठानं यस्य स तं । तत्र शरीरमानसानि दुः-
सानि उत्पियन्तः-आसादयन्तः, सातं च सुखं असातपरितापनं दुःखं तेन जनितो यस्तन्मयं, उब्बुडनिब्बुडेसि 'उन्मग्नं निमग्नं च
गृह्यन्तः, तत्र सातं उन्मथत्वं असातं निमथत्वमिति बोध्यं । चतुरन्तं-चतुर्दिग्विभागगतिभेदाभ्यां महान्तं अनवदग्रं अनन्तं रुद्रं-विस्ती-
र्णं भंसारसागरमिति प्रतीतं । किंभूतं इत्याह ? अस्थितानां असंयमस्थितानां अविद्यमानं आलम्बनं-प्रतिष्ठानं त्राणकारणं यत्र तथा
तं, एतावता असंयमाधारमित्यर्थः, अप्रमेयं-असर्ववेदिनाऽपरिच्छेद्यं अननुभूतमित्यर्थः 'चतुरशीतियोनिशतसहस्रगुपिलं-व्याप्तं,
तत्र-योनयो जीवानां उत्पत्तिस्थानानि तासामसंख्यातत्वेऽपि समवर्णगन्धरसस्पर्शानामुत्पत्तिकाले एकत्वविवक्षणादुक्त-

सहस्राया अविरोधत्वं द्रष्टव्यं, ओजाहासपेक्षया कर्मणेन सह मिश्रत्वं योनिरित्यर्थः, तत्र गाथे-
पुद्गवि ७ दग ७ अगणि ७ मालय ७ एक्कं सच्च जोगिलक्खाओ । वणपत्तेय अणंते, दस चउदह जोगिलक्खाओ ॥१॥
विगलिदिप्पसु दो दो, चउरो चउरो य नारय सुरेसु । तिरिएसु हुंति चउरो, चउदस लक्खा य मणुएसु ॥२॥ ॥

इति योनिविचारः प्रज्ञापनाया योनिपदादवसेयः तथा च

भूतजसकर्मणवन्तो, युज्यन्ते यत्र जन्तवः स्कन्धः, औदारिकादियोग्यैः स्थानं तद्योनिरित्याहुः ॥ १ ॥

तथाच—‘व्यस्तितोऽङ्गयमेदास्ताः, संख्याद्वा नैव यद्यपि । तथापि समवर्णादि-जातिभिर्गणनां गताः ॥ २ ॥
तयोक्तं प्रज्ञापनाद्युक्तौ—‘कैत्रलेमेव विशिष्टवर्णादियुक्ताः संख्यातीताः स्वस्थाने व्यक्तिभेदेन योनयो, जातिमधिकृत्य एकैव
योनिराण्यन्ते ।

लक्षाथतुरर्शानिश्च, समान्येन भवन्ति ताः । विशेषात्तु यथास्थानं, वक्ष्यन्ते स्वामिभावतः ॥ ३ ॥
पुनरिष्टविधा योनिः—संघृता विघृता चैव योनिर्विघृतसंघृता । विस्पष्टमनुपलक्ष्यमाणा संघृता, स्पष्टमुपलक्ष्या जलाश-
यादिविविति विघृता ॥४॥ उक्तोभयस्वभावा तु योनिर्विघृतसंघृता, यद्विद्वद्व्याहृत्यमध्या नारीगर्भाशयादिवत् ॥५॥
तृतीययोनयः स्तोकास्तेभ्योऽसंख्यघ्ना द्वितीययोनयः, तेभ्योऽनन्तगुणिताऽयोनयस्तेभ्योऽनन्तगुणिताः प्रथम
योनयः ॥ ३ ॥

अथ पुनरिष्टविधा योनयः—शीता, उष्णा, शीतोष्णाः पूर्ववद्भाव्याः ३ एवं सचिचा अचिचा मिश्राः, तत्र जीवग्रदेशैः परस्परमनुग-
मेनोत्तरीकृता जीवदेहादिः सचिचा, तद्विक्ता शुष्ककाष्ठादिवदचिचा, अतएवांगिभिः ह्रस्वैर्निशिलपूरिते लोके तत्प्रदेशरचिचानां यो-
नीनां सचिचता न भवति, सचिचा अचिचा तु मिश्रा नृतिस्थां योनिः योनौ यथा शुक्रशोणितपुद्गलाः ये आत्मसात्कृतास्ते सचिचा अपरे
अचिचा अतो मिश्रा, यथा—स्त्रीणां नाभेरयस्तात् शिराद्वयं पुष्पमालार्चिकक्षकाकारमस्ति, तस्याऽभ्यस्तादधोमुखसंस्थितकोशक्रारा योनिः,
तस्याथ शदिधृतकलिकाकृतयो मांसमंजरी जायन्ते । ताः किलाऽमृच्छस्पन्दित्वात् कृतौ स्रवन्ति, तत्र केचिदमृजौ लघाः कोशकारका

योनिमनुप्रविश्य संतिष्ठन्ते, पश्चात् शुक्रसंमिश्रांस्तानाहारयन् जीवस्तत्रोत्पद्यते । तत्र ये योन्या आत्मसात्कृतास्ते सचिन्ताः, कदाचिन्मिश्रा इति । न ये तु पुनः स्वरूपतामापादयन्तस्तेऽचिन्ताः, अपरे वर्णयन्ति अमृक् सचेतनं शुक्रमचेतनं, अन्ये द्रव्यते शुक्रशोणितमचिन्तं योनिप्रदेशाः सचिन्ता इत्यतो मिश्रा इति ॥ तत्त्वार्थवृत्तौ द्वितीयाध्याये ॥ पुनर्यानिस्त्रिधा-शृङ्गावर्त्तौ १ कूर्मोन्नता कूर्मपृष्ठमिवोन्नता २ वंशीपत्रा च-वंशीपत्राकारा । स्त्रीरत्नस्य १ अर्धचक्रीवासुदेव-बलदेवाम्बानां २ तृतीया पुनरन्यासां स्त्रीणां योनिः ३ । इदं च योनीनां त्रिधा त्रैविध्यं स्थानाङ्गतृतीयस्थाने आचाराङ्गवृत्तौ शुभाऽशुभमेदेन योनीनामेकत्वमेव गाथाभिः प्रदर्श्यते

सीयावीजोणीओ, चउरासीती अ समयसहस्सोहं । असुहाओ य सुहाओ तत्थ सुहाओ इमा जाण ॥१॥

असंखाउ मणुस्सा, राइसर संखमादिपाऊणं । तित्थयरनामगोअं सव्वसुहं होइ नायव्वं ॥२॥

तत्थवि य जाइसंपन्नयाइ सेसाओ हुंति असुहाओ । देवेसु किंविस्साइ सेसाओ हुंति असुहाओ ॥३॥

पंचिवियनिरिणसु, हयगयरयणा हवन्ति उ सुहाओ । सेसाओ असुहाओ सुहवन्नेगिंदियावीया ॥ ४ ॥

देविंदच्चक्खद्वित्तणाइं मोसुं च तित्थयरभावं । अणगारभाविपाविय, सेसाओ अणंतसो पत्ता ॥ ५ ॥

इति योनिस्वरूपं लेख्यते लिपिकृतमिति ॥

अनालोकानां-अज्ञानानां अन्धकारो यः स तथा तं, अपर्यवसितकालं यावत् अनन्तम्, नित्यं सदा उद्वतत्रासाः-उत्प्रासाः, शून्याः

१ विस्तृतो प्रज्ञापना-स्थानाङ्ग-तत्त्वार्थवृत्तौ दर्शितम्

ग वासवसहिं जहिं आउयं निबंधंति पावकम्मकारी

पंपयजणसयणमित्तपरिचजिया, अणिटा भवंति, अणादेब्बवुब्बिणीया कुठाणासण-कुसेज्ज-कुभोयणा, असुइणो, कुसंययणकुप्पमाण-कुसंठिया, कुरूवा, बहुकोहमाणमायालोभा, बहुमोहा, धम्मसन्नसम्मत्तपरि-
न्नमहा, दारिद्रोवदयाभिभूया, निचं परकम्मकारिणो, जीवणत्थरहिंया, किंविणा. परिपिंडतक्का, दुक्खलद्धाद्दारा, अरसधिरसतुच्छफफकुच्छिपूरा, परस्स पेच्छंता, रिद्धिसकारभोयणविसेससमुदयविहिं निंदंता, अप्पकं कयंतं च
कर्णवपतामूढाः भयेन संश्रयिभिः आहारमैथुन-परिश्रमादिभिः संप्रयुक्तास्ततः कर्मधारय, इह च यतो निरुपसर्गस्याऽपि सफलत्वं छांदसत्वात्
यसन्ति अध्यासते संसारसागरमिति । पुनः क्रीडशानां उद्विग्नानां वासं-यससित्यानं यः तथा तं यत्र यत्र ग्रामकुलादौ आयुर्नियमन्ति सपापाः-
पापकारिणो ये ते मान्धवजन-स्वजनविर्जिता भातस्वजनपुत्रभित्रपरिजिता भवन्तीति क्रियासंदर्भः । जनस्य अनिष्टा भवन्ति, अनादेयना-
मगोवत्वाच्च दुर्विनीताः प्रतीतं । कुतस्तत् शरीरस्य स्थानं वा आसनं येषां ते, कुदृश्याः-कुतितशयनाः कुभोजनाः-कदश्चनात्ततो द्वन्द्वः ।
अशुचयो-अशुप्सनीया अशुतपो वा कुतंदननाः-तेषां चोदिसंभवेन युक्ताः, कुग्रमाणा-अतिदीर्घा अतिह्रस्वा वा, कुतंस्थिताः-हुंडादिसंस्थानाः,
कुरूपाः-कुतितवर्णाः, बहुकोपमानमायालोभा इति प्रतीतं, बहुमोहा-अतिक्रामा अत्यार्थोऽज्ञाना वा, धर्मसंज्ञायाः-धर्मबुद्धेः सम्प-
त्त्वाद्वा परिश्रष्टाः, दारिद्र्योपद्रवाऽभिभूता, नित्यं-सदा परेषां गुहे नीचकर्मकराः-कचवराऽवगयनादिकारिणः, जीवनोपायं यत् अर्थ-द्र-
व्यं तेन रहिताः, अथवा जातिः प्रतीतं इते-गते प्राप्ते अर्थेच्छया जातिजीवनमपि गते तेन रहिते इत्यर्थः, कृपणाः-रुद्धाः, परिपिंडित-
कृत्वाः-परदगभोजनगोपकाः, दुःखेन-कोटन लब्धः-प्राप्त आहतो येस्ते तथा, अरसं-हिङ्ग्यादिभिरसंस्कृतं, विरसं-पुराणं तुच्छं यद-

परिवयंता, इह यं पुरेकडाइं कम्माइं पावगाइं विमणासी सोएण डब्बमाणा, परिभूता होति । सत्तपरिवज्जिया य छोभा-सिप्पकला-समयसत्थपरिवज्जिया, जहाजायपसुभूया, अवियत्ता, णिबनीयकम्मोवजीविणो, लोय-कुच्छणिज्जा, मोधमणोरहा; निरासयहुला, आसापासपडियद्धपाणा, अत्थोपायाणकामसोवखे य लोयसारे होति ।

लपं तादृशैः कृतं कुक्षेः उदरस्य पुरः पूर्तिर्यस्ते तथा, परसम्बन्धिनं-परसत्कं प्रेप्यन्तः-पश्यन्तः कमित्याह ? ऋद्धिः-सम्पत् सत्कारः पूजा भोजनं-अशनं एतेषां ये विशेषा-विविधाः प्रकराः तेषां यः समुदयः उदयवर्चित्वं तस्य यो विधिविधानं-अनुष्ठानं स तथा व । निन्दन्तो जुगुप्समानाः, आत्मानं पुनः कृतांतं च दैवं-भाग्यं च विलापयन्तः कानि परिदेवितानीत्याह ? इहैवमधरयटना-इह संसारे वा पुराकृतानि पूर्वजन्मोपाजितानि-कर्मणि, इह जन्मनि पापकानि-अशुभानि, विमनसो-दीनाः शोकेन दक्षमानाः प्राप्ते गते शोकः अग्राप्ते प्रार्थनाभिलाषः शोकः, परिभूताः भवन्तीति योगः । सत्त्वपरिवर्जिताः छोभन्ति निस्सहायाः क्षोभणीया वा कुत्राऽपि छलन्ति पाठः, शिल्पं-चित्रादि कला धनुर्वेदादिः समयशास्त्रं-जिनबौद्धादिसिद्धान्तशास्त्रं एभिः परिवर्जिताः यथाजातपशुभूताः शिक्षामरणादिवर्जितपत्नी-वर्दादिसदृशाः, निर्विज्ञानत्वादिसाधर्म्यात्, अग्रतीःसुतादका अवियत्ता इत्यर्थः, नित्यं नीचानि-अधमजनोचितानि कर्माणि उपजीवन्ति तैर्वृत्तिं कुर्वन्ति ये ते तथा, लोककुत्सनीयाः-लोकगर्हणीयाः चौराः । मोघा-निःफला मनोरथा अभिलाषा येषां ते तथा, मोहमणो रहा पाठेतरमाह अज्ञानमयत्वात् मोहकाराभिलाषा इत्यपि, निराशाः-अग्रासत्वात् तदेव निर्गतेष्टफलरूपं येषां ते तदेव चटुलं येषां ते तथा । आशापाशेषु प्रतिबद्धाः इच्छापाश एव बन्धनं येषां ते तथा, तदेव प्राणा येषां ते तथा । अर्थोपादानं-द्रव्योपार्जनं, कामसौख्यं इन्द्रियाजातं ते, द्वे लोकसारे-लोकग्रधाने भवन्ति अर्थकाम एव लोके मान्यं भवति, ते द्वे प्रति अफलवन्तः-अग्रासकाममुखा

स्साणमग्गणपरायणा, वरागा, अकामिकाए विणेति । दुक्खं णेव सुहं णेव निब्बुतिं उवलभंति, अञ्चंतविपुल-
 दुक्खवसयसंपलित्ता परसस दब्बोहं जे अविरया एसो सो अदिण्णादाणस्स फलविचांगो इहलोइओ, पारलोइओ,
 अस्सपसुहो, चहुदुक्खो, महम्मओ चहुरयप्पगाढो, दारुणो, कम्मसो, असाओ, वाससहस्सेहिं मुच्चति, न य अवेय-

स उपभोगः—अङ्गनायस्सगृहादिकः यतः

‘सइ सुज्झइत्ति भोगो, सो पुण आहारपुप्फमाइयो, उवभोगो पुणो पुण उवमुज्झइ चत्थनिलयाइ ॥१॥ वराकास्तपस्विनः
 कदापि अमिलनात्, अकामिकया—अनिच्छया विनयन्ति—प्रेरयन्ति दुःखं अतिवाहयन्तीत्यर्थः । किं तत् दुःखं—असुखमित्याह—नैव
 सुखं नैव निर्दृष्टि—स्वास्थ्यं उपलभन्ते—प्राप्नुवन्ति, अत्यर्थं—विपुलं—विस्तीर्णं यत्तु दुःखं—स्वमनोरथाऽसंप्राप्तिं परमनोरथापूर्णप्राप्तिरूपं
 असुखं तेषां श्रुतसहस्रं तेन संप्रदीप्ता—ज्वलिताः तादृशाः सन्तो नैव सुखं लभन्ते परब्रह्मैः कृत्वा । पुनः कीदृशाः ? ये अविरताः
 अदत्तादानात् एषः विवक्षितः अदत्तादानस्य अत उर्ध्वं सर्वं पूर्वव्याख्यातमस्ति परं स्थानाश्च फलविपाकताहेतोः अतो लिख्यते ॥

इह लौकिकः, पारलौकिकश्च, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महद्भयकृत्, बहुपापकर्मप्रगाढो—व्यासः, दारुणो—भयकरः, कर्कशः—कठिनः,
 वर्षसहस्रैरपि म्रियन्ते न तत् पापकर्म अवेदयित्वा तु निश्चितं अस्ति मोक्षो—निर्जणारूपः कर्मणां वेदयित्वा मोक्षः एवममुना प्रकारेण
 आख्यातवान्, ज्ञानकुलनन्दनः महात्मा जिनः वीर इति प्रधाननामधेयः महावीरः कथितवान् अदत्तादानस्य महाश्रवस्य फलविपाकं
 एतकं तृतीयं प्राणाविपात—मृषावादापेक्षया अदत्तादानं हरणं दहनं मरणं भयं कष्टपं—मालिन्यं त्रासनं अकस्माद्भयोत्पादकं परसत्कं मे-

परभुग्यते इति भोगः य पुनरावाप्युपादिकः । उपभोगश्च पुन पुनरुपभुग्यते बलनिष्ठयादि ॥१॥

अफल्यन्तका य सुदुर्विप उल्लभन्ता, तद्विषये सुजुक्तकम्मकयदुक्खलसंठवियसित्थपिण्डसंचया पक्खीणद्वन्वसारा,
निचन् अपुयधणायणकोसापरिभोगविवल्लिया, रहियकामभोगपरिभोगसन्वसोक्खा, परसिरिभोगोवभोगनि-

इत्यर्थः, यद्वस्तं—

यस्याज्ज्ञास्तस्य मित्राणि, यस्यार्थास्तस्य धान्यवाः । यस्यार्थोः स पुमान् लोके, यस्यार्थोः स च पण्डितः ॥ १ ॥
राग्ये सारं यत्सुधा, यत्सुन्धरायां पुरं पुरे सौधां । सौधे तत्पुं तल्पे चराद्भन्ना^१ ज्ञद्भस्वस्वमिति ॥ २ ॥

लोकसारता अर्थकामयोरिति । सुदु अपि सम्यग्गतया उद्यमवन्तो-यतमानाः उक्तं च—

यद्यदारभते कर्म, नरो बुद्ध्कर्मसञ्चयः । तत्तद्विफल्तां याति, यथा बीजं महोपरि ॥ १ ॥

तेषु तेषु दिवसेषु उद्युक्तेः-उद्यमवद्भिः सद्भिः कर्मणा व्यापारेण कृतेन यो दुःखेन-कष्टेन संस्थापितो-मीलितः, सिक्थानां पिण्डस्तस्या-
जपि सञ्चये पराः-प्रधाना ये ते तथा, पुनः कीदृशाः ? एतावता पयुषितकदम्बनसंग्रहपरा आयतिसमये तादृशाज्ज्ञानाज्ज्ञाभादित्यर्थः,
धीमद्द्रव्यसाराः । नित्यं-सदा अधुवाणां—अस्मिराणां धनानां-गणिमादिचतुर्द्वानां धान्यानां ज्ञाल्यादीनां कोशस्तदाश्रयः-भाण्डा-
गारः तेषां स्थिरत्वेऽपि तत्परिभोगवर्जिताः । तथा रहिता-विरहिताः कयोः कामयोः-शब्दरूपयोः भोगानां च गन्धरसस्पर्शानां प-
रिभोगे-आरोचने यत्सौख्यमानन्दो येस्ते तथा । परेषां त्रियो लक्ष्म्यस्तासां भोगोपभोगस्तयोर्यत् निश्चायं-निश्चा तस्य मार्गेणपरा-
गवेरणपराः-एतावता मृतकद्रव्येच्छवः, अथवा परसक्तवस्तुप्रापणेच्छवः सकृदेव भुज्यते इति भोगः, अन्नसगादिकः पुनः पुनः भुज्यते

स्साणमग्गणपरायणा, वरागा, अकामिकाए विणेंति । दुक्खं नेव सुहं नेव निञ्चुतिं उवलभंति, अच्चंतविपुल-
दुक्खवसायसंपलिता परदस दब्बोहं जे अविरया एसो सो अदिणावाणस्स फलविवागो इहलोइओ, पारलोइओ,
अप्पसुहो, बहुदुक्खो, महब्भओ बहुरयप्पगाढो, दारुणो, कप्पसो, असाओ, वाससहस्सेहिं मुच्चति, न य अवेय-

स उपभोगः—अङ्गनावस्वगृहादिकः यतः

‘सइ भुज्जइत्ति भोगो, सो पुण आहारपुक्कमाइयो, उवभोगो पुणो पुण उवभुज्जइ वत्थनिलयाइ ॥१॥ वराकास्तपस्विनः
कदापि अमिलनात्, अकामिकया—अनिच्छया विनयन्ति—प्रेरयन्ति दुःखं अतिवाहयन्तीत्यर्थः । किं तत् दुःखं—असुखमित्याह—नैव
मुखं नैव निर्द्युत्तिं—स्वास्थ्यं उपलभन्ते—प्राप्नुवन्ति, अत्यर्थं—विपुलं—विस्तीर्णं यत्तदुःखं—स्वमनोरथाऽसंप्राप्तिं परमनोरथापूर्णप्राप्तिरूपं
अमुखं तेषां शतसहस्रं तेन संप्रदीप्ता—ज्वलिताः तादृशाः सन्तो नैव सुखं लभन्ते परद्वयैः कृत्वा । पुनः कीदृशाः ? ये अविरताः
अदत्तादानात् एषः विवक्षितः अदत्तादानस्य अत उर्ध्वं दत्तं पूर्वव्याख्यातमस्ति परं स्थानाश्चन्यफलविपाकताहेतोः अतो लिख्यते ॥

इह लौकिकः, पारलौकिकश्च, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महद्भयकृत्, बहुपापकर्मप्रगाढो—व्याप्तः, दारुणो—भयकरः, कर्कशः—कठिनः,
वर्षसहस्रैरपि घुच्यन्ते न तत् पापकर्म अवेदयित्वा नु निश्चितं अस्ति मोक्षो—निर्जण्यारूपः कर्मणां वेदयित्वा मोक्षः एवममुना प्रकारेण
आख्यातवान्, ज्ञानकुलनन्दनः महात्मा जिनः वीर इति प्रधाननाधेयः महावीरः कथितवान् अदत्तादानस्य महाश्रवस्य फलविपाकं
एतकं तृतीयं प्राणातिपात—मृषावादापेक्षया अदत्तादानं हरणं दहनं भयं कलुषं—भालिन्यं त्रासनं अकस्माद्भयोत्पादकं परसत्कं मे-

एकमुच्यते इति भोगः स पुनरावृत्त्युत्पादिकः । उपभोगस्तु पुन पुनरुत्पद्यते बलवित्यादि ॥१॥

इत्ता अलि उ मोक्क्योत्ति, एवमाहं सु पायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ वीरवरनामधेज्जो कहेसी य अविण्णादा-
णस्स फलविवागं पयं तं तत्तियं पि अदिच्चादाणं हर-दह-मरण-भय-कलुस-तासण-परसंतिकभेज्जलोभमूलं एवं
जाय निरपरिगतमणुगतं दुतं ॥ तत्तियं अहम्मदारं समत्तं तिथेमि ॥ ३ ॥ (सू० १२)

घनं भेदनीयलोभमूल एवं यावत् चिरपरिचितं ज्ञानं दुरन्तमित्यादि पाठो ग्राह्यः, तृतीयं अधर्मद्वारं समाप्तं । ब्रवीमिति-कथ्या-
मि तीर्थफरोपदेशेन शास्त्रायाः सद्युदयेति ज्ञेयं ॥

॥ इति श्रीदशमाङ्गस्य प्रश्नाव्याकरणानामरूपस्य तृतीयाश्रवस्य विवरणमेतद्विखितं समाप्तेन ॥

इति तृतीयं द्वारं व्याख्यातं तृतीयमध्ययनं ।

अथ चतुर्थमब्रह्माध्ययनम्

व्याख्यातं तृतीयमध्ययनं साम्प्रतं चतुर्थमारभ्यते-

जंबू ! अर्पभं च चउत्थं सदेवमणुयासुरस्स लोयस्स पत्थणिज्जं, पंकणयपासजालभूयं, धीपुरिसनपुंसवेद-

अस्य चाऽयमभिसम्बन्धः-अत्र निर्देशानुक्रमेण अदत्तादानं प्रायोऽब्रह्मसक्तचिन्ता विदधन्तीति अनेन सम्बन्धेनाऽऽयातस्य चतुर्थाध्ययनस्य अब्रह्माश्रवनामरूपस्याऽस्य यादृशादिपञ्चद्वारप्रतिपन्नस्येदमादिसूत्रम्-

जम्बूति शिष्यामन्त्रणं अब्रह्म-अकुशलं कर्म चतुर्थ-प्राणातिपात-मृषा-अदत्तादानापेक्षया चतुर्थे तन्मिथुनमिति नामकं विवक्षितं । सह देवमनुजासुरैर्यो लोकः स तथा तस्य प्रार्थनीयं-अभिलषणीयं यतः-

हरिहरद्विरण्यगर्भप्रभुत्वे भुवने न कोऽप्यसौ शूरः । कुसुमविशिखस्य विशिखान् अस्त्वलयत् यो जिनादन्यः ॥१॥

'नचि किञ्चि अणुन्नायं, पडिसिद्धं वाऽवि जिणवरिदेहि । मोत्तुं मेट्टणभावं जं विणा रागदोसेहि ॥१॥

पङ्कः कर्दमो महान् पनक्रः स एव प्रतलः स्रक्षमः तदेव पाशवन्यहेतुत्वात् जालभूतं जालसदृशं यतः-

१ नैव किञ्चिदनुज्ञातं न च प्रतिपिद्धं वाऽपि जिनवरेन्द्रेः । मुक्त्वा मैथुनभावं यद् विना रागद्वेयाभ्यां

चिपं, तवसंजमयंभचरचिपं, भेदायतणधहुपमादमूलं, कायरकापुरिससेवियं, सुयणजणवज्जणिजं, उड्डुनरयति-
रियतिलोकपइट्ठाणं, जरामरणरोगसोगभङ्गलं, वधवंधविधातदुब्बिधायं, दंसणचरित्तमोहस्स हेउभूयं, चिरपरि-

सन्मार्गे तावदास्ते प्रभवति पुरुषस्तावदेवेन्द्रियाणां, लब्धां तावद्विधत्ते विनयमपि समालम्ब्यते तावदेव ।

भूचापाकृष्टमुक्ताः श्रवणपथयुषो नीलपद्ममाण पते, यावल्लीलावतीनां न हृदि धृतिमुषो दृष्टियाणाः पतन्ति ॥१॥

तथा स्त्रीपुलानपुंराकवेदानां चिन्हं-लक्षणं स्त्रियं प्रत्यभिलापः पुंवेदः पुमांसं प्रत्यभिलापः स्त्रीवेदः उभयं प्रत्यभिलापः नपुंसक-
वेदः, पुनः कीदृशं ? तयो-अन्नादित्यागः संयमो-अहिंसा ब्रह्मचर्यं तेषां विहनभूतं, पुनः कीदृशं ? भेदस्य चारित्रजीवितनाशस्य आय-
तनानि-आश्रया ये यद्वयः प्रमादा-मद्यविकयादयस्तेषां मूलं तल्लक्षणं । आह-

किं किं न कुणइ किं किं न भासइ चित्तं यि य न किं किं ? पुरिसो विमयासत्तो विहलंयलिउन्व मज्जेण ॥१॥
इति वननश्रामाण्यादिति

कातराः-परीपद्भीस्वः अत एव कापुरुषाः कुत्सितनरान्तः सेवितं यद्यपि धीः सेवितं तनु त्यागदृष्ट्या तदेवाऽऽह-
मुननानां-पापविरतानां यो जनस्तस्य वर्जनीयं-परिहणीयं, ऊर्ध्वलोकसुरलोकः नरकलोकोऽधोलोकः तिर्यग्लोकस्तल्लक्षणं यत्
त्रैलोक्यं तत्र प्रतिष्ठानं अवस्थितिः मैथुनस्येति ज्ञेयं, जरा-वयोहानिः मरणं-श्राणव्यपरोपणं प्रेत्यभवश्रमिर्जन्म रोगाः-ज्वरादयः शो-
कस्ते बहुला परिमन् तन्-

१ किं किं न करोति, किं किं न माप्ते चिन्तयत्यपि च न किं किम् ? । पुरुषो विषयासक्तो मत्त इव मयेन ॥१॥

कम्पः स्वेदः श्रमो मूर्च्छा अभिगर्लानिर्घलक्षयः, राजयक्ष्माविरोगाश्च भवेयुर्मथुनोत्थिताः ॥१॥

तथा-लो सेवइ किं लहई थामं हारेइ दुब्बलो होइ, पावेइ वेमणस्सं दुक्खाणि अ अत्तदोसेणं ॥१॥ इति वचनात् पुनः कीदृशं? वधस्ताडनं संयमनं विधातो-भारणं एभिः दुष्करो विधातो यस्य तत् गाढरागणामपि कामतीव्रेच्छा नोपशाम्यति यतः-

कृशः त्वञ्जः काणः अचणरहितः पुच्छविकलो, व्रणैः पूयविल्लैः कृमिकुलशतैराघृततनुः

क्षुधाक्षामो जीर्णः पिठरककपालापित्तगलः शुनीमन्वेति श्वा हतमपि च हन्त्येव मदनः ॥१॥ इति

पुनः कीदृशं? दर्शनवारित्रमोहस्य हेतुभूतं-तद्वन्धननिमित्तं, ननु चारित्रमोहस्य हेतुस्तत्रतीतं यदागमः-

निव्वकसाओ बहुमोहपरिणओ रागदोससंजुत्तो । पंधइ चरित्तमोहं दुविहंपि चरित्तगुणघाई ॥१॥

द्वैविध्यं कृपायनोकृपायमेदात् परं यत् दर्शनमोहस्य हेतुरुक्तं तत् कथं संजायतीति? सत्यं तथाहि-तद्वत्तुकां गायामाह-

अरिहंतसिद्धचेईअतवसुअगुरुसाहुसंधपडणीओ । वन्धति दंसणमोहं अणंतसंसारिओ जेणं ॥१॥

भवतीति शेषः, स्वरूपपक्षाऽब्रह्मसेवनेन या संघप्रत्यनीकता तथा दर्शनमोहं बध्नतो अब्रह्मचर्यं दर्शनमोहनीयहेतुतां न व्यभिच-

१ यः सेवते किं लभते स्थाम हारयति दुर्वलो भवति । प्राप्नोति चैमनस्यं दुःखानि चात्मदोषेण ॥१॥

२ अस्मिन् पद्ये द्वितीय-तृतीयपादौ प्रत्यन्तरे विपर्यस्तौ दृश्येते

३ तीव्रकृपायो बहुमोहपरिणतो रागेद्रूपसंयुक्तः । यच्चाति चारित्रगुणघातिनं द्विविधमपि चारित्रमोहं ॥१॥

४ अर्हसिद्धचेत्यतस्विथुतगुरुसाधुसहप्रत्यनीकः । यच्चाति दर्शनमोहमनन्तसंसारिको येन ॥१॥

गयमगुणं दुरंतं चउतयं अधम्मदारं (सूत्रं १३)

तस्स य णामाणि गोत्राणि इमाणि हंति तीसं, तं जहा-अबंभं १ मेहुणं २ चरंतं ३ संसग्गि ४ सेवणाधि-

रति, कथितं च सपदाऽब्रह्मासेवकस्य मिथ्यात्वव्योऽन्यथा तस्यागमे-दुर्लभयोधितोक्ता यथा

'संजज्जउत्तरंभंगे चेइयदब्बे य पवयणुद्दुहे । रिसिघाए य चउत्थे मूलगगी वोहिलाभस्स ॥१॥ इति ।

तथा चिरपरिचितमनादिकालसेवितं वा षाठः अनुगतं-अनवच्छिन्नं, दुरन्तं-दुष्टफलं, चतुर्थमधर्मद्वारमाश्रयद्वारमिति तस्याऽब्रह्मस्य स्वरूपमुक्तं अथ तदेकार्थिकद्वारमाह—

तस्य अब्रह्मस्य नामानि गोष्णाणि-गुणनिष्पन्नानि विद्मद्भवन्ति तद्यथा अब्रह्म-अकुञ्जलानुष्ठानं । १। मैथुनं युग्मस्य कर्म मिथुनं द्रव्यतो द्वयोः संयोगेन भावतो आत्मपरमाद्याभ्यां । २। 'चरन्तं' विधतो व्यापि । ३। संसर्गिः संपर्कः स्त्रीपुंससंगविशेषात् यतः—

नामाऽपि स्त्रीति संज्ञादि विकरोत्येव मानसं । किं पुनर्दर्शनं तस्या चित्तासोद्भासितश्रुचः ? ॥१॥४॥

सेवनानां चौर्यादिप्रतिसेवनानामधिकासे नियोगः, अब्रह्मकृत् प्रायश्चर्यादिप्रतिसेवापरो भवति आह च—

सर्वेऽनर्था विधीयन्ते, नैरर्थक्यकालसैः । अर्थस्तु प्रार्थ्यते प्रायः, प्रेयसीप्रेमकामिभिः ॥१॥५॥

तथा संकल्पो-विकल्पस्तन् प्रभवच्चात् यतः—

काम ! ज्ञानाभि ते रूपं, संकल्पात् किल जायसे । न त्वां संकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यसि ॥१॥ इति ६।

१। संपत्नीचतुर्थभंगे चेत्यद्वयमश्लाघी च प्रवचनोद्गहे । ऋषिघाते च चतुर्थे मूलेऽग्निर्योऽधिलाभस्य ॥१॥

विभंगो १४ विभ्रमो १५ अधम्मो १६ असीलया १७ गामधम्मतित्ती १८ रती १९ रागचिन्ता २० कामभोगमारो

मनःसंक्षोभश्चित्तचलनाद्विनेदं न जायते चरणधर्मस्येति गम्यं यदुक्तं—

'निष्कण्डकडनियद्वेषपहारनिम्बन्नजोगसंनाहा । महारिसिजोहा जुवईण जंति सेधं विगयमोहा ॥१०

अनिग्रहो-अनिपेक्षो मनसो विषयेषु प्रवर्तनात् तस्येति शेषः ११ । विग्रहः-कलहस्तद्वेतुत्वात् उक्तं च-

ये रामरावणादीनां सदग्रामा अस्तमानयाः । श्रूयन्ते स्त्रीनिमित्तेन तेषु कामो निबन्धनम् ॥१॥

अथवा व्युद्ग्रहो-विपरीतोऽभिविषयस्तत् प्रभवंत्वात् व्युद्ग्रहं उच्यते, पुनः उक्तं कामिनामिदं स्वरूपं-

दुःप्यात्मकेषु विषयेषु सुखाभिमानः, सौख्यतात्मकेषु नियमादिषु दुःखबुद्धिः ।

उत्कीर्णवर्णपदपङ्क्तिरिवाऽन्यरूपा । सारूप्यमेति विपरीतगतिप्रयोगात् ॥१॥ १२।

'विषयाश्च' विषयतो नाशो गुणानां संयमस्येति शेषः

'जइ ठाणी० १ तो पडिअं २ इति गाथादयं व्याख्येयं १३, विभङ्गो-विराधना एव गुणानां संयमस्येत्यध्याहार्यं १४, विभ्रमो-
आन्तिमत्वं अनुपादेयत्वपि काममोगेषु परमार्थबुद्ध्या सारत्वेनादरणीयत्वात् तथा विभ्रमाणां-कामचिकाराणां आश्रयत्वात् विभ्रमः

१ निरुपक्राशनिर्गन्धप्रसरनिर्गन्धयोगसन्नाहाः । महर्णयो योद्धारो युवतीनां सेवां यान्ति विमतमोहाः ॥१॥ २ जं न सेवेति 'क' प्रती
२ जइ ठाणी जइ मोणी जइ मुंडी चकली नवस्ती या । पय्यतो अ अवंमं यंभावि न रोयप मज्जे ॥१॥

तो पडियं तो गुप्पियं तो मुणियं तो यं चेइओ अया । भावइय्येत्तिगमंतिओडवि जइ न पुणइ अकजं ॥२॥

२१ वेरं २२ रहस्सं २३ गुज्झं २४ यहुमाणो २५ यंभचेरविग्घो २६ वावत्ति २७ विराहणा २८ पसंगो २९ काम-
गुणो ३० त्ति विग तस्स एयाणि एवमादीणि नामधेयानि होति तीसं (सूत्रं १४)

तं च पुण निसेवंति सुरगणा सअच्छरा मोहमोहियमती, असुर-सुयग-गरुल-विज्जु-जलण-दीव-उददि-
१५, अधर्मः अचारित्रधर्मत्वाद् १६; अशीलता चारित्रयजितत्वात् आशयेऽप्यब्रह्मचरणवारणं याकरहितत्वं १७, ग्रामधर्माः-शुद्धादयः
कामगुणास्तेषां गवेपणं लभं च ग्रामधर्मवृत्तिः [तसिः] अब्रह्मसेवनत्वाद् अब्रह्मस्युच्यते १८, रतिः-रङ्गधर्ममिथुनमित्यर्थः १९, रागो-
रागानुभूतिः रागचिन्तनं शृङ्गारादीनां कल्पना २०, कामभोगो प्रतीतो ताभ्यां सह मारो-मदनः मरणं वा कामभोगमारः २१,
वैरहेतुत्वाद्वैरं २२, एकान्ताचरणत्वाद् रहस्यं २३, गोपनीयत्वाद् गुह्यं २४, यद्दृष्टं माननीयत्वात् बहुमानः २५, ब्रह्मचर्यं-मैथुनधिरमणं
तस्य विमो व्याघातः २६, व्यापत्तिः श्रेयो गुणानामिति गर्भं २७, विसाधना चारित्रधर्मस्य २८, प्रसंगः कामेषु प्रसजनमभिप्रेतः २९,
कामगुणो मदनकरणकार्यं ३०, तस्य अब्रह्मचर्यस्य एतानि नामानि एवमादिकानि पूर्वोक्तानि नामधेयानि-नामानि भवन्ति-वर्तन्ते
त्रिशस्तसंख्याकानि, इदं कायया व्याख्येयं, केवलं नैतानि किन्त्वन्यान्यपि भवन्ति ।

तच्च अब्रह्म पुनः कं के निपेवन्ते तानाऽह-सुरगणाः-वैमानिकदेवसमुदायाः अप्सरोभिः सहिताः सदेवीका इत्यर्थः, देवयोऽपि
सेवन्ते इत्यर्थः । कीदृशास्ते मोहेन मोहिता-विपर्यासिता मतिर्येषां ते । तथा असुराः-असुरकुमाराः, भुजगाः-नागकुमाराः, गरुडचञ्जः-
गरुडाः सुपर्णकुमाराः, विष्टुत्कुमाराः, ज्वलनाः अग्निकुमाराः, दीपकुमाराः, उदधिकुमाराः, दिशिकुमाराः, पवनाः-वायुकुमाराः, स्तनित-

दिमि-एवण-धणिआ, अणवंनि-पणवंनिय-इसिवादिय-भूयवादिय-कंदिय-महाकंदिय-कूहंड-पयंगदेवा,
पिमाय-भूय-जलव-रयवस-किंनर-किंपुरिस-महोरग-गंधब्बा, तिरियजोइसविमाणवासि-मणुयगणा, जल-
परालपरलहयरा य, मोहपडिबद्धनिता, अचित्तण्हा, कामभोगतिसिया, तण्हाए बलवईण महइए समभिभूया
रुमासः एते दण धुवनपतिभेदाः कुमारः स्वनामसद्वयेष्टाविशेषत्वात् भिन्नदण्डका ज्ञेयाः एषां दण्ड-
गमासः । अणपदिक्काः १ पणपदिक्काः २ ऋषिवादिक्काः ३ भूतवादिक्काः ४ ऋन्दिक्काः ५ महाऋन्दिक्काः ६ कूष्माण्डाः ७ पतङ्गाः ८
प्लेच्छो व्यन्तानिकाया व्यन्तरत्नविशेषाः । उपरिचर्चिनः यनादीनामन्तरस्यानर्वाचिनः प्रायो यानमंतर इति माणा एषामपि दण्डः ते
न ते देवाग्रति कर्मधारयः । तथा पिशाचादयोऽष्टो-व्यन्तरभेदाः अयस्मात् पूर्वोक्तानामिति, पिशाचाः १ भूताः २ यक्षाः ३ राक्षसाः
४ किमराः ५ किंपुरयाः ६ महोरगाः ७ गन्धर्वाः ८ । निर्यग्लोके यानि ज्योतिष्कविमानानि तेषु निवसन्ति ये ते ज्योतिष्कविमानवा-
सिनः अतंग्येयाः ज्योतिष्का इत्यर्थः, मनुजा मानवा एषां पदानां दण्डः तेषां ये गणास्समूहाः । जलचराः मरस्यादयः, स्थलचराः
पतुष्पदादयः, रौरवाः-विहंगमादयः, मोहेन अज्ञानेन रागद्वेषविपर्यासहृदयेन तेषु या मतिवद्धं निविष्टं चित्तं येषां ते, तथा अचित्तताः
प्राप्तेष्वपि कामेष्वविगततृष्णा इत्यर्थः, कामभोगे तृप्तिता-स्तृष्णालवः अप्राप्तकामभोगेच्छवः एतदेव ग्रंथयद्वाह-वृष्ण्या-ओगा-
मिलाणेन पल्लवत्या तीव्रया महत्या यद्वाविषयतया समभिभूताः पराभूताः, ग्रथिताः विपर्ययस्सह सम्बद्धाः, अतिमृच्छिताः विषय-
दोषदर्शनं प्रति मूढतां प्राप्ताः

“न मांसभक्षणे योगो, न मधे न च मैथुने । सेविताः शान्तिमायान्ति, असेव्या गृद्धिचर्द्धिनः ॥१॥

गदिया य अतिमुच्छ्रिया य, अवंभे उस्सण्णा तामसेण भावेण अणुमुष्का, दंसणचरित्तमोहस्स पंजरं पिव करंति
अन्नोऽन्नं सेवमाणा,

भुज्जो असुर-सुर-तिरिय-मणुअ-भोगरतिविहारसंपउत्ता य चक्खवट्ठी सुरनरवतिसंघया, सुरवरुव देवलोए

इत्यादि भाषासुपजीव्य तेनैव प्रवर्तन्त इत्यतिमृच्छिताः, तदेतोः अत्रह्यणि अवसन्नाः श्रिथिलाः पट्ट इव निमग्नाः, तामसेन
भावेन अनुमुक्तास्तद्भावेनैव प्रवर्त्तमानाः ज्ञानभावेन रहिता इत्यर्थः, तादृशाः नराः दर्शनचारित्रमोहस्य-द्विरूपसफलमोहनीयकर्मणः
पञ्जरं शकुनेर्बन्धनस्थानं, आत्मानं बन्धनस्थानं कुर्वन्ति-विदधति सारादयः पूर्वोक्ता इति । अन्योन्यं परस्परं अवलोकयमानाः सन्तो
भूयः पुनःपुनः असुरसुरतिर्यगमनुष्येभ्यो ये भोगाः शब्दादयस्तेषु या रतिः-रागस्तत्प्रधाना ये विहाराः-क्रीडाविविधप्रकाराश्चेष्टास्तैः
संप्रयुक्ताः संयुता ये, ते के इत्याह-चक्रवर्त्तिनो राजातिशायिनः-मसागरां महीं मंडलिकत्वेन युज्या भस्तवर्षं चक्रवर्षित्वेऽपि
धीराः भोक्तॄणा भारहवांसं अतुलं शब्दादींशानुभूय कामभोगेऽप्यविवृप्ता सन्तो मरणमुपनयन्ति इति संदृक्कः, के ते ? क्रियायाः ?
इत्याह-क्षरैर्ज्ञैरेतैः सत्कृताः पूजिताः के इव अनुभूयमाना इत्याह-सुरवरा इव देवप्रवरा इव यथा देवप्रवरा देवलोके सुखमनु-
भवन्ति तद्वत्तेऽपीति, भस्तक्षेत्रसम्बन्धिनां नगराणां-पर्वतानां, नगराणां-कररहितस्थानानां, निगमानां वणिग्जनप्रधानस्थानानां,
जनपदानां-देशानां, पुरवराणां-राजधानीरूपाणां, द्रोणमुखानां-जलस्थलपथयुक्तानां, खेटानां-धूलीप्राकाराणां, कर्कटानां-
कुनगराणां, मडम्बानां-दुरस्थितसन्निवेशान्तराणां, संचाहानां धान्यादिरधार्यं संवहनोचितदुर्गविशेषाणां, पत्तनानां जलपथस्थल-
पथयोरेकतरयुक्तानां, सहस्रैः मंडिता या सा तादृशी तां, अत्र चक्रवर्त्तिंश्चद्विविस्तरस्तु ग्रन्थान्तरादवसेयः परं किञ्चिद् अत्र

भरत-पाग-गगर-णियम-जणवय-पुरवर-दोणमुह-सेड-कव्वड-मंडय-संचाह-पटणसहस्समंडियं थिमियमे-

लिल्लयते चक्रिकद्विसूत्र-

यथाणां षोडशसहस्रीं सेवावर्ती, तत्र चतुर्दशसु रत्नेषु एकैका सहस्रः, चक्रिणः स्कन्धयोद्धाः, तथा द्वात्रिंशत् सहस्राश्च सुदृढबद्ध-
राजानः सेवाकर्तारः, चतुर्गृहसहस्रयः अन्तःपुरप्रभृतयः एकलक्षाष्टविंशतिसहस्राश्च वाराङ्गनास्तस्यैव भोग्याः, द्वात्रिंशत्सहस्राणि
देवानां, द्वासप्ततिमहस्राणि महापुरुषाणि, अष्टाचत्वारिंशत्सहस्राणि पत्तनानि, नवनवसहस्राणि द्रोणमुखानि, पद्मत्रिंशत्सहस्राणि वेला-
कुलानि, चतुर्दशसहस्राः जलपथाः, एकविंशतिसहस्राः संनिवेशाः, द्वात्रिंशत्सहस्रयः महानगर्यः, षोडशसहस्रयः राजधान्यः, षोडशस-
हस्राणि श्वेतानि, चतुर्विंशतिसहस्राणि मण्डपानि, तानि एव कर्षयानि, चतुर्दशसहस्राणि सेवायनानि, षोडशसहस्राः रत्नाकराः,
नवनवतिसहस्राः गुयणांघ्राकराः, विंशतिसहस्राः सामान्याकराः, षोडशसहस्राणि द्वीपाः, पद्मपञ्चाशदन्तरद्वीपाः, पण्यवतिकोटयो ग्रामाः,
एकोनपञ्चाशत्सहस्राण्युद्यानानां, एकोनपञ्चाशत् कुराज्यानि, षोडशसहस्राणि म्लेच्छराज्यानि, चतुरशीतिलक्षानि ग्रत्येकं गजाश्वर-
थानां, पण्यवतिकोट्यः पत्तयः, सर्वसैन्ये त्वष्टादशकोटयोऽद्याः, मन्त्रीधराणां चतुर्दशसहस्री, पण्डितानामश्रीतिसहस्री, तत्तारक्षाः
एवंपापाश्च प्रत्येकयोः चतुरशीतिसहस्री, नियोगिनां कोटिप्रयं, कौटम्बिकानां कोटिसप्तकं, त्रिणि ग्रतानि पण्डित द्वापकाराश्चक्रिभोज्यार्थं,
अन्ये पद्मत्रिंशत्कोट्यः यूपकराः, पद्मत्रिंशत्कोट्यथाभरणधारकाः, चतुःषष्टिसहस्राः कल्याणमहाकल्याणकारकाः, पद्मत्रिंशत्कोटयोऽस्त-
मर्दाः, त्रिलशाः ग्रसरथाः, पञ्चलथा दीपिकाधराः, तिस्रः कोटयः श्रवोद्यानि, चतुरशीतिलक्षानि निःस्नानानि, दशकोटयः पताकाः,

यणियं एगच्छत्तं ससागरं भुंजिज्ज वसुहं, नरसीहा, नरवई, नरिंदा, नरवसभा, मरुयवसभकल्पा, अञ्भहियं
 रायतेयलच्छीणं दिप्पमाणा, सोमा, रायवंसतिलगा रवि-ससि-संख-वरचक्का-सोत्थिथ-पडाग-जय-मच्छ-कुम्भ-
 रद्धवर-भग-भवण-विमाण-तुरय-तोरण-गोपुर-मणिरयण-नंदियावत्त-मुसंल-णंगल-सुरदयवरकप्परुयव-

द्वात्रिंशत् सहस्राणि द्वात्रिंशद्वदनाटकानि, त्रिलक्षानि भोजनस्थानकानि, द्वात्रिंशत्कोटयः कुलानि, एककोटिगोकुलानि, कोटिहलानि,
 अष्टादश श्रेणयः, प्रश्रेणयश्चाष्टादश, श्रेष्ठि-सार्थवाह-माडम्बिक-महत्तर-अङ्गरक्षक-स्यमिकादि-सौविदल्ल-महामल्ल-मल्ल-प्रतीहार-
 महामानाश्वरोह-सारथि-कथक-नर्तक-दूतादयोऽनेककोटिसंख्याः, गङ्गासिन्धुदेव्यौ, खण्डप्रपात-तमिस्रादिगुहादेव्यौ, मागध-
 वरदाम-प्रभासतीर्थत्रयसुराः, हिमवद्गिरिः ऋषभकुटाधिष्ठायकौ सुरो ॥ इत्यादि चक्रिन्नाद्विस्वरूपं ज्ञेयम् ॥

तादृशीं स्तिमितां-निधलां निर्भयत्वेन स्थिरजनाश्रितां-भृतामित्यर्थः, मेदिनी-यां पृथ्वीं एकमेव छत्रं यत्र सा तां एकराज-
 त्यमिव, ससमुद्रान्तां यावत् चतुर्दिशं तां भुक्त्या पालयित्वा परेभ्यः, वसुधां पृथ्वीं, अत्र हि भवन्तं सागरं तं धीरो भोचूण भा-
 रहयासमिति, अत एव नरेषु सिंहाः-शूरत्वात्, नरपतयस्तत् स्वामित्वात्, नरेन्द्रास्तेषां मध्ये ईश्वरत्वात्, अङ्गीकृतकार्यभारनिर्वा-
 हकत्वात् नरदृपभाः, मरुदृपभकल्पाः, मरुतो देवता-नाग-भूत-यक्षाः वृन्दास्कास्तेषु दृपभकल्पाः, तथा स्वदेशोत्पन्नगवादिरत्नभो-
 ग्यत्वादृपभकल्पाः, अभ्ययिकं-अधिकं राजतेजोलक्ष्म्या दीप्यमानाः, सौम्या अदारुणा नीरुजा वा, राजवंशतिलकास्तन्मण्डनभृताः ।
 रविः-सूर्यः, शशी-चन्द्रः शङ्खसिरेखः, वरं-प्रधानं यच्चक्रं, स्वस्तिकः, पताकाः-ध्वजाः, यवाः-मध्यपृथुला उभयतस्तीक्ष्णाः,

१ सार्थभो भरण

मिगयति-भद्रासण-सुसुनि-धूम-चरमउड-सरिय-कुंडल-कुंजर-चरवसभ-दीव-मंदर-गरुड-उक्षय-इंदकेउ-
दग्गण-अट्टावय-चाव-याण-नयवत्त-मेह-मेहल-वीणा-जुग छत्त-दाम-दामिणि-कमंडलु-कमल-घंटा-वरपो-
त-सुइ-सागर-कुमुदागर-भगर-हार-गागर-नेउर-णग-णगर-चहर-किन्नर-मयूर-चररायहंस-सारस-चकोर
मत्स्याः-मीनाः, कूर्माः कल्लुपाः, रथवरः-प्रधानसन्दनः, भगो-योनिः, भवनं-गृहं, विमानं-देवगृहं वैमानिकानां, तुरगः-अश्वः,
वोरणं गोपुरं च प्रसिद्धानि, मणिचन्द्रकान्तादि रत्नानि-कैकेतनदीनि, नन्यावत्तो-नवकोणकस्थितिकः, मुञ्जलं-कण्ठपङ्कनं, लाङ्गलं
देवहलं वा, मुण्डु रचितः कृतो वरः प्रधानो यः कल्पद्रुमः, मृगपतिः-सिंहः, भद्रासनं-सिंहासनं, मुरुचिः-आमरणविशेषः, स्तूपः,
वरः-प्रधानो मृकुटः, मुक्तायली, कुण्डलं-कूर्णभरणं, कुञ्जरो-हस्ती, चरदृषपः-प्रधानगौः, दीपो-जलान्तस्वटं, मन्दरो-मेरुः, गरुडः-
गुणर्णः, खजो-लघुपताङ्गा, इन्द्रमहोत्सवयष्टिः, दर्पणः-आदर्शः, अष्टाष्टं-द्युतफलकं, कैलाशः-पर्वतविशेषो वा, चापं-धनुः, याणः
शरः, नक्षत्रं-गारकः, मेघो-पनः, मेखला-कांची, वीणा-तंत्री, धुर्यं-खट्वाङ्कं, छत्रं-आतपचारणं, माला-सूतः, दामिनी-आश-
रीतारलम्बिनी माला, कमण्डलुः-कुण्डिका, कमलं-पद्मं, घंटा प्रधानयोतः-श्रवणं, सागरः-समुद्रः, शूची-सीवनोपकरणं तदाकारं
भूतणं वा, [मागरः समुद्रः] कुमुदयनं कुमुदाकटः, मकराः-मत्स्याः, द्वारः प्रतीतः, गागरसि सीणामाभरणविशेषः मगरीकलशोवा,
नूपुरं-पादामरणं, नगः पर्वतः, नगरं-भूरिनरावासः, यजं, किन्नरो-चाद्यविशेषो देवविशेषो वा, मयूरो-वर्हिः, प्रधानराजहंसः,
सात्यः-कौशः, चक्रोरः पक्षी, पञ्चमात्रौ दन्दचरः एतेषां यस्मिंश्चनं-युग्मं, चामरं-चालव्यजनं, खेटकं-फलकं, पञ्चीसक्को-चाद्यविशेषः,

१. गुरुवि २ धुम इति भाषा ३ घट इति भाषा ४ चस्व भाषा ५ ट्यं भाषा

चक्रवाग-मिहुण-चामर-खेडग-पञ्चीसग-विपञ्चि-वरतालियंट-सिरियाभिसेय-मेइणि-खगंकुस-विमलक-
लस-भिगार-चद्धमाणगपसत्थउत्तमविभत्तवरपुरिसलक्खणघरा, बत्तीसं वररायसहस्साणुजायमग्गा, चउसट्ठि-
सहस्सपयरजुवतीण पायणकंता, रत्ताभा, पउमपम्हकोरंटगदामचंपकसुतयवरकणकनिहसवद्दा, सुवण्णा, सुजा-
यसब्बंगसुंदरंगा, महग्घवरपट्टणुगय-विचित्तरागएणिमेणिणिमिय-दुगुल्लवरचीणपट्टकोसेल्ल-सोणीसुत्तकवि-

विपञ्ची-सप्तवञ्ची वीणा, प्रधानं तालवृत्तं, लक्ष्म्याः अभिपेकः, मेदिनी-पृथ्वी, खड्गः-असिः, अङ्कशो-हस्तिशिक्षणशस्त्रं, निर्मलः-
उज्ज्वलः कलशः, भृङ्गारस्तदेव प्रतिष्ठानयुक्तः, वर्द्धमानकं-पुरुषारूढः पुरुषो वा दरावसंपुटं, प्रशस्तानि-उत्तमानि माङ्गल्यानि विभक्तानि
वराणि-प्रधानानि पुरुषाणां लक्षणानि तानि धारयन्ति ये ते । द्वात्रिंशता राजवराणां सहस्रैः अनुयातो-अनुगतो मार्गो येषां ते तथा ।
चतुःषष्टिप्रधानयुवतीनां नयनकान्ता-लोचनाऽभिरामाः परिणयनभर्तारो वा, स्वता-लोहिता आभा-कान्तिर्येषां ते । पद्मगर्भः कोर-
ण्टकदाम-कोरण्टकाऽभिधानपुष्पसक्, चम्पकः-पुष्पविशेषो, सुतप्तवरकनकस्य यो निकपो-रेखा स तथा तत एतेषामिव वर्णो येषां
ते, तथा सुष्ठु-शोभनो वर्णो येषां ते तथा, सुष्ठु निष्पन्नानि सर्वाङ्गेन-सर्वप्रकारेण सुन्दराणि-शोभनानि अङ्गानि-अवयवा येषां
ते । तथा महार्घाणि-महामूल्यानि प्रधानक्षेत्रोत्पन्नानि-पत्तननिष्पन्नानि, विविधरागाणि, एणी-हरिणी प्रेणी च तत्प्रधाना जातिविशेषा
मृगी तच्चर्मवत् मृदूनि यानि दुक्कलानि वल्कलवस्त्राणि वा तच्चर्मजातानि, तथा दुक्कलो-वृक्षविशेषः तस्य वल्कलं-त्वचं लात्था उदूखले,
जलेन सह कुट्टयित्वा-चूर्णीकृत्य ध्वत्रीकृत्य वृयन्ते तानि दुक्कलानीत्युच्यन्ते, वरचीनान्यपि तान्येव वल्कलवृक्षस्यैव यानि अभ्यन्तरत्य-

१ धीज्जणो भाया २ होर इति भाषा

भूसिपंगा, वरसुरभि-गंधवरचुणवासावरकुसुमभरिथसिरया, कल्पियेयायारियसुकयरइतमालकडंगंगयतुडि-
पपरभ्रसणपिणद्वेहा एकावलिकंठसुरइयवच्छा पालंवलंथमाणसुकयपडउत्तरिज्जमुद्धियापिंगलंगुलिया, उल्ला-
सनेयत्परइयचेद्वगविरायभाणा, तेएण दिवाकरोन्व दित्ता सारयनवत्थणियमहुगंभीरनिद्धघोसा, उप्पन्नसमत्त-
रुनिमित्तानि-निष्पाद्यमानानि यस्मत्तरकोमलानि भवन्ति, तथा चीनदेशोत्पन्नानि चीनानीत्युच्यते, पट्टस्रमयानि पट्टानि कुत्राऽपि
याचनान्तरे निर्मितस्थाने क्षौमिक इति पाठस्तत्र शौमिकानि-काष्णसिक्कानि वृक्षेभ्यो निर्गतानि इति अन्ये, अतसीमयानीत्यपरे इति
पृष्ठदृष्टिचकारः क्षौद्रयाक्षारोद्भवानि कौशेयकानि यानि यस्मानि तथा श्रोणिसुत्रकं-कटिसुत्रकं तेन भूषितं-शोभितं अङ्गं येषां ते तथा ।
प्रधानमनोऽनुपयाकलक्षणः सुरभयो गन्धास्तादृशः चूर्णवासश्चन्दनादीनां पिष्टं वरकुसुमानि मालस्यादिप्रतीतानि तैर्भरितानि-भृ-
तानि वा शिरांसि-मस्तकानि येषां ते तथा । कल्पितानि-रचितानि छेकं-दैक्षः कृतानि आर्यजनपरिधानयोग्यानि, शिल्पिना सुष्ठु
कृतानि रतिदानि-मुलकारीणि तादृशानि माला-आभरणविशेषः, कटकानि वलयानि कङ्कणानि. कुण्डलानीत्यपि पाठः, अङ्गदानि-
भुजाभरणानि, मुद्रिता चाङ्गुराधिरा प्रवरभूषणानि च मुकुटादीन्येव भूषणानि तैः पिण्डं-व्याप्तं देहं येषां ते तथा । एकावलीस्त्वैकस-
रि को हारः, कण्ठे-गले मुष्टु रचितः-परिहितः यस्मि-दृढये येषां ते तथा । प्रालम्बं द्रुमणकं तद्वत् प्रलम्बमानो-लम्बायमानः मुकुतः-
सुगन्धितः पटः-परियानाहयाटिकाविशेषः उचरीयकं उपरिकायवस्त्रं, मुद्रिका-अङ्गुल्याभरणं तैः कृत्वा पिंगला पीतछायिकाऽङ्गुलयो
येषां ते तथा, सर्वत्र पदे कर्मपास्यो ज्ञेयः । उज्ज्वलः-निर्मलः नेपथ्यो-वेपः रतिदः-मुस्तकतरचितो चा, चिह्नगन्धि वस्त्राभरणं चा

१ कज्जरो इति भाषा २ उच्चरासण इति भाषा

रयणचक्ररयणस्पष्टाणा, नवनिहिवहृणो, समिद्धकोसा, चाउरंता, चाउराहिं सेणाहिं समणुजातिज्जमाणमग्गा,
लीन चिह्णं द्वेयं तैः शोभमानं वा तदेव राजमानं-दीप्तमानं येषां ते तथा । तेजसा कृत्वा दिवाकर इव दीप्ताः-भासुराः । शरत्का-
लोत्पन्नं नवं उत्पद्यमानास्वयं यत् स्तनितं मेघगर्जितं तद्वत् मधुरः-श्रोत्रसुखकृत् गम्भीरो भूरिकालस्थायी स्निग्ध-स्नेहल इष्टतरो
घोषः-स्त्रो येषां ते तथा । वाचनान्तरे सागरनवे चरसागरनिनाया दृश्यते । उत्पन्नानि-प्राप्तानि समस्तरत्नानि तैः प्रधानाः, रत्नानि
चतुर्दश तद्यथा—

'सेणावह १ गाहावह २ पुरोहि य ३ तुरग ३ चतुर्ह ५ ।

गय ६ इत्थी ७ चक्रं ८ छत्तं ९ चर्म १० मणि ११ कागणि १२ खरग १३ दंडो य १४ ॥१॥

चतुर्दश रत्नानि पुनः सेनापत्यादीनि । तत्र सेनापतिर्गङ्गासिन्धुपरपारविजयसमर्थः परैरप्रतिहतशक्तिः ॥१॥ गृहपतिर्गृहो-
चितशाल्यादिसर्वधान्यानां फलानां शाकानां च तत्कालमेव कर्त्ता सकलचक्रसैन्यस्याऽपि पुरयिता च प्रस्तावे ॥२॥ पुरोधाः
सर्वशुद्रोपद्रवशांतिहृत् ॥३॥ गजवाजिनो प्रकृष्टवेगपराक्रमौ ॥४॥५॥ वर्धकिरवसरे सत्त्वरमेव समग्रसार्वभौमसैन्यस्याऽपि यथा
विलोक्यमानभवनविरचनाद्यलं कर्म्मिण उन्मग्ना-निमग्नायुग्मनिम्नगासुगमपद्याकृच ॥६॥ स्त्रीरत्नं सर्वातिशायिकामसुखनिधानं ॥७॥
चक्रं महत्सारं व्यामप्रमाणं सर्वयुधप्रधानममोघं च ॥८॥ व्याममात्रं छत्र प्रशुहस्तस्पर्शत् द्वादशयोजनविस्तारि वैतादयोत्तरभाग-
वर्निम्लेच्छानुरोधि मेघकुमारोपसृष्टवारिषारानिचारि नवनवतिसहस्रकाञ्चनशलाकाग्रथितं काञ्चनमयोद्दण्डदण्डमण्डितं, चस्तिप्रदेशे

१ मुद्रित प्रवचनसरोद्धारपृष्ठ ५० तमे न्यस्तगाथाविवरणमेतद्

पञ्चविराजितं अर्जुनाभियानप्रधानपाण्डुरस्वर्णप्रत्ययस्तृप्तदृष्टदेशं तपनातपचातवृष्ट्यादिदोषनाशकं च ॥९॥ चर्मं द्विहस्तग्रमितं चैता-
द्वयवर्त्तितोत्तरदिग्वातिं म्लेच्छकारितास्तुच्छजलदवृष्टौ स्वाभिकारमर्शो द्वादशयोजनविस्तृतं व्योम्नि स्थितमुपरि छत्ररत्नाञ्छादितं
सकलनक्रितेनाजनानां वसुशरावदाधाररूपं प्रातस्त्वापराह्नः निष्पाद्यमानशाल्याद्युत्पत्तिनिमित्तं च ॥१०॥ मणिस्तनं चतुरङ्गुलप्रलम्बं
द्वयङ्गुलपृथुलं वैश्यमयं त्र्यसं पटञ्जं छत्रमुभयस्थं हस्तिस्कन्धस्थं च द्वादशयोजनानि प्रकाशयति, क्षुद्रोपद्रवान् विद्रावयति, हस्तस्थे
तस्मिन् स्थितयौवनः स्यात् अवस्थितकेशनस्वयं ॥१॥ कर्माक्षीरत्नं अष्टसौवर्णिकं चतुरङ्गुलं समचतुरस्रं सर्वविद्यापहारि तिमिस्रा-
खण्डप्रपातागुहयोर्द्वादशयोजनावधितिमिसहरं चक्रिणा रजन्यां सैन्यान्तरन्धस्तं ध्वजवत् प्रकाशकरं चक्री च तिमिस्रागुहायां पूर्वपश्चि-
मभिशयोः प्रत्येकं योजनान्तराणि पञ्चधनुःशतायामविक्रमभाणि योजनं यावदुद्योतकानि चक्रनेम्याकाराणि वृत्तानि गोमूत्रिकाक्रमे-
णैकस्यां भित्तौ पञ्चद्विंशतिः, परस्यां भित्तौ चतुर्विंशतिः एवं एकोनपञ्चाशत् मण्डलानि तेन कर्माक्षीरत्नेन खटिकावत् सुखोच्छ्वेन
लिखति भरताऽपराद्धदिविजयाय यावत् चक्री तावचान्येव विष्टुन्ति, गुहाऽपि च तावदिवोद्घाटा विष्टुति, एवं खण्डप्रपातगुहायामपि
क्षेपं ॥१२॥ त्वद्गो. द्वात्रिंशदङ्गुलप्रमाणः संग्रामेऽप्रतिहतशक्तिः ॥१३॥ दण्डरत्नं रत्नमयं पञ्चलताकं वज्रसारं व्यामप्रमाणं शृष्टुसे-
नाविश्रासकं विषमोन्नतभूमिभागसमत्वकारकं शान्तिकरं मनोरथपूरकं सर्वत्राऽप्रतिहतं योजनसहस्रमप्यधः प्रविशति ॥१४॥ चतुर्दशाऽपि
चैतानि प्रत्येकं यशसहस्राधिष्ठितानि, एषु च सेनापत्यादीनि सप्त पञ्चेन्द्रियाणि, चक्रादीनि सप्तकेन्द्रियाणि पृथ्वीरूपाणि ॥ इति चतु-
र्दशरत्नस्वरूपं लेख्यतो लिखितं विस्तरस्तु ग्रन्थान्तरादव्येयः । निधिसरूपप्रतिपादका गाथाधेमाः जम्बूद्वीपपञ्चमीप्रवचनसारोद्धारगताः-

नवनिधिपतयः, निघयश्चैव

नेसन्पे १. पण्डुपए २ पिंगल ए ३ सन्वरयणे ४ तथा महापउमे ५ काले य ६ महाकाले ७ माणवग ८
महानिही संले ९ ।

ग्रन्थान्तरे संस्कृतभाषया श्लोको यथा—

महापद्मश्च १ पद्मश्च २, शङ्खो ३ मकरकच्छपौ ४-५ ।

मुकुन्द ६ कुन्द ७ नीलाश्च ८, त्वर्वश्च ९ निधयो नव ॥१॥ इति

नेसन्पमि निवेसा गामागरनगरपट्टणानं च । द्रोणमुद्दमंडपाणं स्वंधायाराण गिहाणं च ॥२॥

गणियस्स य गीयाणं, माणुम्माणस्स जं पमाणं च । धत्तस्स य वीयाणं, उप्पत्ती पंडुए भणिया ॥३॥

सन्वा आहरणविही, पुरिसाणं जा य जा य महिलाणं । आसाण य हत्थीण य, पिंगलगनिहिम्म सा भणिया ॥

रयणाइं सन्वरयणंमि चउदस पवराइं चक्कयट्ठीणं । उप्पज्जंति एगिदियाइं पञ्चिदियाइं च ॥५॥

चक्कासिछत्तवंडा, आउहसालाइं हुंति चत्तारि । चम्म-मणी-कागिणी-निही, सिरिगेहे चक्किणो हुंति ॥६॥

सेणावइ गादावइ, पुरोहिओ वट्ठइओ नियनयरे । थीरयणं रायकुले, वेयट्ठगिरिओ करितुरया ॥७॥

यत्थाण य उप्पत्ती, निप्फत्ती चेव सन्वभत्तीणं । रंगाण य धाऊणय सन्वा एसा महापउमे ॥८॥

काले कालघाणं, भन्वपुराणं च तेसुवि वंसेसु । सिप्पसयं कम्माणि य, तिन्नि पयाए हियकराइं ॥९॥

१ मुद्रित प्रयचनसारोद्धारपृष्ठाद् ११ तमन्यस्तनवनिधिस्वरूपविवरणतोकिञ्चित्संगृहितं ग्रन्थसारेण

लोहस य उत्पत्ती, होह महाकालिआगराणं च । रूपस सुवणस य, मणि-मोत्तियसिलपयालाणं ॥१०॥
जोराण य उत्पत्ती आवरणार्णं च पहरणार्णं च । सन्धा य जुद्धनीर्ह माणवगे दंढनीर्ह य ॥११॥
नदविही नादयविही, कव्वस्तय चउल्लिहस निष्कत्ती । संखे महानिदिम्मि उ, तुडियंगणं च सन्वेसि ॥१२॥
पकटपइटाणा, अट्टस्तेहा य चनव य चिक्खंभे । चारस दीहा भंजससंठिया जणद्वीर्ह सुहे ॥१३॥
वेरुल्लिगमणिक्काडा, कणमया विचिरयणपडिणुणा । ससिद्धरचक्क लक्खणा, अणुसमयणोयवत्तीया ॥
पलिओयमट्ठिंया निहि सरिनामा य तत्थ म्वलु देवा । जेसि ते आवासा, अक्खिआ आदिदद्या य ॥१५॥

एतायां किञ्चित् क्रमात् व्याख्या—

नैऋत्पर्वतरसु निधिषु कल्पपुल्लकानि द्वाधतानि सन्ति तेषु च विद्यस्थितिराख्यायते, तत्र यस्मिंश्चिदौ यदाख्यायते तत्तदाह-
दनाश्रुलमाहस्त्रिको ग्रामः प्रसन्निव युज्यादिगुणानिति ग्रामः, आकरो-यत्र लवणादि उत्पद्यते, नगरं-राजधानी कररहितं वा, पत्तनं-
जनपथस्थलपथोरैकत्रयुक्तं, द्रोणमुखं-जलपथस्थलपथयुक्तं, महम्बं-अर्धवृत्तीयगन्युतान्तर्गमित्तरहितं स्कन्धादारः कटकनियेशुनं च
गृह्यन् आषणादीनां ग्रामादीनां च स्थापनमन्ये कुर्वन्ति व्याख्यानं-यदुक्तं—

ग्रामो घृत्त्याधृतः स्यान्नगरमुक्तुगोपुरोद्भासिशोभं, खेटं नवद्विवेष्ट्यं परिधृतमभितः कर्षटं पर्वतेन ।
ग्रामैर्युक्तं महम्बं चलितदशाशतैः पत्तनं रत्नयोनिद्रोणाख्यं सिन्धुवेलावलगितमथ सन्धाधनं चाऽद्विदृष्टं ॥१॥
गणितस्य दीनारपुगफलादिलक्षणस गीतानां स्वर्पाटवक्त्रणादीनां प्रबन्धानां, मानं सेविकादि तद्विषयं यच्चदपि मानमेव धान्यादि

तुरगवती गयवती रहवती नरवती चिपुलकुलवीसुयजसा, सारयससिसकलसोमवयणा, स्ररा, तेल्लोकनिगयप-

मेयमिति भावः, उन्मानं तुलाकर्पादि, वीजादीनां शाल्यादीनां देशकालौचित्येनोत्पत्तिनिष्पत्तिः ॥३॥ चतुर्थ्यादिगाथाचतुष्कमुत्तानार्थं ॥७॥ सर्वभक्तीनां सर्वेषां वत्सादिगतानां भक्तिविशेषाणां रंगाणां मञ्जिष्टा-कृसुम्भादीनां घातूनां लोहादीनां ॥८॥ जगति त्रयो वंशा-स्तीर्थकरचक्रिश्चलवासुदेवश्च सत्का एषु यद्भाव्यं-भावि पुराणमतीतं, उपलक्षणत्वाद्वर्तमानं च शिल्पगतं-घट १ लोह २ चित्रक ३ वस्त्र ४ नापित ५ शिल्पानां ग्रयेकं विंशतिभेदत्वात्, कर्माणि-कृषिवाणिज्यादीनि जघन्यमध्यमोत्कृष्टभेदेन त्रीणि ९ शिलाः स्फाटि-कादयः १० आवरणानां खेटकादीनां सर्वाऽपि युद्धनीतिः व्यूहरथनादिलक्षणा दण्डनीतिः सामादिवर्तुर्दो ॥१॥ त्रुटिताङ्गानामातोद्यानां एषामुत्पत्तिराख्यायते-अन्ये च ते पूर्वोक्ताः पदार्थाः सर्वेऽपि नवसु निधिपूतयन्ते साक्षादेवेति व्याख्यानयन्ति ॥१२॥ प्रत्येकमष्टसु चक्रेषु प्रतिष्ठानमवस्थानं येषां ते अष्टचक्रप्रतिष्ठानाः प्राकृतत्वादष्टशब्दस्य परनिपातः, अष्टौ योजनानि उत्सेधः-उच्चैस्त्वं येषां ते वैदुर्य-मणिकपाटाः मञ्जूपासंस्थानसंस्थिताः सदैव मङ्गामुखेऽवस्थिताः भरतविजयानन्तरं चक्रिणा सह पाताले चक्रिपुरमनुगताः ॥१३॥ शशिशरचक्राकाराणि लक्षणाणि चिह्नानि येषां ते शशिशरचक्रलक्षणाः, प्राकृतत्वाज्जसु लोपः, अनुरूपा समाऽविपमा यदनोपपत्तिद्वार-घटना येषां तेऽनुसमवदनोपपत्तिकाः ॥१४॥ आवासा-आश्रया आधिपत्याय-आधिपत्यनिमित्तमेक्याः नाऽधिपत्यं क्रयेण लभ्य इति भावः ॥१५॥ इति नवनिधिस्वरूपं प्रवचनसारोद्धारश्रुचितो वर्णितमिति ॥

समृद्धो-भृतो विभूतिभिः कोशो भाण्डागारं येषां ते तथा त्रयः समुद्राश्चतुर्थो हिमवान् तान् यावत् अन्तःस्वरूपं आज्ञा येषां ते तथा, चतुर्भिः अंशैः हस्त्यश्वरथपदातिलक्षणैः सेनाभिः समनुगम्यमानो मार्गो येषां ते तथा । पुनस्तदेव दर्शयति तुरगाणां अश्वानां

भावलक्ष्मसा समतभरहाहिवा, नरिदा, ससेलवणकाणं च हिमवंतसागरंतं धीरा भूत्तुण भरहवासं जिय-
सत्तु, पवररायसीहा, पुब्बकडतवप्पभावां, निविट्टसंचियसुहा, अणेगवाससयमायुवंतो भज्जाहि य जणवय-
प्पहाणाहि लालियंता अतुलसदफरिसरसरूवगंधे य अणुभवेत्ता तेवि उवणमंति मरणमं अवितत्ता कामाणं ।

भुज्जो भुज्जो पलदेववासुदेवा य पवरपुरिसा, महाबलपरक्कमा, महाधणुवियट्टका, महासत्तसागरा, दुद्धरा,

पतिः, गजानां-हस्तिनां पतिः, रथानां स्यन्दनानां पतिः, नराणां-मनुष्यानां पतिः, विपुलं-विस्तीर्णं कुलं येषां ते तथा, विश्रुतं
यद्यो येषां ते तथा, दूरत्काले जातो यः शशी सकलः परिपूर्णस्तद्वत् सौम्यं वदनं येषां ते तथा, श्रुतः स्वप्रतिज्ञापालने शौण्डीराः,
त्रलोक्ये निर्गतः प्रकटीभूतो यः प्रभावो महिमा इति लब्धशब्दाः प्राप्तजयवादा इत्यर्थः, संपूर्णभरतक्षेत्राधिपाः, नरेषु सामान्यराजसु
इन्द्राः दीप्यमानतेजसाः, सह शैलैः-पर्वतैः वनैः सामान्यवनखण्डैः काननेर्नागरजननिमित्तवनेनः नगरासंश्रैर्वा हिमवान् पर्वतं यावत्
सागराणां यावत् धीराः युद्धिमन्तः सद्ग्रामादौ वा अप्रतिहतशक्तयो धीराः उच्यन्ते, भुक्त्वा भरतक्षेत्रं, अत एव जितक्षत्रवः, प्रवराः
प्रयाना ये यै राजानः मण्डलिकास्तेषु सिंहा इव सिंहा-दुर्द्धर्पत्वात्, एतादृशः केन हेतुना पूर्वकृततपःप्रभावात्, निर्विष्टं-उपश्रुतं
सञ्चितं चाजितं सुखं यैस्ते तथा, अनेकवर्षशतायुष्मन्तः, भार्याभिः-स्त्रीभिः कीदृशीभिः जनपदेषु-देशेषु प्रधानाभिः प्रकृष्टाभिः स्त्री-
रत्नामिथ लाल्यमानाः विलास्यमानाः, अतुला निरुपमा ये शब्दस्पर्शरूपसमन्वास्तान् अनुभवन्तः सन्तो न परैः उपश्रुज्यन्ते, ते
तादृशा अपि उपनमन्ति-ग्राप्नुवन्ति, मरणधर्मं मृत्युलक्षणं पर्यायं अतृप्ताः असंपूर्णाभिलाषाः कामार्था अवज्ञाज्ञानात् ।

भूयः पुनः पुनः पलदेवाः-इत्यत्राः, वासुदेवास्तु हरयः भरताद्वर्धिपास्तेऽपि कामानां अतृप्ता मरणं ग्राप्नुवन्तीति सम्बन्धः, ते

धनुद्वरा, नरवसभा, रामकेसवा, सभायोरो सपरिसा, वसुदेवसमुद्भवविजयमादियदसाराणं पञ्जुन्नपतिव-संब-
 अनिरुद्ध-निसह-उम्मुय-सारण-गय-सुमुह-दुम्मुहादीण जायवाणं अद्भुट्टाणवि कुमारकोडीणं हिययवयिया,
 देवीए रोहिणीए देवीए देवकीए य आणंदहिययभावनंदणकरा, सोलसरायवरसहस्साणुजातमग्गा, सोलसदेवी-
 किम्भूताः ? प्रवरपुरुषाः प्रधाननराः, कीदृशाः महाबलपराक्रमाः बलं शरीरं प्राणः पराक्रमस्तु साधनाभिमतफलः पुरुषाकारस्ते विद्य-
 न्ते येषां तेषु पुनः कीदृशाः ? महाधनुर्विकर्षकाः सारङ्गादयस्ते विकर्षयन्तीति शेषः । महासच्चस्य सागरा इव सागराः,
 सत्त्वानामनिवार्याः, दुर्द्धराः परशत्रुणा, धनुर्द्धराः प्रधानधानुष्काः, नरघृषभाः-नरेषु घृषभाः, बलदेव-वासुदेवा वर्त्तमानायामथ्यस्याम-
 वसर्षिण्यां नवाऽऽसन् तथाऽपि बलदेववासुदेवेषु मध्ये नवमस्थानवर्त्तिनौ बहुजनप्रतीतौ इति कृत्वा तयोर्वर्णनं कीदृशास्ते ? सभ्रातरो
 द्वन्द्वोपेक्षया सपरिच्छदाः सपर्यदः-सपरिवाराः, तथा वसुदेवसमुद्रविजयो आदी येषां ते वसुदेवसमुद्रविजयमादिकास्ते च ते दशार्हाश्च
 तेषां दशार्हणां मध्ये समुद्रविजय आदिमः वासुदेवश्च दशमः आह च यतः—

“समुद्रविजयोऽ १ क्षोभ्यः २ स्तिमितः ३ सागरस्तथा ४ । हिमवान् ५ चलश्चैव ६ धरणः ७ पुरणस्तथा ॥ १ ॥
 अभिश्चन्द्रश्च ९ नवमो वसुदेवश्च १० वीर्यवान्” इति । प्रद्युम्नप्रतिव-शंव-अनिरुद्ध-निषध-उत्सुक-सारण-गज-सुमुख-दुर्मु-
 खादीनां यदोरपत्यानां-यादवानां अश्रुष्टानां-अर्द्धाधिकतिसृणां अपि कुमारकोटीनामपि हृदयदेयिताः-चैतोवह्नुभाः । एतद्विशेषणं
 एतदाश्रित्य समुदायस्याऽपि विशेषणं, यथा राजताः सौवर्णाः कुलपर्वता भवन्ति इत्युक्तं परं सौवर्णो मेरुर्गृह्यते तद्वत् द्वेपं । देवकराज-
 पुत्र्याः देवक्या कृष्णमातुः रोहिण्या बलदेवमातुः तस्याः आनन्दलक्ष्मणो यो भावस्तस्य नन्दनं वृद्धिस्तं करणशीलाः । तथा पोडश राज-

सहस्सवरणयणाद्विषयदइया, जाणामणिकणगरयणमोत्तियपवालधणघन्नसंचयरिद्धिसमिद्धकोसा, हयगयरह-
सहस्ससामी,

गामा-गर-भगर-णेड-कब्बड-मंडव-दोणमुह-पट्टणासम-संवाह-सहस्सथिमियणिब्बुयपमुदित-जणवि-
विहसासनिष्फज्जमाण-मेइणिसरसरियतलागसेलकाणणआरामुज्जाण-मणाभिरामपरिमंडियस्स दाहिणहुवेयहु-
गिरिविभत्तस्स लवणजलह्मिपरिगयस्स उन्नियहकालगुणकामजुत्तस्स अद्धमरहस्स सामिका, धीरकित्तिपुरिसा,
वरसहसानुयातमार्गाः, पोडयानां देवीसहस्राणां वसनयनानां हृदयवल्लभाः, इदं विशेषणं वामुदेवापेक्षया द्वयं, पुनः कीदृशाः ?
नानापिधा मणयधन्वकान्ताद्याः, रत्नानि कर्केजनादीनि, प्रवालानि विट्टमाणि, घनं गणिमादि चतुर्विधं तथा धान्यं चतुर्विंशति-
विधं तस्य सञ्चयः-समूहस्तस्य श्रद्धिः तथा समृद्धो भूतः कोशो-भाण्डागारो येषां ते तथा, हयगजस्थानां सहस्रांस्तेषां स्वा-
मिनः, ग्राम-आकर-नगर-क्षेत्रक-क्षेपट-मण्डप-द्रोणमुख-पत्तन-आश्रम-संवाहानां सहस्राणि एतेषामर्थीः पूर्वव्याख्याता-
स्तेषां स्वामिनः, स्तिमिता-नियला निर्भयत्वात् प्रमुदिताः ये जनाः हर्षवन्तः, विविधानि-अनेकजातीयानि यानि शस्यानि
धान्यानि तैः निष्पाद्यमाना भेदिनी यत्र तथा, सरोभिर्जलाशयविशेषैः सरितो-नदाः, तटाका-महत्सरांसि, शैला-गिरयः, कान-
नानि-सामान्यघुषोपेतानि नगरसप्तत्रयत्तिनः, आरामा-दम्पतीरवितस्थानलतागुहोपेताः, उद्यानानि-पुष्पादिमद्बुद्धाः मनोभिरामस्तैः
परिमण्डितं यद्भरतादं तत्तथा तस्य, दक्षिणार्द्धवैताड्यगिरिस्तेन विभक्तं चेति विग्रहस्तस्य, लवणसमुद्रेण परिगतं वेष्टितं तस्य, पद्मविध-

! अतुगदकं द्वादशमासैर्मयं. धर्या-शरत्-हेमन्त-शिशिर-यसंत-ग्रीष्माभिधानाः

ओहपत्ता, अइपत्ता, अनिहया, अपराजिगसत्तुमहणरिपुसहस्रमाणमहणा, साणुक्कोसा, अमच्छरी, अचचला, अचंछा, मितमंजुलपलाया, हसियगंभीरमहुरभणिया, अब्भुवगयवच्छला, सरण्णा, लक्खणवंजणगुणोववेया, माणुम्माणपमाणपडिगुद्धगुजायसब्बवंगसुंदरंगा, ससिसोमागारकंतपियवंसणा, अमरिसणा, पर्यडडंढप्पयार-

कालस्य ऋतुपद्मरूपस्य ये गुणाः कार्याणि तैः क्रमेण-परिपाटया कामं-अत्यर्थं सुखं तेन युक्तस्य, अर्द्धभरतस्य भरतार्द्धस्य स्वामिका-
नाथाः । धीराणां धीराणां या कीर्तिस्तत्प्रधानाः पुरुषाः ओषेन-प्रवाहेण अच्छिन्नं अश्रुटितं बलं प्राणो येषां ते अतिशायिपलाः,
पुरुगान्तरपलान्यतिक्रान्ताः, अनिहताः न केनाऽपि मारिताः, अतएव परैः शत्रुभिः न निर्जिताः तान् शत्रून् मर्दयन्ति ये ते तथा, रिपूणां
महसं तस्य मानो-दर्पः तं मर्दयन्ति ते रिपुग्रहसं तस्य मानमर्दनाः, सानुक्कोशाः आश्रितानां सदयाः अमत्सरिणः-परगुणग्राहिणः,
कापिकादिनापहर्षरहिता अचपलाः, अभिमित्तकोपरहिताः अचण्डा, परिमितः कार्योत्पन्ने तदपि मञ्जुलो-मधुरः प्रलापो-जल्पनं
येषां ते, तेषां पाठान्तरे मधुरपरिपूर्णसत्यवचना इत्यर्थः, । हसितं ईषत् स्मितं गम्भीरं-अतुच्छं मधुरं आयतिशुभं भणितं येषां ते
तथा, अह्नीकृतं वासस्वयं-हितं गेस्ते तथा, दारणदागकत्वात् दारण्याः दारणागतवज्रपञ्जरविरुद्धधारकाः, लक्षणाणि यथा—

अस्तिग्न्यर्थाः सुखं मांसे, त्वयि भोगाः स्त्रियोऽधिपु । गतौ यानं स्वरे चाज्ञा, सर्वं सस्वे प्रतिष्ठितम् ॥१॥

तथा व्यञ्जनानि मपीतिलकादीनि तयोर्व्यो गुणस्तेनोपेता ये ते । मानमष्टोत्तरशतान्मुल्लिखित्याधिकं वा, उन्मानं-जलद्रोगाद्भ-
गुलारोपितेन जलगृगंडिककोटितः प्रमाणोपेतः प्रतिपूर्णः इन्द्रियावयवादिभिः तेन सुजातं सुविभक्तं तैः सर्वैर्ज्ञैः सुन्दराणि अङ्गानि

२ मतस्य तदे मानं जलद्रोणप्रमाणता उन्मानं तुलारोपितस्यार्धभागप्रमाणता

गंभीरदरिसिञ्जा, तालद्वउच्चिद्वगुरुलकेऊ, चलवगज्जंतदरितदपितमुट्टियचाणूरमूरगा, रिट्टवसभघातिणो,
केसरिसुहृचिप्ताडगा, दरितनागदप्पमहणा, जमलज्जुणभंजगा, महासउणिपूतणारिचू, कंसमउडतोडगा,

चाहुरुत्तवादीनि चेपां ते तथा, यश्चिच्च सौम्याकार आह्लादकत्वात् कान्तं-मनोहरं प्रियं-प्रेमकथकं दर्शनं चेपां ते तथा । अमर्यणा
अपरागाजसहिष्णवः, अथवा अप्रसिषा कारणेषु अनलसा-समस्तुणाः, प्रकण्डः प्रचण्डो वा दुःसाध्यसाधनीयत्वात् प्रचण्डपण्डमकार
आशानिदो येपां ते तथा । अलक्ष्यमाणहृदयत्वेन गम्भीरं दर्शनीयं इयं चेपां ते, गुडाकारेद्वितत्वात् गुप्तमन्त्राः सर्वत्र कर्मधारयः ।
तालो-पृथ्विशेषः घृजाः-कैतुर्येषां ते तथा, उच्छिन्नो-चन्नतो गरुडकैतुर्येषां ते तथा द्वन्द्वः । रामकेशवाः बलवन्तः गर्जेन्तः अस्माकं
को मतिमल्लः ? इति शब्दं कृतवन्तः, दरितानां दसानां मध्ये सज्जातदपिक्वा ये ते तथा । मुष्टिकनामानं तथा चाणूराभिधानं मल्लं
मूरयन्ति चूर्णयन्ति ये ते तथा, पूर्वं बाल्यावस्थायां कंसेन कृष्णवधार्थं राजसमर्थं मल्लो मुक्तौ, तत्र चलदेवेन मुष्टिकमल्लो, कृष्णेन
चाणूरमल्लो इतः, इतधान्यान्यपि विशेषणानि कानिचिद् द्वेयानि बलहरिसम्बधीनि । कंससत्कं रिष्टाभिधानपुष्पं घातयन्तीति, केशरि-
मुखविस्फाटकाः-विदारका इदं विशेषणं प्रथमहरिमाश्रित्य स हि त्रिपृष्ठाभिधानो हरिर्जनपदोपद्रवकारिणं विषमनिरिगुहावासिनं सिंहं उत्तरा
धरोष्ठग्रहणेन विदारयामासेति श्रुतिः अथवा कंससत्केशिनामा दुष्टाक्षस्तन्मुखदारकाः कृष्णाः कूर्पप्रक्षेपेण दारितवान् । इतनागदर्व-
मयनाः स हि यमुनाहृदवामिनं घोरविषं नागं पद्मग्रहणार्थं तत्राज्वतीर्यमथितवान् इदमपि कृष्णमाश्रित्य विशेषणं । यमलाजुनभञ्जकाः
इदमपि कृष्णमाश्रित्य विशेषणं स हि पितृवरिणौ विद्याघटौ रथारुहस्य गच्छतो यमलाजुनवृक्षरूपौ रथस्य
मध्येन गच्छतस्तौ चूर्णितवानिति । तथा महाशकुनि-पुतनारिपुमर्दका इदमपि कृष्णस्य विशेषणं कृष्णापितृवैरिण्योर्महाशकुनिपुतना-

जरासिंघमाणमहणा, तेहि य अविरलसमसहियचंदमंडलसमप्पभेहिं सूरमिरीयकवयंविणिम्मुयंतेहिं सपत्ति-
 भियानयोविद्याधरयोपितोः विदुधितप्रलम्बगात्रयोर्वालावस्थकृष्णपद्यपातिदेवतया विनिपातिते इति श्रुतिः । कंसमुकुटमोटका इदमपि
 कृष्णविशेषणं—यदा कृष्णेन गह्वो निपातितस्तदा मथुरेशः केदवाऽमर्णतस्तमाकारितवान् सोऽपि पर्षद्यागत्य युयुत्सुः व्युद्रीर्णित्वद्भो
 मुकुटदेगे गृहीत्या सिंहासनात् श्रुवि समाकृष्य पातितवान् । तथा जरासहमानमथनाः राजगृहेशं जरासहं नवमप्रतिहरिं संग्रामप्रवृत्तं
 कंसमारणकुपितं मारितवानिति । तथा तैरातपत्रैर्विराजित इति सम्बन्धः । अविरलानि—घनानि शलाकावत् समानि—तुल्यानि एकत्वेन
 सहितानि वाहयानि यानि चन्द्रमण्डलानि अशधराविम्बवत् प्रभा येषां तानि चन्द्रमण्डलसमप्रभाणि तैः चन्द्रमण्डलसमप्रभैः, पुनः
 क्रीदशोः ? दूरमरीचयः—आदित्यकिराणास्ते इव दूरमरीचयस्तेषां कवचं परितस्तेजसः प्रसरात् तं प्रति विनिर्मुञ्चद्भिः । वाचनान्तरे पुन-
 रातपत्रवर्णकं एवं दृश्यते—

‘अन्धमण्डल पिगुलजलेहिं अम्रपटलानीयाप्रपटलानि बृहच्छायाहेतुत्वात्, पिङ्गलानि—कपिशानि सौवर्णशलाकामयत्वात्,
 उज्वलानि—निर्मलानि यानि तथा तैः । अविरलसमसहियचन्दमण्डलसमप्पभेहिं—अविरलं घनसहितं सम्पूर्णं यत् चन्द्रमण्डलं चन्द्र-
 विम्बं तद्वत् समा—सदृशा प्रभा येषां तानि तैः । मंगलसयमचित्छेयचित्तिखिखिमणिहेमजालविरहयपरिगय—परंतकणयधंष्टियप-
 यलिपखिखिनिगतमुमदुरमुदसुहसदालसोहिर्हि—माङ्गल्यानां या अतसहयास्तासां भक्तयो रचना छेकेन—निपुणशिल्पिना चित्रि-
 तानि यानि तानि तथा किंकिणीभिर्धुद्रघण्टिकाभिर्मणिहेमजालेन—वररत्नकनकजालकेन कृतेन विशिष्टरतिदेन वा परिगतानि—सम-

न्तादृष्टिनानि यानि तानि तथा पर्यन्तेषु-ग्रान्तेषु कनकघटिकाभिः कम्पमानाभिः स्विणिलिखायमानाभिः सुमधुरः शुचिः-पवित्रो
निरपदध धुनिमुल्लस्य यः शुब्दस्तेन अलं-अत्यर्थं शोभितानि तैः । सपरगणुत्तदामलवंतभूषणेहि-सप्रतरकाणि-आभरणविशेषाणि
यानि गुत्तादामानि-युक्ताहलमाला लम्बमानानि प्रलम्बमानानि भूषणानि तथा तैः । नरिद्वामप्यमाणहंटरिमंडलेहि-नरेन्द्राणां
यामममाणेन-प्रसारितेन भुजयुगलमानेन रुन्दानि-विस्तीर्णानि परिमण्डलानि यानि तैः, स्त्रीयायवायवरिमविसदोसणासृष्टिहि-शीतात-
पवागर्पविशेषाणां नायकैः । निमिसरयमलवद्भूलपडलभाडणपदाकरेहि-तमो-ध्वान्तं रजो-रेणुः मलोऽशुचिरजस्तेषां बहुलं-धनं यस्य-
दत्तं दृढं तथा प्राडिनी-नाशिनी या श्रमा-शान्तितत्कराणि तत्करीणि यानि तथा तैः । मुद्वसुहसियच्छायसमणुवद्धेहि-मृद्वी-
मानकं मूलं-रपयं तयोः शिरा-निरुपद्रवा या छाया-श्रातपनिराकरणलक्षणा तथा समनुवद्धानि अनवच्छिन्नानि यानि तानि तैः ।
[चिरुलिरदंडगजिष्टेहि-वैदूर्यमयदंडेषु मञ्जिनानि-वितानितानि यानि तानि तथा तैः ।] वद्वसुहसियच्छायसमणुवद्धेहि-मृद्वी-
परकंचणमिनागनिम्मिष्टेहि-यत्रयगविस्तीर्णां दालाकानिवेद्यनस्थाने निष्पुणेन शिल्पिना योजिता-निवेशिता अष्टोत्तरसहस्रसंख्या
याः अथनदनाकास्माभिर्निर्मितानि तथा तैः । सुविमलरपयसुदृढच्छष्टेहि-मुष्टु विमलेन रौप्येन-रजतेन सुष्ठु छदितानि छादितानि
यानि तथा तैः । निउणोविषयिभिमिमितप्रणिरपणयस्रमंडलविततिभिरकरनिमायपडिदयपुमरवि पञ्चोदयंतचलमरीइकवयं विणि-
ग्मपंतैहि-निगुणैः दृढैः शिल्पिभिर्निपुणं यथा भवति तथा ओषितानि भिसिभिसायमानानि-चिकिचिकायमानानि यानि मणयश्च
रत्नानि तेषां मन्थन्य यन्मरीचिरुचनं-किरणदृन्दैः उन्नादमिव भूतं, किभूतं ? दूरमण्डलस्य विततिमिरा-विद्वान्यधाराः किरणा
निर्गताः-अरपतिग विप्रतिहताः-प्रतिस्त्रस्तिताः सुन्तः प्रत्ययपवन्तः-प्रतिनिवर्चमाना यतः तज्या-तज तजजलमरीचिक्रयचमित्यर्थे

दंढेहि आपयस्तेहि धरिज्जंतेहि विरायंता, ताहि य पवरगिरिकुहरविहरणसमुट्ठियाहि, निरुयहयचमरपच्छिम-
सरीरसंजाताहि अमइलसेयकमलविमुकुलुज्जलित-रयगगिरिसिहरविमलससिकिरण-सरिसकलहोयनिम्म-
लाहि पयणाहय-नवलनलियसललिगणधियधीइपसरियखीरोवगपवरसागरूपूरचंचलाहि माणससरपसरपरि-
ममासो सेयः । नइ निनिमुअवुभिरित्यधिकृत्येति वाचनान्तरार्थो लिखितः ग्रन्थकृता श्रीमद्वृत्तानविमलसुरिणेति ।

पुनः क्विचिदिष्टेः सप्रतिदण्डेः अतिमहान्तत्यात् एकेन दण्डेन धारयितुमशक्यत्यात् प्रतिदण्डोपेतैः तादृशैः आतपत्रैः छत्रैर्ध्वज-
मार्णैर्विराजमाना इति व्यक्तं, तैश्च अतिशयवद्विधामरैः कलिता इति सम्बन्धः । किम्भूतैः प्रवरगिरैर्यत् कुहरं तत्र यत् विचरणं
गरामिति अध्याहारः, तस्मिन् समुद्धृतानि-उत्थितानि कण्टकशालिनि च लग्नभयतो यानि तानि तथा तैधामरैः दग्धे तु चामर-
शब्दस्य स्त्रीत्वं विवक्षितं दृश्यते । निरुपहतं-निरोगत्वेन निरुपद्रवं चमरीगवां यत् पश्चिमशरीरं-देहपश्चाद्भागः पुच्छप्रदेशस्तत्र
जगानि-उत्पन्नानि तथा तैः । अमलिनं-निर्मलं पाठान्तरे आमलितं-आमृदितं सितं-श्वेतकमलं पुण्डरीकं, विमुकुलं-विकसितं उज्ज्वलितं
दीप्तं यत् रजतगिरिशिखरं विमलाद्य ये शशिनश्चन्द्रस्य किरणाः-रश्मयः तत्सदृशानि वर्णतो यानि तानि, तथा कलधौतवत्-रजतवत्
निर्मलानि यानि तैः सर्वत्र कर्मधारयः सतस्तैः । पवनाहतो-वायुना ताडितः सन् चपलं यथा भवत्येवं चलितः सललितं मधुच इव
सललितप्रवृत्तः-प्रवर्तितः वीचिभिर्महत्कण्डोष्ठैः उत्स्यूताः क्षोरोदस्य-प्रवरसागरस्य य उत्पूरो-जलपूर इव तद्वत् चञ्चलानि यानि
तथा तैः । एतादृशानि चामराणि हंसवधूपमयान्ऽऽह-मानसाभिधानस्य सरसः प्रसरे-विस्तारे-परिचितोऽभ्यस्त आवासो-नियासो
विशदश्च-धमलो वेपो-नेपथ्यं यासां तास्तथा तामिः, कनकगिरिशिखरसंश्रिताभिः । अवपात-उचैर्भूत्वा न्यगपतनं, उत्पातो-न्यगभूय

चिपयासचिसदेषाहि कणगगिरिसिहरसंसिताहि उवायउष्पानचवलजयिणसिगघवेगाहि हंसवधूयाहि चैव
कतिया, नाणामणिकणगमहरिहृतवणिज्जुज्जलविचित्तडडाहि सललियाहि नरवतिसिरिसमुदयप्पगासणकरीहि
चरपट्टणुग्गाहि समिद्वारायकुलसेचियाहि कालागुरु-पवरकुंदुरु-तुस्सधूवसवासविसदंगयुद्धयाभिरामाहि
चिद्धिकाहि उभयोपासंणि चामराहि उच्चिप्पमाणाहि सुहसीतलवातवीतियंगा, अजिता, अजितरहा, हलमु-
सलकणगपाणी, संयचक्कयसत्तिणंदगयरा, पवरुज्जलसुकतविमलकोथुभतिरीडधारी, कुंडलउज्जोवियाणणा,
उपांभवनं तयोधपलयत् जविनो-वेगवन्तलदत्त शीघ्रो वेगो-गतियांमां तात्तया हंसवधूभिरिव-सहचरीभिरिव चैव-निश्चितं नित्यं
नामरथारिक्ताभिः कलिता-व्यासा वासुदेवाः प्रक्रमत्वात् । पुनरपि किंभूतैथामरैः नानाविधमणयो-रत्नानि कनकं-पीतवर्णं महाह्रदं-
पहृम्यं यत् तपनीयं-रक्तवर्णमुवर्ण एतेषां उज्जला विचित्रा दण्डा येषां ते तैः । सललितैः-लवण्ययुक्तैः नरपतिश्रीसमुदयप्रकाशान-
कैरेतादृशास्तैः कृत्वा राजपलरुमीलदयते, प्रवरपत्तनोद्गतैः-पतनविशेषनिर्मापितं हि द्रित्यं प्रधानं भवति, समृद्धराजकुलसेविताभिः
पुनायना असमृद्धराजकुलस्य तु तद्योग्यताऽपि नैव, कालागुरुः-कृष्णागुरुः कुन्दरुक्कं श्वेतमन्यद्रव्यं प्रवरतुरुक्कं-चीडारसः सिलहकं-
गन्पद्रव्यं पतल्लवणो यो घृष्टस्तद्रासनया यो विग्रहः शुद्धः गन्धो-गुणविशेषः उधृत-उद्धृतो-अभिरामो रम्यो येषां तानि तथा तैः,
निष्ठिकाहिति-दीप्यमानैः, उभयोरपि पार्श्वयोः चामरैः उत्क्षीप्यमाणैर्वीज्यमानैः सुसज्जीतलवतदानेन चामराणामेव वीजितानि
अत्रानि येषां ते तथा । अजिता-अपराजिताः परैरिति गम्यं । अजितरथा-अपराभूतरथा वर्तमानि इति सर्वत्राज्जलितरथा इत्यर्थः,
हलं-ग्रीरं सुगलं-उद्धलं खण्डनकाणं तदाकारं शस्त्रं कनको-चाणस्ते पाणौ-दृस्ते येषां ते बलदेवमाश्रित्य विशेषणमिदं । शंखः-

पुण्डरीयणयणा, एगावलीकंठरतियवच्छा, सिरिवच्छसुलंछणा, वरजसा, सन्वोउय-सुरभिकुसुमसुरइय-पलंयसो-
हंतवियसंतचिह्नवणमालरतियवच्छा, अट्टसयविभत्तलवखण-पसत्थसुंदरचिराइयंगमंगा, मत्तगयवरिंद-ललि-
यविक्रमविलसियगती, कडिसुत्तगनीलपीतकोसिञ्जवाससा, पवरदित्तेया, सारयनवथणियमहुरंगंभीरनिद्धयोसा,

पाञ्चजन्याऽभिधानः, चक्रं-सुदर्शनं, गदा-कौमुदिकी नाम्नी, शक्तिस्त्रिशूलविशेषः नन्दकाभिधानः खड्गः एतान् धारयन्ति ये ते
इदं च धामुदेवमाश्रित्योक्तं। पुनः प्रवरः प्रधानः उज्ज्वलः सुकान्तः-सुन्दरभ्यो विमलो-निर्मलः कौस्तुभो-वक्षोमणिः तथा तिरीटं-मुकुटं
तान् धारयन्ति ये ते तथा। कुण्डलेन-कर्णाभरणेन उद्द्योतितं द्योतितं आननं येषां ते तथा। पुण्डरीकं-पद्मं तद्वद् नयने येषां ते तथा।
एकावली कण्ठे रचिता-कृता उरसि-यक्षसि हृदये येषां ते। श्रीवत्सः प्रतीतः स एव लाञ्छनं येषां ते उन्नतचतुरस्रोत्तर्ध्वतः श्रीवत्सः
कथ्यते। वरं-प्रधानं यशः सर्वदिग् प्रसरं येषां ते तथा, एकदिग्गामिनी कीर्तिः सर्वदिग्गामुक्तं यश इति वचनात्।
सर्वभुक्तैः-सर्वसामयिकैः सुरभिः-सुगन्धिकुसुमैः सुरचिता प्रलम्बा शोभमाना विकसन्ती-विकचा फुल्लिता चिह्निका-दीप्यमाना या
यनमाला मालाभरणविशेषा रतिदा वा वक्षसि येषां ते तथा। अष्टशतेन विभक्तलक्षणानां-स्वस्तिकादिचिह्नानां प्रशस्तानि-सुन्दराणि
विराजितानि च अङ्गोपाङ्गानि येषां ते तथा। मत्तो-दत्तो यो गजरेन्द्र-ऐरावणस्तद्वत् ललितः-सविलासो यो विक्रमः चक्रमणं गमनं
तद्वत् विलासयुक्ता-विलसिता गतिर्येषां ते तथा। कटिसूत्रप्रधानानि नीलानि पीतानि च कौशेयकानि-वस्त्ररूपाणि चासांसि येषां ते
तथा। एतावता नीलवस्त्राः वलदेवाः पीतवस्त्राः वासुदेवाः। पुनः कीदृशाः? प्रवरदीप्ततेजसः-प्रधानधामुस्कान्तयः। शरदि भवः
शारदः-शरत्कालोत्पन्नो नवीनो यो घनो-मेघस्तस्य स्तनितं-गञ्जितं तद्वन् मधुरः-कर्णसुखकृतगम्भीरोऽगाधः स्निग्धो मन्द्रो घोषो-

नरसीहा, सीहविक्रमगई, अत्यमियपररायसीहा, सोमा, वारवइवृन्नचंदा, पुव्वकयतवप्पभावा, निविट्टसंचिय-
मुहा, अणेगवाससयमाउवंता भज्जाहि य जणवयप्पहाणाहि लालियंता, अतुलसद्वहरिसरसरूवगंघे अणुभवेत्ता
तेवि उवणमंति मरणधम्मं अचितत्ता कामाणं ॥

मुज्जो मंडलियनपरेंदा, सवल, सअंतेउरा, सपरिसा, सपुरोहियामचंदडनायक-सेणावति-मंतिनीति-
घनियेणां ते तथा । नरेपु सिंहा-दुद्धर्पत्ताद् सिंहस्य इव विक्रमश्च गतिश्च येषां ते तथा । अत्यमियसि-येषु बलदेवादिषु मध्ये अस्तं-
गवो रामकेशवौ येषां ते एतावता यस्मिन् ग्रंथे बहवो राजानो रामकेशवः इति व्याख्यानं, अन्यपक्षे तु अस्तमिता ययोरो प्रवरा
राजसिंहा येषां ते तथा, 'दीर्घत्वं प्राकृतैरुच्यते' अथवा तेऽपि अस्तं प्राप्ता इति । सौम्याकृतित्वात् सौम्याः । द्वारावत्या आनन्दकत्वात्
पूर्णचन्द्रा ये ते तथा । पुनः कीदृशाः ? पूर्वकृतपदप्रभावाः-पूर्वमवाचीर्णितपोमाहात्म्यवन्तः, निविट्टप्राक्तनपुण्योदयतः सञ्चितं-संभृतं
सुखं इन्द्रियजन्यं यैस्ते तथा । अनेकार्पणश्रुतप्रमाणमायुष्मन्तः-अनेकपदेन वर्षमहत्त्वादि ग्राह्यं । भार्याभिः-स्त्रीभिः कीदृशाभिर्जनप-
दप्रधानाभिर्देवेषु रत्ननुल्याभिः ताम्रिलालितं-मालितं अङ्गं येषां ते तथा । अत एव अतुलान्-अनुमानान् शब्दरूपसगन्धस्पर्शान्
अनुभवन्तो-यथायोग्यमापात्यन्तः अनुभूय च ते अपि यलदेव्यामुदेवा यद् प्राप्नुवन्ति मरणधर्मं-मरणसमयं, कीदृशाः सन्तः ?
कामानां-विषयाणां अवृत्ताः सन्तो विषयपिपासिताः एव म्रियन्ते ।

मूयो वारंवारं तथा इत्यर्थः, मण्डलिकनरेन्द्राः-मण्डलाधिपतयः तद्देव, कीदृशाः ? सवलाः सकटका-चलसहिताः, सान्तः
पुराः-स्त्रीसहिताः, सपर्यदः-सुषरीचाराः, सपुरोहिताः-श्रान्तिरुक्त्यकारिणस्तैः अमात्यैश्च सहिताः, पुनः कीदृशाः ? सर्वे-सकला ये

कुसला, नाणामणिरयण-विपुलधणधत्तसंचयनिहीसमिद्धकोसा, रज्जसिरीं विपुलमणुभविता विकोसता, बलेण मत्ता तेयि उवणमंति मरणधम्मं अचितत्ता कामाणं ।

भुज्जो उत्तरकुरुदेवकुरुवणविवरपादचारिणो नरगणा भोगुत्तमा भोगलवणधरा, भोगसस्सिरीया, पसत्थ-सोमपडिपुण्णारूयदरसणिज्जा, सुजातसव्वंगसुंदरंगा, रत्तुप्पलपत्तकंतकरचरणकोमलतला, सुपइट्टियकुम्मचारु-दण्डनायकाः-दण्डकृत्तारः सेनापतयः स्कन्धाधारस्थापनाधिकारिणः मन्त्रिगः, नीतिः सामदानभेददण्डादि-कारकाल्पसां कुशला-प्रवीणाः । नानाप्रकारा मणयश्चन्द्रकान्ताधाः रत्नानि-कर्कटनादीनि विपुलं-विस्तीर्णं धन-धान्यानां सञ्चयैः-निधिभिश्च समृद्धः-परिपूर्णः कोशो-भाण्डागारो येषां ते तथा । विपुलो-महत्तमां राज्यधियं-राज्यलक्ष्मीं अनुभूय च विक्रोशन्तः-परान् आक्रोशयन्तः, अथवा मानेन विक्राशयन्तः तथा विगतकोशाः सन्तः, तथा बलेन मत्ताः दम्भास्सन्तः, तेऽपि तादृशा अपि प्राप्नुवन्ति मरणधर्म-परलोकं अतृप्ताः कामानां भूयो भूयो वारंवारं ।

अथ युगलिकानामपि तदेवं दर्शयति-तथा उत्तरकुरुदेवकुरूणां क्षेत्राणां यानि यनविवराणि तेषु पादचारिणः-चरणचारिणः यानाऽभावात् ये ते नरगणा-युगलिकनरा देवकुल-उत्तरकुरुग्रहणादन्येऽपि हेमवत्-रम्यक्-हरिवर्षेण्यवतकादीनां ग्रहणं कृतं । भोगैः उत्तमाः मथानास्तादृशाः नराः, भोगयुचकानि लक्ष्यानि स्वस्तिकादीनि धरन्ति ते भोगलक्षणाधराः, भोगैः सश्रीकाः भोगैः शोभमानाः, मग्नस्त्वं-प्रतिपूर्णं सौम्यं आकृतिरूपं येषां ते, अतएव दर्शनाहर्तुः, ततस्सुजातं निर्मितं सर्वाङ्गेषु सुन्दरं प्रथानांगा इति पूर्व-

१ अस्मिन् हि नरो युगलिको भवेत्

चलणा, अणुपुञ्चसुसंहयगुलीया, उच्चयतणुतंथनिद्धनखा, संठितसुसिलिट्टगृहगोका, एणीकुरुविद्वत्तवद्याणुपुञ्चि-
जंघा, समुगनिसगगदजाणू, परवारणमत्ततुल्लविक्रम-विलासितगती, चरतुरगसुजायगुज्जदेसा, आइन्नहय-

चत् । पुनः कीदृशाः ? रकोःपलपयवत् कान्तानि मनोज्ञानि करवर्णानां हस्तपादानां तलानि येषां ते, चरप्र-नल-पाणि-रसना-
दन्तच्छद-लोचनान्ताः तामरकाः तप्तहलस्मीदा इति वचनात् । पुनः कीदृशाः ? सुप्रतिष्ठिताः-सुश्रुतिविद्वन्तः सुस्थिराः कूर्मवत्
कच्छपवत् चारदः शोभनाश्रया येषां ते तथा, अनुपूर्णेण-परिपाद्या वद्धमाना हीयमाना वा प्रतीतसत्यत्वेन सुसंहता वना-अविरला-
निच्छिन्ना अनुल्यो येषां ते तथा, वाचनान्तरे आनुपुञ्चीसुजायपीवरंगुलिका पाठः । पुनः कीदृशाः ? उग्रता तनयः-सूक्ष्माः
ताप्ता ताम्रपत् अरुणा स्निग्धा हगदगायमाना नखाः काजा येषां ते, संस्थानविशेषतया सुस्थितौ सुस्थितौ-सुप्रतिष्ठितौ मांसलत्वात्
अनुपलक्षितौ गृहो-गुप्तो गुल्फो घुंटरको येषां ते तथा । एणी-मृगी तस्याः जह्वा तथा कुरुविन्दस्तृगविशेषः तथा केदाभरणं वा
वर्चवस्तन वलनको-दयरकविशेषः एतानीव वृत्ते-वर्तुले अनुक्रमेण स्थूलस्थूले जह्वे येषां ते तथा, तथा एण्यो-स्नायवः कुरुविन्दाः-
कुटिलकाः व्यक्ता घृष्टविशेषाः वटद्वृत्ता जह्वा येषां ते इत्यपि व्याख्या । समुद्रगर्क-सपिधानं पेटामं तद्वत् निरुगतः-स्वभावतो मांस-
लत्वात् गृहं-गुप्तं अनुपलक्षिते जानुनी येषां ते तथा, चरवारणस्य-मत्तमस्य तुल्यः-सदृशो विक्रमो-विशिष्टक्रमन्यासः-पादन्पासस्तेन
विलासिता-विलासेन युक्ता मन्यरा गति-गमनं येषां ते तथा । चरतुरगस्यैव सुजातः-मुनिजन्मः गुणदेवो-लिङ्गलक्ष्मोऽवयवो
येषां ते तथा, लघुगुप्तमेहता इत्यर्थः । आन्त्रीणो जात्यश्वस्तद्वत् निरुगलेपाः-पुरीषादिमलानविलाः, प्रमुदितो-दृष्टो यो चरतुरगः सिंहश्च

१ नटोपानी पर इति भाषा २ घुंटर इति भाषा

व निरुवलेवा, पमुइयवरतुरगसीहअतिरेगवट्टियकडी, गंगावत्तदाहिणावत्ततरंगभंगुर-रविकिरणबोहियविको-
सायंत-पम्हगंभीरविगडनाभी, साहुतसोणंदमुसुल-दप्पणनिगरियवरकणगच्छरुसरिस-वरवइरवलियमज्झा,
उज्जुगसमसहिय-जचनणुकसिणणिद्धआदेज-लडहसूमालमउयोमराई, झसविहगसुजातपीणकुच्छी, झसोदरा,
पम्हविगडनाभा[संनत्तपासा]संतत्तपासा, सुंदरपासा, सुजातपासा, भितमाइयपीणरइयपासा, अकरंडुयकणगरु-

ताभ्यां सकाशात् अतिरेकेण अतिशयेन वचिता-वर्तुला कटियेपां ते तथा । गङ्गाया आवर्चः-पयसां भ्रमस्तद्वत् दक्षिणावर्त्ता-तरङ्ग-
मधुरा च रविकिरणैर्वर्धितं-विकाशीकृतं गत्यर्च-कमलं तद्गद्गभीरा विकटा घना नाभियेपां ते एतावता निम्ना अगाधा विकाशवती
अरोमा नाभिः । संहितं-संक्षिप्तं यत् शोणदं-दन्तकाष्ठं, मुशलं प्रसिद्धं, दर्पणगण्डो-दर्पणहस्तः निगरियत्ति-निगरिका-मूया तथा
शोधितं यत् वरं-प्रधानं कनकं तस्य यः स्मरुः-खड्गादिमुष्टिः एतेषां द्वन्द्वः तैः सदृशो यः वरवज्रवत् बलितः-क्षामो मध्यो-मध्यभागो येषां
ते तथा । क्रजुकानां-अवक्राणां समानां आयामादिप्रमाणतः संहतानां घनानां सहजतस्तनूनां-मूर्ध्मणां कृष्णानां स्निग्धानां आदेयानां
प्रशस्यानां सौभाग्यवतां वा लडहानां प्रलम्बानां सुकुमालानां-कोमलानां कमलवत् मृदुकानां रोम्भां-तनूरुहाणां राजिः-श्रेणियेपां ते-
तथा । झपविहगयोरिव-मत्स्यपक्षिणोरिव सुजातो पीनो कुक्षी-पार्थप्रदेशो येषां ते तथा । झपवत्-मत्स्यवत् उदरं येषां ते तथा, पद्मवत्
विकटा नाभियेपां ते इदं विशेषणं न धौनरुक्त्यं पूर्वोक्तविशेषणस्य बाहुल्येनपाठात् । सन्नतो-अधो नमन्तो पार्श्वौ प्रतीतो येषां ते तथा,
संगतपार्था-युक्तपार्था, अत एव मिलितं-सुघटितपार्था, सुन्दरपार्था-शोभनपार्था, सुजातपार्था-पार्थगुणोपेतत्वात्, मितौ-मानोपेतौ

यगनिम्मलसुजायनिरुबहयदेहधारी, कणगसिलातलपसत्थसमतल-उवइयविच्छिन्नपिहुलवच्छा, जुयसंनिभंपी-
णरइयपीयर-पउट्टसंठियसुसिलिट्टविसिट्टलट्टसुनिचित-घणथिरसुवट्टसंघी, पुरवरवरफलिट्टवट्टियमुया, भुयईस-
रयिपुलभोगआयाण-फलितउच्छददीहवाह, रत्ततलोवतिय-मउयमसलसुजायलक्खणपसत्थ-अच्छिहजालपाणी

मात्रिकौ प्रमाणयुक्तौ तथा मितौ दीर्घत्वेन भावकौ-पञ्चलिकादिभिः चउसट्टि पिट्टिकरंडया इत्यादिवचनात् पीनौ-पुष्टौ रचितौ
कृतौ निर्माणनाम्ना पाक्षौ येषां ते तथा, अथवा मितौ भावकौ एकत्र्यौ शब्दौ इति अथवा त्रिदौ पार्थौ येषां ते तथा । पुनः कीदृशाः ? अक्र-
रणकं मांसोपचितत्वेन अविद्यमानशृणुपार्थौ स्थिकिरुसं यथा भवति तद्वत् तथा कनकरुचकं-खर्णाभरणं तद्वत् निर्मलं निरुपहतं रोगादि
भिरुपपद्रुतं यद् देहं-शरीरं तं धारयंति ते तथा । कनकशिलतलमिव प्रशस्तं प्रधानं समतलं-अविषमरूपं उपचितं मांसलं विस्तीर्णं-
विशालं दृषुलं गोपुरकपाटवत् वक्षो हृदयं येषां ते तथा । युगं-शकटाङ्गं तत् संनिभौ युसट्टश्चौ पीनौ-मांसेन पुष्टौ रतिदौ-रमणीयौ
पीवगौ-महान्तौ प्रक्रीष्टौ कलाचिकादेशौ तथा संस्थिता-विशेषसंस्थानवन्तः, सुश्लिष्टाः सुधटिता लघा-मनोद्धाः सुदु निचिता-धना नि
षिद्धाः स्थिरा निश्चलाः सुवद्धा यथाग्रादिभिः सुवद्धाः सन्धयोऽस्थिसन्धानानि येषां ते । पुरवर-फलितनगशरपरिवद्वारागलावत् यन्तुलौ-
दृत्तौ ध्रुवौ-बाहू येषां ते तथा । भुजगेधराः-सर्पस्वामिनो शेषनागादयः तेषां यो विपुलौ-महान् विस्तीर्णौ यो भोगः-शरीरं कायस्तद्वत्
आदेयो रम्यो यः परिवाजर्जला उच्छृद्धति स्वस्यानादवक्षिप्तौ-निष्कासितस्तद्वद्दीर्घौ बाहूर्येणं ते तथा । रक्तं तात्र तलं अधोभागो यस्मिन्
तादग्री उपचितौ-मांसेन पुष्टौ मृदुकौ-कोमलौ मांसलौ सुजातौ सुनिष्पन्नौ लक्षणाणि स्वस्तिकादीनि तैः कृत्वा प्रशस्तौ शोभनौ अच्छि-

१ कलाप भाषा

पीवरमुजायकोमलवरंगुली, तंचतलिणसुइइलनिद्धनक्खा, निद्धपाणिलेहा, चंदपाणिलेहा, संख-
पाणिलेहा, चक्कपाणिलेहा, दिसासोवत्थियपाणिलेहा, रचिससिंसखवरचक्कदिसासोवत्थियविभत्तसुविरइयपा-
णिलेहा, वरमहिस-यराह-सीह-सइल-रिसह-नागवरपडिपुल्लविउलब्धा, चउरंगुलसुप्पमाणकंबुवरसरिस-
ग्गीवा, अवट्टियसुविभत्तचित्तमंसू, उवचियमंसलपसत्थसइलचिपुलहणुया, ओयविघसिलप्पवालविक्कफल-

द्रौ अविरलांगुलिसमुदायौ पाणी-हस्तौ येषां ते तथा । पीवराः-पुष्टाः सुजाताः-सुनिष्पन्नाः कोमला-मृदुला वराः-प्रधाना अङ्गुलयो
येषां ते तथा । ताम्रा-अरुणाः तलिनाः-सूचयो-निर्मला रुचिराः-दीप्ताः स्निग्धास्तेजस्विनो नखा येषां ते, स्निग्धा-अरुक्षाः
हस्तरेखा येषां ते, चन्द्रवत् अविपमा हस्तरेखा येषां ते, सूर्यकिरणवत् क्षगक्षगायमाना पाणिरेखा येषां ते, शङ्खवत् उन्नते पाणिरेखे
येषां ते, चक्रवत् धृत्ता पाणिरेखा येषां ते तथा, दिक्स्वस्तिको दक्षिणावर्त्त इत्यर्थः तद्वत् करेखा येषां ते, रविः-सूर्यः शशी-चन्द्रः
शङ्खः-कम्बुः वरं-प्रधानं चक्रं दक्षिणावर्त्तो दिग्स्वस्तिकः विभक्ताः-विरचिताः सुविरचिता-सुनिर्मिता पाणिरेखा येषां ते । वरा
ये महिषाः-यमवाहनाः वराहाः-शूकराः सिंहाः शार्दूलाः-व्याघ्रविशेषाः ऋषभाः-शृपभाः नागाः-गजवराः प्रधानहस्तिनः तद्वत्
प्रतिपूर्णो विपुलः-विस्तीर्णः स्कन्धो येषां ते तथा, चत्वार्यङ्गुलानि सुष्ठु प्रमाणं यस्याः, कम्बुवरेण च-प्रधानशङ्खेन सदशीः उन्नतस्या-
वलियोगाभ्यां समाना ग्रीवा-कण्ठो येषां ते तथा, अवस्थितानि-न हीयमानानि वर्द्धमानानि सुविभक्तानि-विविक्तानि विचित्राणि च
शोभयाद्भुतभूतानि स्मश्रूणि-कूर्चकेशा येषां ते तथा, उपचितं-मांसलं प्रशस्तं शार्दूलस्येव विपुलं हेतुः-चिबुकं येषां ते तथा ।

संनिभाधरोद्धा, पंडुरससिसकलविमल-संख-गोक्षीर-फेण-कुंद-दगरयमुणालिया धवलदंतसेढी, अखंडदंता, अफुडिपदंता, अचिरलदंता, सुणिद्धदंता, एतदंतसेढिन्व अणेगदंता, हुयवहनिद्धंत-धोयतत्तव-णिज्जरत्ततला, तालुजींहा, गरुलायतउज्जुतुंगनासा, अवदालियपोंदरीयनयणा, कोकासियधवलपत्तलच्छा, आ-णामियनारुइल-किण्हभराजि-संठियसंगयायसुजायभुमगा, अल्लीणपमाणजुत्तसवणा, सुसवणा पीणमं-

पुनः कीदृशाः ? उपचिता-मांसला शिलाप्रवालं-विद्रुमं विम्वफलं-गोल्हाफलं तद्वत् सन्निभाः-सदृशाः अधरोष्टा रक्तत्वेन दन्तच्छेदा येषां ते, तथा पुनः कीदृशाः ? पाण्डुरं यत् शशिश्नफलं-चन्द्रखण्डं तद्वत् विमलं खलवद् गोक्षीरफेनवत् कुन्दपुष्पवत् दकरजोयत् मृणालिका-पद्मिनीपत्रलग्नलविन्दुयत् धवला दन्तश्रेणियां ते तथा, अखण्डाः परिपूर्णाः दन्ताः येषां ते, अरफुटिता राजि-रहिता दशना येषां ते, अचिरला घना दन्ता येषां ते तथा, स्निग्धदन्ता-अरुक्षदन्ता, सुजात-सुनिर्मितदन्ताः इत्येतेष्वयत् एकदन्त-श्रेणिवत् संघट्टाः अनेकदन्ता अपि द्वात्रिंशदशना अपि एकदन्तवत् दृश्यन्ते । पुनः कीदृशाः ? हुतं वहतीति हुतवहो-वह्निस्तेन यत् निर्धूतं-धमितं तदेव मलापनयनेन धौतं क्षालितं तप्तं तापितं यत् तपनीयं सुवर्णं तद्वत् रक्ततलं लोहितरूपं तलं तादृशं तालु जिह्वा येषां ते तथा । गरुडस्येव आयता-दीर्घा क्रज्जी-सरला तुङ्गा-उन्नता नासा येषां ते तथा, अवदालितं-विकसितं यत्पुण्डरीकं-धवलक्रमलं तद्वत् नयने-अक्षिणी येषां ते तथा, कोकासिते श्रेण्वदिते धवले पत्रले-पक्ष्मणी तद्वती इक्षणे येषां ते तथा, आ ईषत् आनामितं-वालितं यत् चापं-यनुः तद्वत् रुचिरे शोमने कृष्णा-श्यामा अग्रराजिसंस्थिते-कृष्णाश्रेणिवत् संस्थितकालमेधलेखावत् संगते आपते सुनिष्पन्ने श्रुवो येषां ते तथा, अमरौ आलीनौ-स्तब्धौ प्रमाणयुक्तौ ग्रहोलनवत् श्रवणौ-कर्णौ येषां ते तथा, सुष्ठु

सलकवोलदेसभागा, अचिरुगाययालचंदसंठियमहानिलाडा, उडुवतिरिव पडिनुन्नसोमवयणा, छत्तागारुत्तमं-
गदेसा, घणनिचियसुयंदलकम्बणुन्नय-कूडागारनिभपिडियंगसिरा, हुयवहनिदंतधोयतत्तवणिज्जरत्तकेसंत-
केसभूमी, सामलीपोडघणनिचियछोडियमिउविसतपसत्थसुहुमलकम्बणसुगंधिसुंदरसुयमोयगभिगनीलकज्ज-
ल-पहट्टभमरगणनिद्धनिगुम्भयनिचिय-कुंचियपयाहिणावत्तमुद्धसिरया, सुजातसुविभत्तसंगयंगा, लक्खणवंज-

थरणं-शब्दोपलभनं येषां ते, पीनमांसलकपोलदेसभागाः पुष्टकपोलगल्लात्परभागाः, अचिरोद्गतस्य नवचन्द्रस्य यत् संस्थानं
तद्वत् महान् श्लाढं भालं येषां ते अष्टमीशिमण्डलसदृशभाला इत्यर्थः, उडुपतिश्चन्द्रस्तद्वत्परिपूर्णं सौम्यवदनं येषां ते तथा, छत्रा-
कारोत्तमांगदेसाः-उष्णीषोन्नतत्वेन उन्नतशिरसः, घनो-लोहमुद्गरस्तद्वन्नियिडं-निचितं सुवदं स्नायुभिः लक्षणोन्नतं-महालक्षणं कूटं-
कूटाकारनिभं-सशिवरभवन्नतुल्यं पिण्डिकेव वर्त्तलत्वेन पिण्डिकापमानं अग्रशिरः शिरोग्रं येषां ते तथा । हूतवहनिर्धूतधौतं तप्तं यत्
तपनीयं-रक्तसुवर्णं तद्वत् रक्ता-लोहिता केसंतत्ति-केशभूमिः-मस्तकत्वग् येषां ते तथा । शाल्मलिर्धृश्वविशेषः तस्य पौण्डं-फलं घनं-
निचितं-अत्यर्थं नियिडं छोटितं घट्टितं तद्वत् मृदवः-सुकुमारा विशदा-विस्पष्टाः प्रशस्ता-माङ्गल्याः सूक्ष्माः-श्लक्षणाः लक्षणवन्तः
सुगन्धयः सद्वद्रव्येण वासिता इव सद्गन्धाः, सुंदराः-शोभनाः शुभ्रमोचको-रत्नविशेषस्तद्वत् भृङ्गः-इयामभ्रमरः कीटकविशेषः,
नीलो-रत्नविशेषः, कञ्जलमिव कञ्जलं अञ्जनं प्रहृष्टो यो अमरगणः-प्रमुदितमत्तमधुकरनिकरस्तेषां गगः-समुदयस्तद्वत्कान्तयः स्निग्धा
निरुरग्वाः-समूहास्तादृशा निचिता-भृताः कुञ्चिताः-वक्राः प्रदक्षिणावर्त्ताः तत्सदृशाः मूर्द्धजाः-शिरसिजाः केशा येषां ते तथा ।

१ भोगोडिया इति भाषा २ नीलक इति भाषा ३ चोटलीया इति भाषा

णगुणोवधेया, पस्तथयत्तीसलक्षधरा, हंसस्सरा, कुंचस्सरा, दुंदुभिस्सरा, सीहस्सरा, उज्ज(ओघ)सरा, मेघसरा,
सुस्सरा, सुसरनिग्घोसा, वज्जरिसहनारायसंधयणा, समचउरंससंठाणसंठिया, छायाउज्जोवियंगमंगा छवी [पस-
तथच्छवी] निरातंका, कंकगहणी, कवोतपविसपरिणामा, सउणिपोसपिटंतरोरुपरिणया, पउमुप्पलसंसिगंगधुस्सा-

सुजात-सुविभक्तसङ्गताङ्गाः । लक्षणव्यञ्जनगुणोपेताः द्वाविंशल्लक्षणधराः, हंसस्येव स्वरः-शब्दो येषां ते तथा स्निग्धत्वात्,
क्रौञ्चस्येव स्वराः-सूक्ष्मसुदृत्वात्, दुन्दुभिवात्-स्वरा गम्भीरत्वात्, सिंहस्वरा-निरन्तरतादृग्भावशब्दा न तु स्वरवत् हीनशब्दाः । ओघ-
स्वरा अनुदिताः शब्दाः, मेघवत्स्वराः, सुस्वराः कर्णयोः सुस्वत्वात् सुस्वरो आदेयः निर्घोषः शब्दो येषां ते तथा, वज्रपभनाराचसंहननं
अस्थिनिचयो येषां ते तथा । तत्र "रिपहो उ होइ पटो वज्जं पुण कीलिया वियाणाहि, उभओ मङ्गळवंधो नारायं तं
धियाणाहि ॥१॥ समचतुरस्ससंस्थानसंस्थिताः तत्र टर्ष्य अधःकायोः अंसज्जान्वोदक्षिणतो वामतो वा दक्षिणे, पर्यस्तिका निला-
डभागे समत्वं चतुरस्समुच्यते, छापया-कान्त्या उद्योतिताङ्गेषाङ्गाः, छात्रिचि-अञ्जस्तस्वचः, निरातङ्काः-नीरोगाः, कङ्कस्य-पक्षिविशेष-
स्येव आढाराग्रहणं येषां ते अल्पादारेण सन्तुष्टा इत्यर्थः । कपोतानां-पक्षिविशेषाणां परिणामो इति प्रतिश्रुतिर्येषां ते साङ्गका एव वर्तन्ते
मन्दकपायत्वात्, शङ्खनिः-पक्षिणीति तस्याः पोसंति-आपनमार्गं तद्वत् पुरीषोत्सर्गं निर्लेपा इत्यर्थः, पृष्टं अन्तरं पार्श्वदेशं उरु च जङ्घा-
स्तेषु परिणताः-परिपक्वा इत्यर्थः । पद्मं-कमलं उत्पलं-नीलोत्पलं तत्सदृशो-गन्धो यस्य स तथा तेन भासेन सुरभि-सुगन्धि वदनं

१ क्रमस्तु भवति पटो वज्जं पुनः किलिक्कं विज्जानीहि ॥१॥ २ ऽस्येव प्रहणी शुदा-
शयो नीरोगवर्चस्कतया येषां ते तथा अथवा ३ बह्वाः परिणति येषां ते तथा कपोतानां हि पापणा अपि जीर्यन्ति.

ससुरभिययणा, अणुलोमयाउवेगा, अवदायनिद्धकाला, विगगहियउन्नयकुच्छी, अमयरसफलाहारा, तिगाउय-
समूसिया, तिपलिओवमट्टीका, तिन्नि य पलिओवमाइं परमाउं पालयित्ता तेवि उवणमंनि मरणधम्मं अवि-
त्तिता कामाणं ।

पमयाचि य तेसिं हेतिसिं सोग्गमा सुजायसव्वंगसुंदरीओ पहाणमहिलागुणेहिं जुत्ता, अतिकंतविसप्पमाणम-
उयसुकुमालकुम्मसंठियविसिद्धयलणा, उज्जुमउयपीवरसुसाहंतगुलीओ, अब्भुन्नतरतिततल्लिणंतबसुइनिद्धनखा,

येषां ते तथा । अनुलोमो-अनुकूलो मनोज्ञ इत्यर्थः वायुवेगः शरीरसमीरणजवो येषां ते तथा, अवदाता-गौराः स्निग्धकेशा इयाममू-
र्द्धजाः विग्रहं-शरीरं तस्यानुरूपौ विग्रहिकौ उन्नतौ तुङ्गौ पीनौ कुक्षी उदरदेशौ येषां ते तथा, अमृतस्यैव रसो येषां ते तानि फलान्या-
हारो येषां ते तथा, त्रिगव्यूतसमुच्छ्रिता तथा सा उन्नताः, त्रिपल्योपमस्थितिकाः-त्रिणि पल्योपमानि परमं आयुर्जीवितं पालयित्वा
एतादृशाः युगलिकनराः, ते अपि समुच्चयार्थे प्राप्नुवन्ति मरणधर्मं, अतप्ताः कामानां ।

प्रमदा अपि-स्त्रियोऽपि तेषां भवन्ति ता अपि क्रीदयः यानि विशेषणानि वज्रक्षपभनाराचसंघयणादीनि तान्यपि तथैव परं तासु
द्रयामासु स्त्रीषु याः सर्वाङ्गसौन्दर्यभाजः, प्रधानमहिलागुणैर्युक्ताश्चतुःषष्टिकलादिभिर्वा हायभावविलासविभ्रमादिभिः

लीला-विलासो विच्छित्तिर्विव्योक्तः किल किञ्चित् । मोद्यायितं कुट्टमितं ललितं चिह्नं तथा ॥१॥ विभ्रमश्च-
त्यलङ्काराः स्त्रीणां स्वाभाविका दशा इत्यादि ग्रन्थान्तराद् ज्ञेयाः । अतिक्रान्तौ-अतिरमणीयौ विशिष्टस्वप्नभाणौ अथवा विसर्प्यन्तौ
संचरन्तौ-मृद्नां वस्तूनां मध्ये अपि अतिसुकुमालौ कूर्मवत् उन्नतत्वेन संस्थितौ विशिष्टौ मनोज्ञौ पादौ यासां ताः तथा ।

रोमरद्विपवद्वसंठियअजह्वपसत्थलक्खण-अकोप्पजंघजुयला, सुणिम्मिमतसुनिगूढजाणू-मंसलपसत्थसुबद्धसंधी,
कयलीधंभातिरेकसंठिय-निव्वणसुकुमालमउयकोमल-अविरलसमसहितसुजायवट्टमाणपीवरनिरन्तरोरू अ-
ट्टावयवीइपट्टसंठियपसत्थविच्छिद्यपिहुलसोणी, वयणायामप्पमाणट्टुगुणिय-विसालमंसलसुबद्धजहणवरधा-
रिणीओ, वज्जविराइयपसत्थलक्खणनिरोदरीओ, तिवलिवलियतणुनमियमज्झियाओ, उज्जुयसमसहिय-जच्च-

अजयः-सरलाः-मृदुकाः-कोमलाः पीवसाः-पुष्टाः अविरलाः-घनाः सुसंहता-अङ्गुलयः पादाङ्गुलयो यासां ताः तथा, अभिव्याप्य उन्नता
रतिदाः-सुखदा रचिता वा तलिनाः-प्रतलाः ताम्रा-आरक्ताः, सूचयः-यवित्राः, स्निग्धाः नखाः अङ्गुलीषु यासां ताः । तथा रोम-
रहितं छत्रवत् संस्थितं उन्नतं वर्णलं अजयन्य एतावता उन्नतं-प्रदस्तं लक्षप्रधानमाङ्गस्यचिन्हं यस्मिन् तत् । अकोप्य-अद्वेष्य
दृश्यजनानां रमणीयजङ्गलसुगलं चन्दयं यासां तास्तथा । सुनिर्मितौ-सुन्यस्तौ निगूढौ-गुप्तौ जान्वौ मांसलौ-मांसोपचितौ प्रशस्तौ
सुबद्धौ स्नायुभिः सन्धी-सन्धाने यासां तास्तथा । कदलीस्तम्भादपि अतिरेकेण-अतिशयेन संस्थिते-सम्यक्तया स्थिते-
स्यापिते निर्धने-द्रव्यरहिते अच्छिद्रे सुकुमालमृदुकोमले अत्यर्थं अविरले-परस्परं मिलिते समे-प्रमाणसहिते तुल्ये वर्णले-
नोपुच्छाकारवत् वृत्तानुपूर्वे पीवरे निरन्तरे निर्विक्षेपे उरू उपरितनज्ज्ञे यासां तास्तथा । अष्टापदस्य-द्युतविशेषस्य वीचयस्त-
रङ्गाः पाशना-कर्पमहर्पाजतिरेकी रेखा तत्प्रधानं यत्फलकं-यदृक् तत् संस्थिता प्रशस्ता विस्तीर्णा श्रोणिः-कट्टी यासां तास्तथा ।
यदनायामप्रमाणस्य गुलदीर्घत्वस्य यत्प्रमाणं ततो द्विगुणितं चतुर्विंशत्यङ्गुलमित्यर्थः, विगलं विस्तीर्णं मांसलं-सुबद्धं उपचितं श्लघं यत्
जघनं कटेग्रभागस्तं धारयति ताः । वज्रमध्यवत् विराजितं-शोभमानं प्रशस्तं लक्षणं निरुद्धं-धामं उदरं यासां तास्ताः, तिसृभिर्व-

तणुकसिणनिद्ध-आदेज्जलद्धसुकुमालमउयसुविभत्तरोमराजीओ, गंगावत्तगपदाहिणावत्ततरंगभंग-रविकि-
रणतरुणयोधितआकोसायंत-पउमगंभीरविगडनाभा, अणुब्भडपसत्थसुजातपीणकुच्छी, सन्नतपासा, सुजात-
पासा, संगतपासा, मियमायियपीणरतितपासा, अकरंडुयकणगरुग-निम्मलसुजायनिरुवहयगायलढी, कंचण-
कलसपमाणसमसहियलट्ठ-बुचूयआमेलगजमलजुयलवट्टिय-पओहराओ सुयंगअणुपुब्बतणुयगोपुच्छवट्ठ-सम-

लिभिधिलसितं तनुकं-कुशं नमितं तं मध्यं-मध्यभागो यासां ताः, ऋजुकानां-अंबकाणां समानां-तुल्यानां [संहितानां अविरलानां]
जात्यानां-स्वभावजानां तनूनां-धूमणां कृष्णानां-कालानां स्निग्धानां-कान्तानां आदेयानां-श्लाघ्यानां रम्याणां लड्डहडानां ललि-
तानां सुकुमालानां-मृदूनां कोमलानां सुविभक्तानां यथास्थानशोभितानां रोम्भां राज्ञिः पट्टविर्यासां तास्तथा । गङ्गावत्सदक्षिणावर्त्त-
रङ्गयद्भगा यासां तास्तथा तादृश्यः ? पुनः कीदृश्यः ? रविकिरणैस्तरुणं नवीनं बोधितं विक्काशीकृतं आकोशापितं [विमुकुलीभूतं] अङ्कु-
शलीभूतं यत् पद्मं तद्वत् गम्भीरा-विकटा नाभिर्यासां ताः । अनुद्धटावनुल्बणौ-अवटतुल्यौ प्रशस्तौ-सुजातौ पीनौ-उपचितौ कुक्षी यासां
तास्तथा सन्नतपार्थाः, सुजातपार्थाः, संगतपार्थाः, सर्वानि विशेषणानि पूर्वव्याख्यातानि, सामितौ अर्द्धनामितौ मात्राप्रमाणोपेतौ रतितौ
पीनौ पार्था यासां ताः, अथवा साम्यं इतौ सामितौ अत एव मात्राप्रमाणोपेतौ अकरण्डुकं-स्वभावतो निर्मलं-धौतं यत् कनकं तस्य रुचक
आमरणविशेषः, तद्वत् निर्मला-रजोरहिता सुजाता-सुनिर्मिता निरुपहता रोगादिभिरनुपहता काया शरीरस्य लष्टिः-गात्रविशेषा यासां
ताः । काञ्चनस्य ये कलशा-कुम्भास्तद्वद् प्रमाणावृत्तत्वेनोचताः समाः तुल्यास्तेषु संहितं-युक्तं लष्टं-प्रधानं यत् बुबुकं स्तनविटकं
यस्मिन् तादृशं [तादृशौ] आमेलकौ-स्तनशिखरे मेलकौ यमलयुगलौ युग्मजाताविव युगलौ वृत्तौ-वर्चुलौ वर्द्धितौ पयोधरौ स्तनौ यासां

सहिपनमिपयादेज्जलडहवाहा, तंवनहा, मंसलगहत्या, कोमलपीवरं गुलीया, निद्रपाणिलेहा, ससिसूरसंख-
यकवरसोत्थियविभक्तमुविरइयपाणिलेहा, पीणुणयकखवत्थिप्पदेस-पडिप्पुगलकवोला, चउरंगुलमुप्पमाण-
कंउवरसरिसीवा, मंसलसंठियप्पसत्थहणुया, दालिमप्पफणगासपीवरपलंबकुंचितवराधरा, सुंदरोत्तरोट्टा, द-
धिदगरयकुंदचंदयासंनिमडल-अच्छिद्विमलदसणा, रत्तुप्पलपडमपत्तमुकुमालतालुजीहा, कणवीरमुडलऽकुडि-

ताः । धुजंगवत्-नागवत् आनुपूर्वेण-क्रमेण ब्रह्मसौ गोपुच्छवद्बृचौ समौ-तुल्यौ मध्यकायोपेयया विरलौ नमितौ-नम्रौ आदेयो-सुभगौ
लडहौ-ललितौ बाहू-भुजौ यासां तास्ताः । ताम्रनखाः रक्तकरजाः यासां ताः, मांसलाग्रदस्ताः, कोमलपीवरराजुलीकाः, स्निग्धक-
रंखाः, शशिदूर्यशह्वचक्रमयानस्यस्तिकविभक्त-सुरचितपाणिरेखाः-सर्वेषामाकारभावत्वात्, पीनोन्नते कक्षे-धुजमूले वस्तिप्रदेशश्च
यासां ताः, वस्तिप्रदेशश्च गुह्यप्रदेशमपि पीनोन्नतमिति शेषः, प्रतिपूर्णकपोलाः-गोलकपोला गह्वात्परभायो यासां ताः । चतुरङ्गुलमुप्र-
माणाः वरकम्बुवत् मयानशङ्खवत् ग्रीवा क्रन्धरा यासां ताः । मांसला-उपचिता संस्थिता-स्थिरा प्रशस्ता हनुका-चिबुका यासां ताः ।
दाडिमविक्रसितपुष्पकाशो रक्तपुष्पसन्निभा पीवरा-बुष्टा इष्ट लभ्यमानाः उन्नतत्वेन अग्रे प्रतलः कुञ्चितो नम्रत्वेन ईषका-
मितो वरः-प्रधानो अयो-अधस्तनो दन्तच्छदो यासां ताः । सुन्दरः उत्तर उपरितन ओष्ठो दन्तवसनं यासां ताः, दधिस्तिमितं
दुग्धं दकरजः पत्रस्थितजलविन्दवो वा दकं जलं रजतं रूपं कुन्दः-पुष्पविक्षेपः चन्द्रः-शशी वासान्तिका-वनस्पतिवह्नीविशेषस्तस्य
मुकुलं-कोरकं तद्वत् अञ्जिंद्रा-अविरला निर्मलाः दशना-दन्ता यासां ताः । रक्तोत्पलपद्मपत्रवत् मुकुमालः तालु ककुदं जिह्वा-रसना
यासां ताः । करवीर-कुडूमलवत् अकुटिला-अवक्रा अन्तः अभ्युन्नता उत्तरोत्तरभागेन क्रञ्जुकाः सरला तुङ्गा उन्नता नामा यासां ताः,

लञ्मुन्नयउज्जुतुंगनासा, सारदनवकमलकुमुत-कुवलयदलनगरसरिसलखणपसत्थ-अजिम्हकंतनयणा, आ-
नामियचायरुइलकिण्हभराइसंगय-सुजायतणुकसिणनिद्धमुमगा, अल्लीणपमाणजुत्तसवणा, सुस्सवणा, पीण-
मट्ठगंडलेहा, चउरंगुलविसालसमनिलाडा, कोमुदिरयणिकरविमलपडिपुन्नसोमवदणा, छत्तुन्नयउत्तमंगा, अक-
विलसुसिणिद्धदीहसिरया, छत्त-ज्झय-जूय-थूअ-दामिणि-कमंडलु-कलस-वावि-सोत्थिय-पडाग-जव-म-
च्छ-कुम्म-रथ-वरमकर-ज्झय-अंक-थाल-अंकुस-अट्टावय-सुपइट्ट-अमर-सिरियाभिसेय-तोरण-मेइणि-उद-

यथा-नासा तथाऽऽर्जवमिति वचनात् । शरदि भवं शारदं यत्नवं कमलं सूर्यविकाशि कुमुदं चन्द्रयोधि कुवलयं-नीलोत्पलं एतेषां
यो दलनिकरः पत्रसमुदायस्तत् सदृशैः ? पुनः किलक्षणेः प्रशस्ते अजिह्वे अकुटिले-अमन्दे निर्मले रम्ये नयने-लोचने यासां तास्तथा ।
आनामितं यत् चापो-धनुः तद्वत् रुचिरे कृष्णाभ्राज्या सह संगते अनुगते, सुजाते तन्वी कृष्णे-श्यामे स्निग्धे शुबौ यासां तास्तथा ।
आलीनप्रमाणयुक्तश्रवणाः पूर्ववत् शोभनश्रवणं शब्दग्रहणं यासां ताः, पीनाः-पृष्टाः शुद्धा गण्डरेखा यासां तास्तथा । चतुरङ्गुलप्रमाणं
विस्तीर्णं सममविषमं निलाटं ललाटं यासां ताः । कौमुदी-कार्चिकी चन्द्रगोलिकायुक्तो यो रजनिकरधन्द्रस्तद्वत् निर्मलं मलरहितं
प्रतिपूर्णवर्णं सौम्यं दृश्यजनाह्लादकत्वेन वदनं मुखं यासां तास्तथा । छत्रोन्नतवत् उच्चमाङ्ग-मस्तकं यासां तास्तथा, अकपिलाः
कपिलाः पिंगला न, सुस्निग्धाः दीर्घाः शिरोजाः-केशा येषां ते तथा । छत्रं ? घञः ? यूपो यज्ञस्तम्भः ? स्तूपः ? ४ दामिनीति रुढि-
गम्यं ? ५ कमण्डलुः ? ६ कलशः ? ७ चापी ? ८ स्वस्तिकः ? ९ पताका ? १० यवो ? ११ मत्स्यः ? १२ कूर्मः-कच्छपः ? १३ प्रधानरथः ? १४ मक-

१ स्नेहालां भाया २ धुम इति भाषा

धिवर-पवरभयण-गिरिवर-वरायंससल्लियगय-उस-भ-सीह-चामर-पसत्थवर्त्तिसलक्खणघरीओ, हंससरित्थ-
गतीओ, कोइलमहुरगिराओ, कंता, सन्वस्स अणुप्रयाओ, ववगयवलिपलितवंगदुन्वन्न-वाधियोहगसोयसुक्काओ,
उद्यत्तेण य नराण भोवूणमूसियाओ, सिंगारागारचारुवेसाओ, सुंदरथणजहूणवयणकरचरणयणा, लावन्नरुव-
जोव्वणगुणोचवेया, नंदणवणविचरचारिणीओ व्व अच्छराओ उत्तरकुरुमाणुसच्छराओ अच्छेरगपेच्छणिज्जि-
रव्वज-कामदेवः १५ वज्र-अंको रूढिगम्यः १६ स्थालः १७ अङ्गुशः १८ अष्टपदो घृतफलकं १९ सुप्रतिष्ठकं-स्थापनकं २० अमरो-
देवः २१ मयूरः २२ श्रिया अभिषेको लक्ष्म्यभिषेकः २३ तोरणं २४ मेदिनी-पृथ्वी २५ उदधिः-समुद्रः २६ श्रवरं प्रधानं भवनं
२७ गिरिवरोद्विः २८ वर आदर्शो दर्पणः २९ सुललितो-लीलावान् यो गजः दृश्यः ३० विहः ३१ चामरः ३२ एतानि द्वात्रिं-
शन्मिवानि प्रयत्नानि लक्ष्म्यानि धारयन्ति ताः । हंससदृशा गतिर्यासां तास्तथा, कोकिलवत् मधुरा मिष्टा गितो यासां ताः, कान्ताः
कमनीयाः, सर्वस्य जनस्य अनुमता अभिमताः, व्यपगता-नष्टावली त्वण् श्लोकरूपा, पलितं-केशधवलित्वं व्यङ्गं-अङ्गहीनता दुर्घण्यं
शरीरम्लानता, व्याधिः क्षरीरव्याधौ भाग्यं, शोकं गतवस्तुवेदः तै रहिता मुक्ता यासां ताः । उच्चत्वेन नराणां-पुरुषाणां स्तोत्रेन मुग्धिताः
किञ्चित् न्यूनत्रिगन्धुतोच्छ्रिता इत्यर्थः, संधयणं संठाणं उच्चत्वं कुलगरोहिं सममिति वचनात् । गृह्णारस्य रसविशेषस्य आगार-
मिव आगारं-गृहं तद्वच्चारुवेया-रम्यनेपथ्याः, तथा सुन्दराणि शोभनानि प्रयत्नानि सुन्दराणि स्तन-जघन-वदन-कर-चरण-नय-
नानि यासां तास्तथा, तथा वचनेन लावण्येन रूपेणाकारविशेषेण-नवयौवनेन गुणैरौदार्यादिभिस्तैः उपेता-मुक्ता यास्ताः । नन्दनवन-

१ लीलरिया इति भाषा

गात्रो निद्रि य पलिओयमाइं परमाइं पालयित्ता ताओजवि उयणमंति मरणघम्मं अयितित्ता कामाणं (सू० १५)
 मेहुणससासंपगिद्धा य मोहभरिया सत्येहिं दणंति एकमेकं विसयविस उदारपरदारेहिं, हम्ममंति
 विमुणिगा धणनासं मयणविप्पणासं च पाउणंति, परस्स दाराओ जे अविरया मेहुणसन्नसंपगिद्धा य मोह-

विरत्तारिण्य इर अप्परसो-दंयस्तत्र नन्दननं मेरोहिंतीयवनं तत्र क्रीडनशीलाया अप्परसस्तद्वत्, उचरुल्लु मनुष्यरूपा अप्परसः,
 आधायेमिअ अदृशुतमिति प्रेधतया अवलोकमानाः सन्त्यः सर्वेषामाधार्यकर्ण्यः, त्रीणि पश्योपमान्यायुः परमं परिपालय, तादृशः अपि
 मरणधर्मं प्राप्नुवन्ति यतः—

निर्गन्तो मानयाः देवाः, केचित् कान्नानुचिन्तनं । भरणेऽपि न मुञ्चन्ति सद्योगं योगिनो यथा ॥१॥

अनुप्राः गन्तः कामभोगानामिति एतावता ग्रन्थेन अन्नद्वयारिणो दक्षिताः, अथ यथा क्रियते कृतं सत् यत्फलं ददाति इति द्वार-
 दयं दग्धयन्नाह—

मभूतसंज्ञायां संप्रगृद्धाः सन्नाः कामरागापद्रुता मोहभृताः अज्ञानपूरिताः द्यौः कृत्वा हन्ति, एकमेकंति परस्परं विषयविषय-
 नमन्नान् तथा विषयाः—अन्नादयस्तदेव विषं तद्वशात् उदाराः—उत्कटाः परकीयदारान् प्रति प्रवृत्ताः हिंस्रन्ति—हृन्त्यन्ते विक्षेपेण शुभा-
 निज्जातासंज्ञी धननाशं सज्जननाशं प्राप्नुवन्ति स्वयं, तथा राज्ञः सक्ताश्चात् अन्येणामपि कुर्वन्ति, ये परदारोभ्यो अविरता—अविरमण-
 श्रीलाः मभूतसंज्ञासंप्रगृद्धाः सन्तः मोहभृताश्च । अध्याः, गजाः, गावो, महिष्यः, मृगाश्च मासयन्ति परस्परं एवकमेकं अन्योऽन्यं मनुज-

१ उपाण्णु, भग्नेर पत्तारेदि क० प्रती

भरिया अस्मा हत्थी गवा य महिसा मिना य मारैति एकमेकं, मणुयगणा वानरा य पक्खी य विरुञ्जति,
मिताणि खिप्यं भवंति सत्त्वं समये धम्मे गणे यं भिदंति पारदारी, धम्मगुणरया य बंभयारी खणेण उल्लोद्वए
चरित्ताओ जसमन्तो सुब्बया य पावैति अयसकिन्ति रोगत्ता वाहिया पवड्डिति रोयवाही, दुवे य लोया दुआ-

गणाः-मानवाः, वानराः-मर्कटाः, पक्षिणश्च विरुद्धा भवन्ति, मित्राण्यपि क्षिप्रं-क्षिप्रं दान्त्रयवन्ति यतः-

सन्तापफलयुक्तस्य, दृणां प्रेमवतामपि । बद्धमूलस्य मूलं हि, महद्वैतरतोः स्त्रियः ॥१॥

समयान्-आगमार्थान् धर्मान्-समाचारान् गणान् एकसमाचारजनसमूहान् गुणान् उदारादीन् घ्नन्ति परस्त्रीसक्ता जनाः यतः-
धर्मं शीलं कुलाचारं शौर्यं स्नेहं च मानवः । तावदेव ह्यपेक्षन्ते यावन्न स्त्रीवशो भवेत् ॥१॥

पुनर्ये धर्मगुणरताः-धर्मग्रन्थानगुणाः ब्रह्मचारिणः क्षणेन-शुद्धं तेन उल्लोच्यन्ति अपवर्तन्ते चारिशात्-संयमात् मैथुनसंज्ञपरिवर्दिताः
सन्त इति योज्यते यतः-

श्रुयसद्भायना धर्म्मा, स्त्रीविलासशिलीमुखैः । मुनिर्योद्धो हतोऽघस्तान्निपतेच्छीलकुञ्जरात् ॥१॥
येऽपि यशस्विनः कीर्त्तिमन्तः सुव्रताः सदाचारास्तेऽपि शत्रुवन्ति, अयशः-सर्वत्राऽपभ्रजनां अकीर्त्ति-कुलजाल्यादिहीलनां यतः-
अकीर्त्तिकारणं योषित्, योषिद्वैरस्य कारणं । संसारकारणं योषित्, योषितं बन्धयेत् नरः ॥१॥

क्वचिदयशःकीर्त्तिमिति पाठस्तत्र 'सर्वदिग्गमसुकं यशः एक दिग्गमाभिनी कीर्त्तिः इति विशेषः
रोगार्त्ता ज्वरादिपीडिताश्च कृष्टाद्यभिभूता दृष्टिं नयन्ति रोगव्याधीन् परदाराऽविरताः इति सम्बन्धः । यदाह-

राहगा नयंति-इहलोण चेव परलोण परस्म दाराओ जे अविरया, तहेव केइ परस्स दारं गवेसमाणा गहिया य
इया य पद्धरुद्धा य गयं जाव गच्छंति विपुलमोहाभिभूयसन्ना ।

मैयणमूलं न मुख्यं तत्त यत्तपुञ्चा संगामा जणव्वयकरा सीयाण दोयईण कण रुप्पिणीण पउमाव-

यच्चंयेवद्विदलं जल्ली, कुट्टी मांसं ज्वरी घृतं । द्रवद्रव्यमतिसारी नेत्ररोगी च मैथुनम् ॥१॥

तथा-अर्थः श्यमगुरायासात् स च रोगश्च जागरात् । तौ च रुक्तं भद्रोदियास्यापात्, ते च मृत्युश्च मैथुनात् ॥२॥
तेन मैथुने दानपि लोदो जन्मनी दुराराधौ भवतः । इहलोकश्च परलोकश्च केषां परदारेभ्यो वेदविस्ताः-अनिष्टताः

यतः-परदाराजनिपृत्तानामिन्द्राङ्गीस्तिथिदम्बना । परत्र दुर्गतिप्राप्तिर्दोर्भाग्यं पण्डता तथा ॥१॥

नया कंनिन् परदारान् गवेययनाः सन्तः गृहिताश्च हताश्च यद्वा रुद्धाश्च एवं यावत् अथो गच्छन्ति नरास्तावत् इत्येतत् तृतीया-
व्ययनस्य प्रयोगा याच्याः । किम्भूतास्सन्तो विपुलेन-विस्तीर्णेन मोहेन अभिभूतास्सन्तः संज्ञा संज्ञानं वेपां ते तथा, मैथुनं मूलं यत्र
विद्यते तन्मैथुनमूलं क्रियाविशेषणं च पुनरर्थे, धूयन्ते आकर्ष्यन्ते तेषु शस्त्रेषु घृचा-जाताः पूर्वकाले संग्रामा-युद्धाः बहुजनक्षयकरा राम-
राणादीनां । किमर्थं ते जाताः ? सीतायाः निमित्तं एवं सीतानिमित्तसंग्रामो जातः, तत्र सीतानिमित्तं यथा-

मिथिलानगरीनृपतिजनकाभियानराजो भार्या विदेहा तस्या दुहिता भामण्डलस्य सहजा जानकी सीता नाम्नी भामण्डलस्य
भगिनी, विद्याधरोपनीत-देवजाधिष्ठितं धनुः स्वयंवरमण्डपे स्थापितं, यो धनुश्चाटायति तं घृणोमि इति प्रतिज्ञापरा सीता नानाखचरना-

किंनिकरसमक्षं अयोध्यानगरीनिवासिदशरथनुपतिसुतेन रामदेवेन-पद्मापरनाम्ना बलदेवेन लक्ष्मणाभिधानवासुदेवज्येष्ठभ्रात्रा स्वप्रभावे-
नोपशान्ताऽधिष्ठातृदेवतं धनुः आरोपितगुणं कृत्वा प्राप्तसाधुवादेन महाबलेन परिणीता, अनुक्रमेण दशरथराशि प्रव्रजिते [प्रविप्रजियो]
रामाय राज्यदानार्थमभ्युत्थिते च मस्ताभिधानाऽनुजमात्रा कैकय्या विमात्राऽऽमन्त्र्य पूर्वग्रतिपन्नवस्याचनोपायेन राज्यं भारताय दत्तवत्प्रा-
पितवचनसत्यापनार्थं राज्ये भरतेऽङ्गीकुरुति वनवासमुपाश्रितेन सलक्ष्मणेन रामेण सह वनवासमधिष्ठिता, ततश्च क्रमेण लक्ष्मणेन कौतु-
केन दण्डकारण्यं गच्छता आकाशस्थं स्वङ्गरत्नमादाय कौतुहलेनैव वंशजालीच्छेदकृते तन्मध्यवर्त्तिनं विद्यासाधनपरायणं रायणभागिनेयं
स्वरादूषणचन्द्रनखातुलं शम्भुकाभिधानं विद्याधरं छेदमानं हृष्ट्वा च तं पश्चात्तापयुगमतेन लक्ष्मणेनाऽऽगत्य भ्रातुर्निवेदितेऽस्मिन् दय-
तिकरे पश्चादेतद्व्यतिकरदर्शनकुपितायां आगतायां चन्द्रनखायां तथा रामलक्ष्मणयोः रूपदर्शनात् सञ्जातकामायां तत्प्रार्थनापरायां तन्नि-
राकृतायां अनिष्टायां च पुत्रमरणादिव्यतिकरे तथा शोक्रोपाभ्यां त्वरदूषणस्य निवेदनं कृतं, तेन वैरनिर्यातनोद्यतेन. लक्ष्मणेन सह
युद्धमारब्धं, ज्ञातभागिनेयमरणादिव्यतिकरेण लंकापुरीशेन आकाशेन आगच्छता रावणेन हृष्ट्वा च तामत्यन्तरूपवतीं सीतां ह्युमुससाय-
कप्रसरवेद्यधिधुरितान्तर्धरणेन अगमितकुलमालिन्येन अपहस्तितविवेकरत्नेन मुक्तशीलादिधर्मसंज्ञेन त्यक्तपरलोकमयचिन्तनेन जात-
सीतापहारयुदिना विद्यानुभावोपलब्धरामलक्ष्मणस्वरूपेण विज्ञातमुक्तसिंहनादसंकेतकरणेन लक्ष्मणसंग्रामकरणस्थानके गन्धो मुक्ते सिंह-
नादे च ध्रुते च चिन्तामापन्ने तदभिमुखे रामे गते पश्चाद् भृगमायां विधाय दानमिषादेकाकिनी सीताऽण्डहता, जटायुपक्षिणा सह युद्धं
विधाय तत्पक्षी छेदं कृत्वा, जगति लङ्कायां नीत्वा, विमुक्ता स्वगृहवाटिकायां, ग्रार्थिता च दशकन्धर्वेणाऽनुकूलप्रतिकूलवाग्भिर्विहृष्टो न
च तमिष्टवती, पश्चाद्रत्नजटीखेचरसुखादवगत्य हनुमता तत्स्थानक्षेमप्रवृत्तिं निश्चम्य सुग्रीवभामण्डलहनुमदादिविद्याधराद्युन्दसहायेन

लक्ष्मणगनाथेन रामेण समुद्रोच्छेदनपद्यावन्त्यालुपक्रमं विधाय महारणविभट्टं विधाय च नानाविधनरेयारान् निहत्य दशवदनं विनि-
पात्य स्वयाग्रतिलग्निभनं तदुन्नातरं विभीषणं संस्थाप्य लङ्कां स्वाज्ञावशवर्त्तिनीं निर्वर्त्य सीता स्वगृहमानीतेति । तदर्थं रणो जातः इति
दशितं सीतास्वरूपं लेखतः ॥

तथा द्रौपद्या कृते संग्रामोऽभवत् तथाहि-काम्पित्यपुरे द्रुपदो नाम पार्थिवोऽभूत्, चुलनी भार्या, तयोः पुत्री द्रौपदी, धृष्टाञ्जुनस्य
च कनिष्ठा स्वप्ता, सा चाऽन्यदा स्वयंवरमण्डपविधिना हस्तिनागपुरेशपाण्डुराजपुत्रैर्युधिष्ठिराञ्जुनभीमनकुलसहदेवाख्यैः पञ्चभिः पूर्वं
विषयाश्रयः कृततपःप्रभावतः परिणीता । अन्यदा च पाण्डुराजस्य कुन्तीभार्यया पाण्डुपुत्रैर्द्रौपद्या च परिषुतस्य सदसि नारदपिंग-
नादुन्तीर्णवान् जातः, अभ्युत्थितश्च पाण्डुराज्ञा सपरिवारेण, द्रौपद्या च सुश्राविकात्वेन कुलिङ्गी मिथ्यादृष्टिः मुनिरयमिति ज्ञात्वा नाऽ-
भ्युत्थितः । ततस्तामुपरि प्रदिष्टवान् जातः । पश्चादसात्रन्यदा धातकीखण्डपूर्वभरते अमरकङ्काभिधानराजधान्यां पद्मनाभस्य नृपस्य
समायां गतस्तेन च कृताऽभ्युत्थानादिप्रतिपत्तिकः सन् शृष्टः किमस्त्यन्यस्याऽपि नृपस्य मत्सदृशान्तःपुरनारीजनः ? पुनः सामर्ग्यः श्रमि-
न्नात्र द्रौपद्या पादाङ्गुष्ठस्य समानो न रम्यतया तवाऽयमवरोधः इति श्रुत्वा तस्यां जाताऽनुरागोऽस्तौ पूर्वसाङ्गतिकदेवसाहाय्यात् सुप्तां
तामपहृत्य तदुद्याने प्रस्थापितवान्, साऽपि तं प्रार्थयन्तरं दृष्ट्वा पालय मां णमासान् यावदिति प्रतिपाद्य पशुभर्त्तराचाम्लयारणकैराह्मानं
भाग्यन्जी स्थितवती, ततो हस्तिनागपुरात् द्वारचत्यामायातया पाण्डवमात्रा कुन्त्या कृष्णाय निवेदिते तदपहारे कृष्णेनाऽपि तदचसर-
ममागतनारदमामर्षवचः सकाशात् पद्मनाभमन्दिरे तत्सदृशी च दृष्ट्वैव मया द्रौपदीति किञ्चन्दन्तीमुपलभ्य सजीभूय चेलाकूलमागत्य
लवणोदधिपतिं सुस्थितदेवमष्टममक्तेनाराधय कृष्णस्तेन वितीर्णमार्गः समुद्रमण्ये सरथेः पञ्चपाण्डवैः साकममरकङ्काराजधान्या वहिरु-

धाने जगाम दारुकसारथिप्रेषणेन पवनानां सदर्पमभिषेपयत्, सोऽपि सत्त्वलो योधुं निर्जगाम पाण्डवेषु तेन महायुद्धेन निर्मथितमानेषु कृष्णः स्वयं युद्धाय तेन सहोपतस्थौ, ततः केशवः पाञ्चजन्यशङ्खनादेन तत्तैत्त्यत्रिमाणाचिर्मथितवान्, त्रिभागं च शङ्खगाण्डीवदण्ड-प्रत्यं चाटङ्कारेण त्रिभागावशेषवले च पवनानामे ग्राण्णभयात् नगरीप्रविष्टे कृतनरसिंहरूपेण वनार्दनेन पाददरकरणेन संभ्रमप्राकारगोपुरा-द्वालकध्वस्तभयनशिवस्य राजधानीं कृता, भयभीतेन तेन चाऽऽगत्य प्रणम्य च द्रौपदीं तस्य समर्पिता, स च तां पाण्डवाय समर्पित-वान् तैः सहैव स्वश्रेयमाजगाम इति कथालेखः, विल्लरस्तु तच्चरित्रादवसेयः।

तथा रुक्मिण्याः कृते संग्रामोऽभूत् । तथाहि-कुण्डिन्यां नगर्यां भीष्मकनरपतेः पुत्रस्य रुक्मिणपुत्रस्य भगिनी रुक्मिणी कन्याऽ-भूत् । इतश्च द्वारिकायां कृष्णहरेर्भार्या सत्यभामा नाम्नी तस्या गृहे च नारदः कस्मिन्नपि समये आगतः, तया व्यग्रया न सम्प्रगुच-रितस्तनः क्षुपितोऽसौ तां प्रतिग्राह्यन्त्यं करोमीति विभाव्य कुण्डिनीं नगरीमुपगतः, रुक्मिण्या प्रगतः सन् कृष्णस्य महादेवीं मये-त्यभिनन्द्य कृष्णगुणान् तत्पुत्रतो व्यावर्ण्य तं प्रति तां सानुसामकरोत्, तद्रूपं च चित्रपटे विलिख्य द्वारकायां कृष्णस्य तत् प्रदक्ष्य तमपि तां प्रति साभिलाषमकरोत्, ततः कृष्णो रुक्मिणीं याचितवान्, रुक्मिभ्राता न दत्तवान्, शिशुपालाभिधानं महाबलं राजहनुमानीय विद्याहारं मितवान्, रुक्मिणीसत्कया पितृध्वस्ता च कृष्णस्य रुक्मिण्यपहारो वै लेखः प्रेषितवान् । गतश्च रामकेशवौ नगरीमागतौ, रुक्मिणी पितृध्वस्ता सह चेदिकापरिवृता देवतार्चनव्याजेन समागता, कृष्णेन रथमारोपिता ततस्तौ द्वारकाभिमुखौ तां गृहीत्वा प्रचलितौ, चेदिकाभिः पूकृतं निर्गतौ सदर्शौ चतुरङ्गचलोपेतौ रुक्मिणीव्यावृत्त्यर्थं रुक्मिशिशुपालमहाराजौ, ततो विनि-वृत्त्य हलिना हलमुद्यत्ताभ्यां दिव्यास्ताभ्यां तद्वलं चूर्णितं, विशुक्तौ कुञ्जजीवितौ शिशुपालरुक्मिणाविति मिथुनार्थं स्त्रीमुख्यं युद्धमिति

कथालेशः ॥

तथा पद्मावतीकृते संग्रामोऽभूत्, अथैवाऽरिष्टनगरे राममातुलस्य हिरण्यनाभाभिधाननृपस्य दुहिता पद्मावती जाता, तस्याश्च धर्मनरमुपश्रुत्य रामकेशवाद्योऽन्ये च युवराजकुमारास्तथाऽऽयाताः ततश्च—

पुण्ड्र भाइणिञ्जे विहीनः सो ततश्च रामगोविन्दा । रेवगनामो जिह्वो भाया य हिरण्यनाभस्स ॥१॥
मिडणा सह पञ्चइओ, सो तित्थ नमिजिणंस्स गयमोहो । तस्स य रेवयनामा रामा सीमा य बन्धुमई ॥२॥
बुद्धियाओ पढमं विय, दिक्षाओ आसि तेण रामस्स । तत्थ य सयंवरंभी, सब्बेसिं नरपरिदाणं ॥३॥
पुरओ चिचय तं गेणइई आहव कुशलाण कण्णगं कण्हो । जायं च पत्थिवेहि जुज्झं सह जायमाणउलं ॥४॥
सब्बत्तो विहयिओ मुहत्तमित्तेण सव्यनरनाहो । रामो कण्णचउल्लं, हरीवि पडमावई कन्नं ॥५॥
गहिउं ताहिं समेया समागया निययपुरे सब्बेत्ति, इति पद्मावत्या कृते संग्रामः इति कथालेशः ॥ तारायाः कृते

पूजयति भागिनेयो, विधिना स तत्र रामगोविन्दौ । रेवतनामा ज्येष्ठो, धाता च हिरण्यनाभस्य ॥१॥

गिरा सह प्रयजितः, स तत्र नमिजिणस्य (तीर्थे) गतमोहः । तस्य च रेवतनाम्नी, रामा सीमा च बन्धुमती ॥२॥

दुहितरः प्रथममेव दत्ता ध्यातुं तेन रामाय । तत्र च स्वयंवरे सर्वेषां नरपरेन्द्राणाम् ॥३॥

पुनः पय तां गृह्णाति युवकुशलाणां कन्यकां कृष्णः । जातं च पार्थिवैर्युद्धं सह यावयानामतुलम् ॥४॥

मर्मज्ञो विद्रुतो मुहत्तमायेण सयनरनाथः । रामः कन्यकाचतुल्यं हारिरिणि पद्मावती कन्याम् ॥५॥

दुर्यन्ता नाभिः समेताः समागता निजपुरवरे सर्वे ॥

क्रिदित्थ्यापुरे बालीसुग्रीवाभिधानौ आदित्यथाभिधानस्य विद्याधरस्य सुतौ चानरविद्याधरौ चभूवतुः । तत्राऽऽदित्यराजाऽङ्गजो निजाऽभिमानेन बाली निजराज्यं सुग्रीवाय दत्त्वा कृतप्रज्यः सिद्धः । अथ सुग्रीवो राज्यं कुर्वन् तस्य भार्या तारा बभूव, ततश्च कश्चित् नेनराधिपः साहगगतिनामा तारापरिमोगलालसः सुग्रीवरूपं विधायान्तःपुरं श्रविष्यत् । तथा च चिद्मः प्रत्यभिज्ञाय निवेदिते निज-
गुणादिमन्त्रिमण्डलस्य, तत्र सुग्रीवद्वयमुपलभ्य किमिदमाश्रयमिति विस्मयं जगाम । ततश्च निर्घाटितो द्वावपि पुरात् युध्यते मत्सरे-
ण द्वावपि अस्त्वलितोऽलीकसुग्रीवस्ततश्चासौ सत्यसुग्रीवो हनुमदाभिधानमहाविद्याधराजपार्थे गत्वा निवेदयतिस्म स त्वागत्य तयोर्विशेष-
मज्ञानकृतोपकारं नृप स्वपुरमगमत् ॥ ततश्च लक्ष्मणविनाशिते स्वारक्ष्यणसम्बन्धीनि पाताललंकापुरे राज्यावस्थं रामदेवमाकलय्य शरणं
प्रयत्नलवस्तेन सह गमागतः सलक्ष्मणो रामः क्रिदित्थ्यापुरं स्थितो यदिःकृतश्च सुग्रीवेण चाङ्गुलन्दस्तमुपश्रुत्य समागतोऽसावलीकसु-
ग्रीवो स्याद्दो रणरमिकः सन् तयोर्विशेषमज्ञानंस्तद्वलं रामश्च स्थित उदासीनतया, कदचितः सुग्रीवः इतरेण, रामस्य गत्वा निवेदितं
सुग्रीवेण देव । तत्र पश्यतोऽप्यहं कदचित्स्तेन, रामेणोक्तं कृतचिन्हः पुनर्युद्धस्व, ततोऽसौ पुनर्युद्धमानो रामेण शरप्रहारेण पञ्चत्यमा-
पादितोऽलीकसुग्रीवः, सत्यसुग्रीवस्तु तारया सह भोगान् नुभुजे इति तारायं युद्धं कथालेशः ॥ काञ्चनाकृते रंगशोऽभूत् सा काञ्चना-
कथानकं तु केनिगु सधनां निष्ठणां वदन्ति परं बृहद्वीकाकारेण अग्रतीतं उक्तं अतो न लिखितं ।

तथा रत्नमुभद्रापाः कृतो संग्रामो जातः । तत्र मुभद्रा कृष्णवासुदेवस्य भगिनी ता च पाण्डुपुत्रेऽर्जुने रक्ता तेन हेतुना रक्तगु-
भद्रेति नाम जातं, सा चैकदा अर्जुनसमीपमुपगता कृष्णेन च तद्विनिवर्चनाय चलं प्रेषितं, अर्जुनेन तयोद्धसितस्पर्शसिक्तेन तद्विजित्य

ज्ञपिन्याः यदिः प्राप्तः, स्याद्दृष्ट्य घनुवदकुलतया सभद्रहस्तिरत्नाह्वं चण्डमद्योतं प्रजिहीर्षुमण्डल्या भ्रमन्तं चलन्तं ततश्चरगतलभ-
सुदराव्यधितदस्तिनो धुवि निपातनेन वशीकृतवान्, दासीपतिरिति ललाटपट्टे मयूषपिच्छेनांकितवानिति । मैथुनार्थं दारुणो रणः
इत्युक्तं । किञ्चसी मरुषा विद्युन्मती चाप्रतीता धृचिक्खरेणोक्ता, अन्यथा विद्युन्मती दासा सह संभयुद्धं कोणिकनुपसम्प्रदायोऽपि
कैनिद्वदन्ति तथा च किञ्चसीस्वरूपमपि चित्रसेननृपस्य किमर्या सह राज्ञो रणः प्रवृत्त इत्यपि सम्बन्धान्तरे दृश्यते, परं धृतिक्वदभिरनु-
क्तत्वात् लिसिन्तं । तथा रोहिणीकृते सद्भासो जातः तथाहि—

अरिष्टपुरे नगरे रुषिरो नाम राजा सुमित्रा नाम देवी, तत्पुत्रो हिरण्यनाभः, दुहिता च रोहिणी, तस्याः विवाहार्थं रुधिरेण
सम्पन्नो घोषितो, मिलिताश्च जरासंधप्रभृतयः समुद्रविजयादयो नराधिपतयः उपविष्टाश्च यथायथं रोहिणीं विलोकयमानाः, अथ
क्रमेणोपदर्शितेषु तत्कलराजसु राममहर्षिणी तूर्यवादकानां मध्येऽवस्थितेन समुद्रविजयादीनामनुजेन वसुदेवेन देशान्तरसंचारिणा तत्रा-
ऽऽपत्तेन राजघटुना पाणविकाकारं विभ्रता पाणविकादनमध्ये इत्युक्तयता यथा—

मुग्धभट्टगनगनगुगळे ! शीघ्रमिदमागच्छ, मैव वरयस्व ॥ कुलविक्रमगुणशालिनि ! त्वदर्थमहमागतो यद्विह ॥१॥

इत्यधरागुत्तारिचनो प्रवादिते विकसितस्मेनयनकपोला संजातानुरागा सरभसमुपश्रुत्य स्वहस्तेन वसुदेवस्य गलकन्दले माला-
मालम्ब्य शूरो मयेत्युक्तमाकर्ण्य ततस्ते राजान ईर्ष्याग्रन्त्यविदुष्टयमानमानसो वसुदेवेन सार्द्धं संग्रामायोपेताः, रणरक्षसिकेन वसुदे-
वेनाऽपि पाणविकाकारेण मर्षान् निर्जित्य रोहिण्यापि तथा पणवं वादयति यथा—वसुदेवस्य जयो जातस्तथा चादितवती परिणीता

१ मैव निरपश्य प्रत्यन्तरे.

रोहिणी उतथ तस्या रामाभियानो धलदेवयुज्जोतः इति रोहिण्यर्थे संग्रामो जातः । विस्तरस्तु यमुदेवहिण्डितोऽवसेयं इति ज्ञातं ।
तथा मिथुनांशपरिगृहिताः सन्तोऽनेकजीवाः परस्परं विवदमानाः लोकेऽपि श्रूयन्ते दृश्यन्तेऽपि च घनघोरौद्रपस्त्रिणामपरिपाक
नो नरकपातनां विविधां सहन्ते तस्माऽयःपुचलिकापीरग्मणाघनेकपूर्वोक्तां यतः-

नरगस्तु जाइं अइकयगुडाइं, दुःखाइं परमतिक्रवाइं । को घण्णेइ ताइं जीवंतो वासकोडीहिं ॥१॥
करुणददाइं सामलि, असिचण-वेयरणि-पहरणसण्हिं ॥ जा जायणाओ पावंति निरया तं अहम्मफलं ॥२॥
तिरिया कसंकुसारां नयायवहमारणयन्धणसयाइं । नचि इह पावंति, परछिज्जइ नियमिया हुंता ॥३॥
आजीवसंकिलेसो, सुक्खं तुच्छं उचहया पडुया । नीयजणसेवणाविय, अणिट्ठवांसो य मणुयस्से ॥४॥
नारयनिरोह-यह-बंध-रोग, धणहरणमरणवसणाइं । मणसंतायो अयसो, विग्घोचणया य माणुस्से ॥५॥
चितासंतावे हि य, दारिद्ररूयाइं दुप्पकत्ताइं । लद्धूण वि माणुस्सं, मरंति केइ सुनिव्विण्णा ॥६॥
देवाणयि देयलोए, जं दुक्खं तं नरो सुमणिओ वि । न भणइ वाससएणवि, जस्स विजीहा सयं हुज्जा ॥७॥
देवायि देयलोए, दिव्वाभरणाणुरंजियसरीरा । जं परिवडंति तत्तो, तं दुक्खं दारुणं तेसिं ॥८॥
तं सुरयिमाणपिभवं, चितिय चवणं च देवलोगाओ । हय बलिओ चिय जन्नवि, फुट्ठइ सयसकरं हिययं ॥९॥
इसा-विसाय-मय-कोह, लोह-माण्हिं एव माइहिं । देवावि समभिभूया, तेसिं कत्तो सुहं नाम ॥१०॥
एवं चउगइगमणे, संसारे दुइमाण संताणं । जीवाणं नत्थि सुहं, संवरधम्ममे अपत्ताणं ॥११॥

अन्नेसु य एवमादिषु बहवो महिलाकण्डसु सुव्यंति अङ्कता संगामा गामधम्मन्वला अंबभसेविणो इह-
लोए वि नट् कीत्ति परलोएवि य णट्ठा महया मोहतिमिसंधकारे घोरे तसयावरसुहुमवादेरेसु पल्लत्तमपल्लत्त-
साहारणसरीरपत्तेयसरीरेसु य अंडज-पोतज-जराउय-रसज-संसेइम-संमुच्छिम-उत्तिभय-उववादिषु य नर-
गतिरियदेवमाणुसेसु जराभरणरोगसोगचहुले पलिओवमसागरोवमाहं अणादीयं अणवदग्गं दीहमद्धं चाउरंत-

सण्णा-फसाय-विगहा, पमाय-भिच्छत्त दुट्ठजोयाय । दुहज्झाणवसगा, जीवा पायंति दुहसेणि ॥१२॥
एवं नाउण सया, अपमाणं हविज्ज दक्खत्ते । तम्हा मोह्हाइदोसलंगयमाणायं सुयह ॥१३॥

इति श्री उपदेशलेशगाथा प्ररूपिता धृतिकारेणेति ॥ अन्येषु एवमादिषु-अपरेषु एवं प्रकारेषु बहवोऽनेके संग्रामाः महिला स्त्री त-
स्यां कृतेन तदर्थं श्रूयन्ते । अतिक्रान्ताः-अतीताः कृताः, संग्रामाः-रणाः, ते सर्वे ग्रामधर्ममूलाः विषयहेतवः अब्रह्मसेविनश्चेद् लोकेऽपि
नष्टकीर्त्तयः परदारभिममनात् गतयशसः, परलोकेऽपि विनष्टाः-दुर्गतिगामिनः, किंभूता इत्याह-महामोह एव तिमिस्रान्धकारं
अत्यन्तं तमो यत्र स तथा तत्र, तथा घोरे-दारुणे दुःखेषु च त्रसस्थावरसुहृत्सुवादेरेषु समयप्रसिद्धेषु पर्याप्तापर्याप्तकेषु साधारणप्रत्ये-
कशरीरेषु च, अण्डजाः-पक्षिसर्पाद्याः पोतजाः-कुञ्जरादयः, जरायुजाः नृगवाद्याः, रसजास्तर्मावनातक्रान्तालादिजाताः, संस्वेदिमाः
यूका मरकणादयः, संमुच्छिन्ना-भ्रस्त्यदर्दुरादयः, उद्धभिज्जा सुवं उद्धभिद्य जाताः खञ्जनादयः, उत्पातिका देवनारकादयस्तेषां द्वन्द्वः
एतेषामेव संग्रहेणाह-नरकतिर्यग्देवमनुष्येषु जराभरणरोगशोकबहुले परलोके चेति ते कियन्तं कालं विनश्यन्ति इत्याह-पत्योपमानि

१-इहलोप ताप नट्ठा

संसारवंतारं अणुपरिरियदंति जीवा मोहवसं निचिद्धा ।

एसो सो अयंभस्स फलविवागो इहलोइओ परलोइओ य अण्णसुहो बहुदुक्खो महंभओ बहुरयण्णगाहो दारुणो कफ़सो असाओ वाससहस्सेहिं न मुचति, न ग अवेदइत्ता अत्थि हु मोक्खोत्ति, एवमाहंसु नायकुल-
नंदणो मत्तप्पा जिणो उ वीरपरनामधेज्जो कहेसी य अयंभस्स फलविवागो एयं तं अवंभंप्पि चउत्थं सदेवमणुया-
सुरस्स लोकास्स पत्थणिज्जं एवं चिरपरिचियमणुगयं दुरंतं चउत्थं अयंभदरं समत्तंति वेमि ४ ॥ (सू० १६)

सागरोपमाणि पट्टनि यावत् अनादिकं अप्राप्तमूलं अनन्तं दीर्घाध्यानं-दीर्घमार्गं चातुर्गतिकसंसारकान्तारं अनुपरिवर्त्तते
परिघमन्ते जीवाः, मोहवशेन संनिविष्टा अन्नक्षणि निष्ठा ये ते तथा, एषः प्रत्यक्षेणैव दृष्टो-ज्ञानचक्षुर्विवक्षता इति चतुर्थाश्रवत्वेन
प्रसिद्धः, अन्नक्षणः फलविपाकः उदयप्राप्तसपरिभोगफलः इह लौकिकः, पारलौकिकश्च, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महद्भयः, बहुरजसा-
पापेन संग्रहादो घ्याप्तः, दारुणो घोरफलत्वात्, फर्कशः-कठिनः, असातामयः, वर्षसहस्रैरपि न मुच्यते तद्विपाकात्, अवेदयित्वा
अधीणत्वात् न मोक्षः वेदयित्वा तद्विपाकं निर्जरीयित्वैव मोक्षस्तत्कर्मणः सकाशादिति शेषः, एवममुना प्रकारेण उक्तवान् ज्ञातकुल-
न्दनः, महात्मा, जिनो-वीतागः तु-पुनः वीर्यरत्नामधेयो महावीरः कथितत्वात्, अन्नक्षणः फलविपाकात् एतकं इदमेव चतुर्थं अन्नक्ष-
मेभ्युन्नमिति । सद्वित्तमनुजासुरस्य समग्रविपयिलोकस्य प्रार्थनीयं-अभिलषणीयं एवमिति प्रकारेण चिरपरिचितं-चिरकालसेवितं सर्व-
जीवैरनुगतं चतुर्थं अन्नक्षनामकं चतुर्थं अधर्मद्वारं समाप्तं इति-परिसमाप्तो ब्रविमीति पूर्ववत् तीर्थकरोपदेशेन न तु स्वयुद्धया
॥ इति श्रीदशमादृत्य प्रश्नव्याकरणनामरूपस्य । तुर्याश्रवस्य विवरणमेतद्विहितं समासेन ॥१॥

अथ पञ्चमपरिग्रहाश्रवाध्ययनम्

लंबू ! इत्तो परिग्रहो पंचमोऽनियमाणाणामणिकणगरयण-महरिहपरिमल-सपुस्तदार-परिजण-दासी-
वास-भयग-पेस-हय-गय-गो-महिस-उट-खर-अय-गवेलगं-सीया-सगड-रह-जाण-जुग-संदण-सयणा

अधुना पञ्चममारभ्यते, अस्य चाज्यमभिसम्बन्धः पूर्वाध्ययनेन सह पूर्वमत्रद्वस्वरूपमुक्तं वक्तुं परिग्रहमन्तरेण न भवति, 'संसार-
मूलमारम्भास्तेषां हेतुः परिग्रहः' इति वचनात् तत्स्वरूपमत्रोच्यते तत् स्वरूपं प्रतिपादनपरं 'जारिसंओ जे नामा' इत्यादि पूर्ववत्
पञ्चद्वारात्मकप्रस्तायनापरमादिसूत्रमाह-

जम्भूरिति शिष्यामन्यत्र जम्भूस्त्वामिनिमुदिश्य सुधर्मास्त्वामी आह-इतश्चतुर्थाश्रवद्वारादनन्तरं परि-सामस्त्येन ग्रहणं परिग्रहणं-
मूच्छावयेन परिगृह्यते आत्मभावेन ममेति बुद्ध्या गृह्यते इति परिग्रहः ।

पञ्चमः यद्वोक्तापेक्षया नियमात्-निश्चयेन अयमेव पञ्चमः नाज्य इति लभते सूत्रादारम्य निरयमूल इत्येवं सूत्रं भवनीयं,
नानाविधा ये मणयश्चन्द्रकान्ताद्याः कनकं-सुवर्णं रत्नानि-कर्केतनादीनि, महाध्याः-सुगन्धिद्रव्यसन्दोहाः सपुत्रदाराः-सुतयुक्तकल-

सग-चाहण-कुविय-घण-धन्न-पाणभोगणाच्छायण-गंध-मल्ल-भायण-भवणविहिं चैव बहुविहीयं भरहं णग-
 णगर-णियम-अणवय-पुरवर-दोणमुह-खेड-कव्वड-मडंव-संवाह-पट्टण-सहस्सपरिमंडियं धिमियमेइणीयं एग-
 प्राणि, परिजनः-परिवारः, दासदास्यः-चैटकचेट्याः, स्वगृहे पोष्यमानाः भृतकाः, मूल्यसहितभृत्याः ग्रेप्याः कार्यप्रयोगेषु ग्रामान्त-
 रादिप्रपणयोग्याः, हया-अश्वा, गजा-हस्तिनो, गावो-धेनवो वृषभा वा, महिषाः, उष्ट्राः, खराः, अजाः, गवेलकाश्च प्रतीताः, शिविका
 कूटाकारा आच्छादितजम्पानविशेषाः, शकटा-गन्धः, रथाश्चतुश्चक्राणि, यानानि च गन्त्रीविशेषाः, युग्यानि वाहनानि गोष्ठदेशविशे-
 पाभिधानानि जम्पानानि वा, स्यन्दनाश्च-रथविशेषाः, शयनादीनि प्रतीतानि, वाहनानि च यानपात्राणि, कुप्यानि च गृहोपस्कराः
 खट्वातत्पादयः, धनानि गणिमादीनि, धान्यानि शाल्यादीनि, पानं-पेयवस्तु, भोजनं चतुर्विधाहाररूपं. आच्छादनं वस्त्रं, गन्धं-
 सुगन्धचूर्णादिद्रव्यं, माल्यं पुष्पादि, भाजनानि शालकचोलकादीनि, भवनानि गृहाणि एतेषां द्वन्द्वः तेषां यो विधिः-कार्यं साध्य-
 तत्पुरुषः, तानि बहूनि चित्राणि यस्मिन् तादृशं भरतं-भरतक्षेत्रं अथवा तेषां साधनोपायो यस्मिन् तादृशं भरतं वा नगाः-पर्वताः
 नगराणि कटरहितानि राजदेयं धनं करो लब्धादि तन्नास्ति यत्र, निगमा वाणिज्यकृतवणिगस्थानानि, जनपदाः-देशाः. पुरवराणि-
 नगरोपान्तवर्तीनि भूभागानि, द्रोणमुत्थानि-जलस्थलपथोपेतानि, खेटानि धूलीप्राकाराणि, कर्बटानि-कुत्तिसतनगराणि, मडम्बानि-
 दूरस्थानानि णा संग्रामान्तराणि, संवाहाः-प्रभूतचातुर्वर्ण्यनिवासाः, पत्तनानि-रत्नोत्पत्तिस्थानानि, तेषां यानि सहस्राणि तैः परिमण्डितं
 युक्तं यत् तत्, भारतं स्तिमितमेदिनीकं-निर्भयमेदिनीनिवासिजनं, एकच्छत्रं-एकराजकमिव ससागरान्तं-ससमुद्रान्तं यावत्, भुक्त्वा

१ घरपास्तो इति भाषा. २ ०मुनितयमुधाधारकं

च्छत्तं ससागरं भुंजिऊण चसुहं अपरिमियमणंततण्हमणुगयमहिच्छसारनिरयमूलो, लोभकलिकसायमहक्खंधो,
चिंतासयनिचियविपुलसालो, गारयपविरहियगविडवो, नियडितयापत्तपल्लवधरो, पुष्पफलं जस्स कामभोगा
आयासविसृणाकलहकंपियगसिद्धरो, नरवतिसंपूजितो, बहुजणस्स हिययदइओ, इमस्स मोक्खवरमोत्तिम-

परिश्रज्य चसुधां पृथ्वीं भरतीरुदेवामपि एतद्भोगेऽपि, अपरिमिता-प्रमाणातीता अनन्ता अतिधनतृष्णा-विषयलौल्यता यस्यां सा
तां प्रति अनुगतं-प्राप्तं प्लानता परिग्रहाद्विस्तृतु संरक्षणोपायस्तद्वियुजनादिप्रयोगकरणेन या महेच्छा-तदार्त्तरोद्रस्योदारता तदेव
सारं-प्रधानं यस्मिन् तादृशः परिग्रहः, पुनः कीदृशो निरस्यो-नरकस्तदेव मूलानि यस्य परिग्रहतरोः अथवा अपरिमितादिविषयण-
सारेण निरस्यमूल इति । लोभः अत्राप्राप्तस्तुपु या गृद्धिः कलिः-कलहस्तेषां संयोगवियोगौ कषायाः क्रोधमानमायादयस्त एव महान्
, रुक्थोः यस्य सः । इह कषायग्रहणे यत् लोभग्रहणं भिन्नं कृतं तत्तु परिग्रहस्य तत् प्रायान्यत्वात्, आयासाश्च मनःप्रभृतीनां खेदाः,
चिन्ताश्चिन्तनानि पाठान्तरे चिन्ताशतानि तान्येव विपुला-विस्तीर्णा निचिता-अन्तररहिता घनाः शालाः-शाला यत्र स तथा, गौर-
वाणि-श्रद्धादीनि तेषु आदरकरणानि तान्येव पविरह्यति विस्तारवत् अग्रविटपं शालामध्यग्रभावं यस्य स तथा, पाठान्तरे गौरव-
प्रविरेहिताग्रान्तर इत्यपि पाठः उपचारकरणेन मायाकरणेन वञ्चनानि मायाकरणाच्छादनाद्यर्थानि मायान्तराणि निरुक्तिस्तद्वाचनया
तदेव पत्रपट्टयास्तान् धारयति तथा, यस्य परिग्रहतरोः कामभोगाः पुण्याणि फलानि एतावता कामाः पुष्पं अभिलाषरूपं भोगाः तदुप-
भोगसेवनाफलमित्यर्थः, आयासः-शरीरवेदः, विमृशणा चित्तवेदः, कलहो-वचनभण्डनं एवं प्रकम्पितं-प्रकम्पमानं अग्रशिवरं-शिवत्वाग्र

! धट इति माया.

गस्त फलिहभूओ चरिमं अहम्मदारं (सू० १७)

तस्त य नामाणि इमाणि गोणाणि होति तीसं, तंजहा-परिगहो १ संचयो २ चयो ३ उवचओ ४ नि-
दाणं ५ संभारो ६ संकरो ७ आयरो ८ पिंडो ९ दन्वसारो १० तथा महिच्छा ११ पडिवंधो १२ लोहप्पा १३
महिद्धि १४ उवकरणं १५ संखब्बणा य १६ भारो १७ संपायउप्पायको १८ कलिकरंडो १९ पवित्थरो २० अण-

यस्य स तथा, नरपतिश्चक्रचर्यादिस्तेः संपूजितस्तदभिलाषपूर्णताहेतुत्वात्, बहुजनस्य हृदये दयित इव बह्वभः रागिणां हृदयंगमत्वात्,
अस्य प्रत्यक्षस्य मोक्षवरस्य मुक्तिरेव निर्लोभ उपायो मोक्षवरमुक्तिमार्गस्तस्य परिषभूतः-अगलोरमो विघात इति, चरिमं- प्रान्तं
अधर्मद्वारं, अनेन यादृश इति द्वारं उक्तं, अथ यन्नाम इति द्वारं उच्यते—

तस्य परिग्रहधर्मद्वारस्य नामानि गुणनिष्पन्नानि तद्गुणयुक्तानि भवन्ति त्रिशत्सङ्ख्याकानि तद्यथा-तद्दर्शयति-परिगृह्यत इति
परिग्रहः-शरीरोपध्यादि अथवा परिग्रहणं मूर्च्छात्वेन स्वीकारः परिग्रहः १ संचीयते चयनं सर्वादनबुद्धिः संचयः २ एवं चयो
यत्तमानिकाकालापेक्षया ३ उपचयः पौनःपुन्येन आगामिकालापेक्षया ४ नितरां चेतसि बुद्ध्या धीयते इति निधानं निदानं वा
सर्व्यदोषाणामिति ५ संश्रियते-धार्यते अज्ञानरक्षणादि उपायान् इति संभारः ६ संकरणं-संपिंडनं एकीकरणं संकरः ७ आदरः तदुपा-
यप्रवर्चनत्वात् आ संताप-कोपयोरिति वचनात् दरो भयं ८ । पिंडं-एकत्रीकरणं ९ द्रव्य एव सारं यत्र तद्द्रव्यसारः १० तथा महेच्छा
अपरिमितवाञ्छा ११ प्रतिबन्धः अभिबद्धः प्रसङ्ग इत्यर्थः १२ लोभात्मा लोमस्वभावः १३ महती इच्छा महर्द्धिका अथवा महर्द्धिका
महती अर्हिर्याश्चा महर्द्धिका १४ उपकरणं उपधिः १५ संरक्षणा अभिबद्धवशात् शरीरादिरक्षणं १६ भारो-गुरुताकारणं १७ संपातानां

त्यो २१ संधवो २२ अकीर्ति २३ अगुत्ती आयासो २४ अविओगो २५ अमुत्ती २६ तण्हा २७ अणत्थको २८ आसत्ती २९ असंतोसेत्तिविय ३०, तस्स एयाणि एवमादीणि नामघेज्जाणि होति तीसं (सू० १८)

तं च पुण परिगगहं ममायंति लोभघत्था भवणवरविमाणवासिणो परिगगहरूनी परिगगहे विविहकरण-
बुद्धी देवनिक्काया य, असुर-सुयग-सुवण-विज्जु-जलण-दीव-उदहि-दिसि-पयण-थणिय-अणवंनिय-प-
णवंनिय-इस्सिवानिय-भूतचाइय-कंदिय-महाकांदिय-कुहंड-पंतगदेवा पिसाय-भूय-जक्ख-रक्खस-किन्नर-

अनर्थमीलकानां उरपादकः १८ कलीनां-फलहानां करण्डको भाजनविशेषः १९ प्रविस्तारो धनधान्यादिविस्तारः २० अनर्थहेतुत्वात्
अनर्थः २१ संस्तवः-परिचयः प्रसंगहेतुत्वात्, २२ अकीर्तिः-अयशः २३ तथा अगुप्तिः इच्छाया अगोपनं २४ आयासो-विषादः
खेदः तदेतुत्वात् परिग्रहोऽपि आयासः २४ अवियोगः-अत्यजनं पापानां घनादीनां वा २५ अमुक्तिः लोभाऽत्यजनत् मोक्षाऽप्राप्तिः
२६ तृणा घनाद्याकांक्षा २७ परमार्थवृत्त्या अनर्थकः अप्रयोजकः २८ आसक्तिर्धनादौ प्रसङ्गः २९ असन्तोषः-अनादित्यात् तृष्णायाः
३० चैतानि चकारः पूर्यो, तस्य परिग्रहस्य एतानि प्रत्यक्षाणि एवमादिकानि नामानि भवन्ति विंशत् ३० ॥

तं च परिग्रहं प्रति ममदीयं इत्येतत् मूर्च्छावशात् कुर्वन्ति स्वीकुर्वन्ति, के के प्राणिनो ? लोभग्रस्ता तृष्णाव्याकुलास्तान् नाम-
ग्राहमाहेति भवनविमानवासिनः परिग्रहो रोचते येषां ते परिग्रहरुचयः, परिग्रहे विविधकरणे विशिष्टपुद्गयः अत्यन्तमपि परिग्रहं विविधं
कर्तुमिच्छयः, देवनिक्काया वक्ष्यमाणा ममायंत इति शेषः, असुरकुमाराः, युजगाः-नागाः, [गल्लवज्जाः-गरुडाः,] सुवर्णकुमाराः,
विद्युरकुमाराः, ज्वलना-अधिकुमाराः, उदधिकुमाराः, दिशिकुमाराः, पचना-वायुकुमाराः, स्तनितकुमाराः एते दशाऽपि

क्रियुरिस-महोरग-गंधर्वा य तिरियवासी

पंचविद्या जोइसिया य देवा वहस्सती-चंद-सूर-सुफ-सनिच्छरा राहुधूमकेउबुधा य अंगारका य तत्ततव-
णिज्जकणयचण्णा जे य गहा जोइसम्मि चारं चरंति केऊ य गनिरतीया अट्ठावीसतिविहा य नक्खत्तदेवगणा
नाणासंठाणसंठियाओ य तारगाओ ठियलेस्सा चारिणो य अचिस्साममंडलगती

भगनपतयः, अणपच्चिकाः १ पणपच्चिकाः २ ऋषिवादिक्काः ३ भूतवादिक्काः ४ ऋन्दिताः ५ महाक्रन्दिताः ६ कुष्माण्डाः ७ पतङ्गा
८ देवाः एते व्यन्तरनिकायोपरिवर्त्तिनो व्यन्तरप्रकाराः अष्टौ निकायाः एतेषां असुरादीनां द्वन्द्वः । तथा पिशाचादयो अन्येऽष्टौ
भेदाः-पिशाच १ भूत २ यक्ष ३ राक्षस ४ किन्नर ५ किंशुल्य ६ महोरग ७ गन्धर्वनामानः ८ तेषां तिर्यग्वासिनां व्यन्तराणां
मानव्यन्तराः विशेषेण वनान्तरे वसनशीलाः । पञ्चविधा देवाः ज्योतिथ्येके चारं-चरणं चरन्ति इत्यर्थः बृहस्पतिश्चन्द्रः सूर्यः शुक्रः
शुभ्ररः राहुः धूमकेतुः बुधः अङ्गारको-भौमः एते ग्रहविशेषाः प्रसिद्धाः कीदृशाः ? तप्ततपनीयकनकवर्णा-निष्मर्तितरक्तवर्णेन हेम्ना
तुल्याः, ये चाऽन्ये उक्तादयतिरिक्ताः ग्रहाः ज्योतिथ्येके चारं-चरणं चरन्ति इत्यर्थः, केतवोऽपि ज्योतिष्कविशेषाः कीदृशास्ते ?
गतिरत्वयो गमनशीलाः अष्टाविंशतिविधा नक्षत्रदेवगणा-अभिलिदादयः, नाना-विविधप्रकासस्थानसंस्थिताश्च तारकाः स्थितलेख्या-अव-
स्थितदीप्ताः मनुष्यधेयाद्वाहिः व्यवस्थिता स्थितलेख्याः, चारिणोऽस्ति मनुष्यधेवान्तःसंचरिणवः, अविश्रान्ता मण्डलेन-चक्रचालेन
गतिर्यासां ताः, तिर्यग्लोकस्य उपरितनवर्त्तिनः, उर्ध्वलोकवामिनो द्विविधाः वैमानिका देवाः कल्पोपपन्नरूपपातीतभेदात्, तत्र
कल्पोपपन्नाः द्वादशधा तानाऽऽह—

उपरिचरा उद्बुल्लोगवासी दुविहा वैमाणि या य देवा सोहम्मीसाण-संगंकुमार-माहिंद-बंभलोग-लंतक-
महासुक्क-सहस्सार-आणय-पाणय-आरण-अच्युया कप्पवरविमाणवासिणो सुरगणा भवेज्जा अणुत्तरा दुविहा
कप्पत्तीया विमाणवासी महिद्धिका उत्तमा सुरवरा एवं न ते चउन्विहा संपरिसावि देवा ममायंति भवण-
वाहणजाणविमाणस्यणारुणाणि य नाणाधिहत्थभूसणा पवरपरहरणाणि य नाणामणिपंचवन्नदिच्यं च भाय-
णविहि नाणाधिहत्थकामरूवे वेउन्धितअच्छरणसंवाते दीवससुहेदिसाओ चित्तियाणि यणसंढे पक्वते

सौधर्म १ इयान १ सनत्कुमार ३ माहेन्द्र ४ ब्रह्मलोक ५ लांतक ६ युक्क ७ सहस्सार ८ आनत ९ प्राणत १० आरण ११
अच्युत १२ कल्पवरविमाणवासिनः सुरगणाः, द्विविधाः कल्पातीतास्ते के? प्रेयेयकाः नवविधाः-द्विट्ठिमहिट्ठिम १ द्विट्ठिममज्झिम
२ द्विट्ठिमवयरिम ३ मज्झिमहिट्ठिम ४ मज्झिममज्झिम ५ मज्झिमउयरिम ६ उयरिमहिट्ठिम ७ उयरिममज्झिम ८ उयरिमउयरिम
९ एतेनं चाऽपि प्रेयेयकनामानि श्रुतापेधया, अनुचराथ पञ्चाऽपि, प्रेयेयकाऽनुत्तरमेदात् द्विविधाः कल्पातीता अपि विमानवासिनः
महद्विक्काः-उत्तमदेवनिकराः एतेन उत्तमप्रकारेण चतुर्विधा अपि देवाः तपरिकरा अपि प्रमत्तं कुर्वन्ति यदीयेगेतत्सर्वं किं तदाह-
भवमानि-गृहाणि वाहनानि-गजादीनि, यानानि-शुक्ल-विशेषादीनि, विमानानि-देवगृहाणि शयनानि आसनानि प्रतीतानि नाना-
प्रकाराणि वस्त्राणि धौमदुल्लादीनि भूषणानि-आभरणानि प्रधानानि शुस्त्राणि नानामणीनां पञ्चवर्णानि दिव्यं-प्रधानं भाजन-

१ भद्र १ सुभद्र २ सुमत्तिवद्ध ३ मनोरम ४ यशोधद्र ५ विशाल ६ चन्द्र ७ सुचन्द्र ८ दीप्त ९ पतान्यन्यन्यपि प्रेयेयकनामानि
२ विजय १ धैर्ययन्त २ जयन्ताऽपरचित्ति ३-५ सर्वार्थसिद्धिनामाः पञ्चाऽनुत्तराः

य, गामनगराणि य, आरामुज्जाणकाणानि य, कूच-सर-तलाग-वावि-दीहिय-देवकुलसभ-एषव-वसहि-
माइयाइं बहुक्काइं कित्तणाणि य परिगेण्हित्ता परिगहं विपुलदब्बसारं देवावि मइदगां न तित्ति न तुट्ठि उवलभंति
अयंतविपुललोभाभिभूतसत्ता चासहरइयखुगार-वट्टपच्चय-कुंटल-रुचग-वरमाणुसोत्तर-कालोदधि-लव-

विधानं भाजनजतं येषां ते तथा, नानाप्रकाराणि कामरूपाणि, स्वेच्छया विकुर्वितानि एतानि अर्था-पदार्था यैस्ते तादृशा विकुर्वि-
तवन्नादिभिः कृतविभूषाः शोभा यैस्ते । अत्सरोगणेषु कृतविकुर्वितरूपा चा ततः कर्मधारयः, तादृशाः सन्तः द्वीपसमुद्रात् दिशि वि-
दिद्यागु चैत्यधृशान् आरामादीनां विदोषः वनानि वनखण्डानि एकानेकवृक्षस्थानानि, पर्वतान्, ग्रामान्, नगराणि, आरामा जनैर्व्यापिताः
उद्यानानि-क्रीडाचयनस्थानानि, कान्तनानि-गहनंवनानि, कूपो-निपातं, सरो वद्वाऽचदं, तटांगः स्वाताऽस्वातभेदः, वापिका आयता,
दीर्घिका चतुष्कोणा, देयकुलं यथस्थानं, सभावहुजनास्थानं, प्रपा-पानीयशाला, वसतिः-सामान्यगृहाणि इत्येवमाद्रिकानि अवगन्त-
व्यानीत्यर्थः, कीर्त्यन्ते शब्दगन्ते विविधैर्नामभिरिति कीर्त्तनानि बहूनि कृतानि कारयितानि देवकुलादीनि तानि ममायंति परिग्रहत्वेन ।
विपुलं प्रधानं द्रव्यसारं प्रधानवस्तु देवा अपि सहन्द्रकाः इन्द्रसहिताः इन्द्रा देवाश्च किल महर्द्धयोर्वाञ्छितप्रापणसमर्था दीर्घायुपथ
भवन्ति, परं तथाजपि तृप्तिं न प्राप्नुवन्ति, अपरापरविशेषप्राप्त्याकांक्षायाधितत्वात् तुष्टि-तोषं न उपलभन्ते, कुतः पुनरितरे इति कारणा-
देव महन्द्रका उक्तं, किंभूतास्ते ? अत्यन्तं-गाढं विपुलं-विस्तीर्णं लोभाभिभूता संज्ञा-संज्ञानं लोभ एव प्रमाणं येषां ते तथा, वर्षधरेषु-
हिमवदादिनेषु, इषुकारेषु-थातकीखण्डेषु-कस्तुरखदीपादयोः पूर्वपराद्धयोर्मर्यादाकारिषु दक्षिणोचारायतेषु पर्वतविशेषेषु, धृतपर्वतेषु शब्दा-
पातिविकटापात्यादिचर्मुलेषु विजदार्दपर्वतेषु कुण्डलेषु-जम्बुद्वीपादेकादशकुण्डलद्वीगान्तरयत्तिकुण्डलाकारकुण्डलाभिधेषु, रुयकेषु जम्बु-

लवण सलिल-दहपति-रतिकर-अंजनकसेल-दहिमुह-चपातुप्पाय-कंचणक-चित्तविचित्त-जमक-वरसिहरकू-
डवासी चक्रवार-अकम्मभूमिसु सुविभक्त-भागदेसासु कम्मभूमिसु, जेऽपि य नराचाउरतचक्रवटी वासुदेवा बल-
दीपात् त्रयोदशरुचकवराभिधानदीपातर्वात्तिनि कुण्डलाकारपर्वतेषु, मानुषोत्तरे-मानुष्यक्षेत्रावारेके मण्डलाकारपर्वते, कालोदधौ-द्वितीय-
समुद्रे, लवणसमुद्रे, सलिलासु गङ्गादिमहानदीषु, ब्रह्मपतिषु प्रधानद्वेषेषु पद्म-महापद्मादिमहाद्वेषेषु, रतिकरेषु-नन्दीश्वराभिधानाऽष्टमद्वीपच-
क्रवालधिदिकचतुष्टयव्यवस्थितेषु चतुर्षु झल्लरीसंस्थितेषु पर्वतेषु अञ्जनशैलेषु नन्दीश्वरचक्रवालमध्यभागवर्त्तिषु दिक्चतुष्टयावस्थितेषु
चतुर्ष्वञ्जनवर्णेषु पर्वतेषु, दधिसुखेषु-अञ्जनरुचतुष्टयपार्श्ववर्त्तिषु पुष्करिणीषोढनुमध्यभागवर्त्तिषोढश्चेतपर्वतेषु अथवा ता येषु वैमानिका
देवा अवपतन्ति, अथपत्य मनुष्यक्षेत्रेष्वेवाऽऽगच्छन्ति इत्याताथ येभ्यो भवनपतय उत्पत्य मनुष्यक्षेत्रे समागच्छन्ति त्रिगिच्छकूटादय-
स्तेषु काञ्चनेषु-उत्तरकुलमध्ये च देवकुलमध्ये च प्रत्येकं पञ्चानां महाहृदानां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोः दशसु दशसु सर्वांगेण द्विशतीपरि-
माणेषु काञ्चनमयपर्वतेषु, निषधाभिधानवर्षप्रत्यासन्नयोः शीतोदाभिधानमहाननुमयतटवर्त्तिनोः चित्रवर्त्तिचित्रकूटाभिधानयोः पर्वतव-
रयोः, जमगन्ति नीलवद्वर्षधरप्रत्यासन्नयोः शीताभिधानननुमयतटवर्त्तिनोर्यमकयमकवराभिधानपर्वतयोः, शिखरेषु समुद्रमध्यवर्त्ति-
नोस्तुपादिपर्वतेषु कूटेषु च नन्दनवनकूटादिषु वस्तुं शीलं येषां ते वर्षधसादिवासिनो देवा न लभन्ते तृप्तिं इति योगः। तथा वक्षस्काराः
विजयविभागाकारिणः अकर्मभूमयो हैमवतादिकभोगभूमयः तासु ये वर्तन्त इति गम्यं तेऽपि देवाः तेऽपि तृप्तिं न यान्ति इत्यर्थः,
तथा सुविभवत्विभक्तभूभागा देशा-जनपदा यासु कर्मभूमिषु कृष्यादि कर्मस्थानभूतासु भरतादिषु पचदशपरिभागासु येऽपि नराश्चतु-
रन्तचक्रवर्त्तिनो, वासुदेवाः, बलदेवाः, प्रतीताः माण्डलिका महाराजा, ईशरा युवराजादयो, भोगिका इत्यमरः। तलवराः कुतपट्टचन्धाः

देवा मंडलीया इस्सरा तलवरा सेणावती इन्मा सेट्टी रट्टिया पुरोहिद्या कुमारा दंडणायगा गणनायगा माडोथया सत्थवाहा कोडुंधिया अमचा एए अन्ने य एवमाती परिगहं संचिणंति, अणंतं, असरणं, दुरंतं, अधुवमणिबं, असासयं, पायकम्मनेम्मं, अवकिरियन्वं, विणासमूलं, वहयंघपरिकिलेसचहुलं, अणंतसंकिलेसकारणं, ते तं घणकणगरयणनिचयं पिंडिता चेव लोभयत्था संसारं अतिवयंति सच्चदुक्खसंनिलयणं, परिगहस्स

राजस्थानीयाः, सेनापतयः-सेनानायका, इभ्या येषां द्रव्यस्योत्क्रेण हस्ती न दृश्यन्ते तावत्परिमाणद्रव्यपतयः, श्रेष्ठिनः श्री-देवतालंकृतशिरोवेष्टनकाः, राट्टिका-राष्ट्रचिन्ताकारिणः राजचिन्ताकारिणः राजनियुक्ताः, पुरोहिताः शान्तिकर्मकारिणः, कुमाराः, राज्यार्हाः, दण्डनायकास्तंत्रपालाः, गणनायकाः सामान्यजनसमुदाये ये मुख्याः, माडम्बिकाः प्रत्यन्तराजानः, सार्थवाहाः अध्वनि-सहायाः मतीताः, कौटुम्बिकाः ग्राममहत्तराः, सन्तो ये सेवकाः, अमात्यराजचिन्तकाः, एते उक्तलक्षणाः ये चाज्येऽपि एवमादयस्तथाभूताः परिग्रहं संचिन्वन्ति-कुर्वन्ति सञ्चयं तत् । कीदृशं ? अपरिमाणत्वाद् अनन्तं, इच्छा ह्य आगाससमा अणंतिया इति वचनात् दुःखेभ्यो रक्षणासमर्थत्वात् अक्षरणं, दुरन्तं पर्यवसानदारुणत्वाद् दुरन्तं, अश्रुवं नावश्यंभावि आदित्योदयवत्, अनित्यं असारत्वात् अश्राव्यं ज्ञानाचरणीयादिपापकर्मणां नेम्मं मूलधनं, जिनागमेन जिनयुद्धिचक्षुषा अवकिरियन्वंति तरयाज्यं क्षेप्यमित्यर्थः, विनाशो-ज्ञानादिगुणानां नाशकारणं, वधो-थष्ट्यादिना, वन्धो रज्ज्वादिना तेषां परिवर्त्येष्टास्तपस्तदेव प्रचुरं यत्र तद्, अपारं यत्संक्षेपः-चित्ताऽविशुद्धिस्तत् करणं ते परिग्रहः च पुनः घनकनकरत्न-निचयं पिण्डयन्तस्तदेकग्रहणं कुर्वन्तः लोभग्रस्ताः सन्तः संसारं-चतुर्गति-फलक्षणं अभिव्रजन्ति-गच्छन्ति । कीदृशं ? सर्वदुःखस्य निलयनं-स्थानं । परिग्रहस्यैव अर्थाय-प्रयोजनाय शिल्पानां आर्योपदेशप्रा-

य अट्टाप सिप्पसयं सिक्खए बहुजणो कलाओ य वाचत्तरिं सुनिपुणाओ लेहाइयाओ, सउणरुधावसाणाओ गणियप्पहाणाओ चउसट्ठिं च महिलायुणे रतिजणो, सिप्पसेवं असिमस्सिसिवाणिज्जं, ववहारं अत्थसत्थ इसरथच्छन्नपगयं विविहाओ य जोगुंजणाओ अन्नेसु एवमादिणसु बहसु कारणसंणसु जावजीयं नडिज्जए, संचिणंति मंदबुद्धी परिग्रहस्सेव य अट्टाप करंति पाणाण बहकरणं, अलिघ-नियहिंसाइसंणओगे परदट्ठे

प्यातां अतं हुंमफारादीनां कर्म सिद्धन्ते परिग्रहार्थमेव भूरिलोकः शिल्पं-आचर्योपदेशप्राप्त्यं कला आजीविकाहेतवो द्वासप्ततिमानास्तासु निपुणा-दक्षा लेखादिकाः गणितादिप्रधानाः शृङ्खनरूपपर्यवसानाः सिद्धन्ते 'लेहं गणियं गीयं' इत्यादि गायतो द्वेयाः, गणितं 'एकं दशं' शतं सहस्रादिकाः' चतुःषष्टिर्महिलागुणा आलिङ्गनादि अंशानां क्रियाविशेषाणां यान्स्यायनाऽभिहितानां प्रत्येकं अष्टमेदस्यात् चतुःषष्टिर्महिलागुणा भवन्ति इति चतुषष्टिः गीतनृत्यादयो वा भवन्ति तात्, किंप्रतान् ? रतिजनान् शिल्पेन सेवाधुर्यत्वेन राजा-दीनामवलगनं शिल्पसेया तां, सिद्धिं इति । असिः-खट्वाभ्यासः मदिः-स्फीकृत्यं अक्षरविज्ञानं कृषिः-क्षेत्रकर्मणं कर्म धानिउयं-वणिग् व्यापारः तथा व्यवहारो विवादछेदनं । अर्थोपायप्रतिपादनं अर्थशास्त्रं-राजनीत्यादि, इपुशास्त्रं-धनुर्वेदादि, त्सरुवगतं-धुरिकादिमुष्टि-ग्रहणोपायं, विविधाश्च योग-योजनान् बहु-प्रकारांश्च यशीकरणप्रयोगान् परीग्रहवशीकरणार्थं सिद्धन्ति । तथा उक्तात् अन्येभ्यः शिल्पाद-परेभ्यस्तेषु एवमादिक्तेषु एवं प्रकारेषु बहुषु कारणभूतेषु परिग्रहोपादानहेतुशतेषु अधिकरणभूतेषु वर्चमानास्सन्तः यावज्जीवं आजन्म पर्यन्तं नडिज्जएन्ति विभ्रज्यन्ते परिग्रहं दायादादिभिस्सह पृथक् क्रियन्ते । संचिन्वन्ति पुष्टतया नीयन्ते इति मन्दबुद्धयो-दुर्बुद्धि-युक्ताः, पुनः परिग्रहस्यैव अर्थार्थ-प्रयोजनाय कुर्वन्ति प्राणानां-जीवानां वयं करणं-हननक्रिया, अलीकं-मिथ्याभाषणं, निकृतिः-

अभिज्ञा सपरदारअभिगमणसेवणाए आयासधिसूरणं कलहभंडणवेराणि य अवमाणणविमाणणाओ इच्छाम-
हिच्छप्पिवाससतततिसिया तण्हगेहि लोभघत्या अत्ताणा अणिग्गहिया करेति कोहमाणलायालोभे, अकि-
त्तणिज्जे परिग्गहे चेव हौति नियमा सह्या दंडा य गारवा य कसाया सत्ता य कामगुणअण्हगा य इंदियले-

अत्यनादरकरणेन यश्चनं, साऽतिसंभयोगो नाम निर्गुणद्रव्यस्य विशिष्टद्रव्यात्मशुभीलनेन गुणोत्कर्षश्रमोत्पादनपरधनलोभं अत्र प्राकृतत्वात्
प्रथमांतिमत्वमिति, पदद्रव्य-ग्रहणेच्छा तथा सपरदार-स्वकीयपरदारसेवनार्थं आयासं शरीरमनोव्यायामं करोति इति एतावता धनव्य-
यभयात् विपयेच्छवोऽपि स्वपरस्त्रियमपि नो भजन्ते, कृपणो वित्तविनाशभयादपि स्वस्त्रियं न सेवते पुनः स्याद्यदि स पुनर्मौगभयात् धन-
विनाशः स्यात् इति वचनात् । विसूरणं परस्य वा मनःपीडाकारकं, कलहो वाचिकः, भण्डनं कायिकैककल्पं चैवं चित्ते अमर्षानुबन्धः,
अपमानं विनयभ्रंशः, विमाननाः कदर्थनाः कुर्वन्ति किभूतास्सन्तः ? इच्छा-अभिलाषमात्रं महेच्छा-महाभिलाषश्चक्रवर्त्यदीनामिव
तदेव पिपासा-विषयपानेच्छा तथा कृत्वा सततं-निरन्तरं तृपिता इव तृपिता ये ते तथा, पुनः कीदृशाः ? तृष्णा द्रव्यासौ गृद्धिस्मा-
सार्धकांक्षा, लोभः-वित्तविमोहनं तैर्गस्ता अभिव्याप्ता ये ते तथा, पुनः कीदृशाः ? अत्राणाः-अशरणाः, आत्मना अनिगृहीतात्मन
इत्यर्थः कुर्वन्ति क्रोधमानमायालोभानिति । पुनः कीदृशान् ? अकीर्त्तनीयान् निन्दितान्, तथा परिग्रहे चैव भवन्ति नियमात्, निश्चयेनैव
शल्यानि मायादीनि, दण्डाश्च दुःश्रणिहितमनोवाक्कायलक्षणाः गौरवाणि च-ऋद्धि-रस-सातागारवरूपाणि, कपायाः प्रतीताः, संज्ञा
आहार १ मैथुन २ भय ३ परिग्रहाद्याः ४ । कामगुणाः शब्दादयः, त एव अण्हवा आश्रवद्वारादयः, इन्द्रियाणि असंशृतानि लेश्याश्च
अप्रशस्ता भवन्ति, सयण-स्वजनसंप्रयोगाः स्वजनैः सह संप्रयुक्तत्वं वियोगत्वं वा कुर्वन्ति, सचिच्चाचित्तमिश्रकानि द्रव्याणि अनन्तकानि

साओ सयणसंपओगा सचित्ताचित्तमीसगाइं दब्बाइं अणंतकाइं इच्छंति परिघेत्तुं सदेवमणुयासुरम्मि लोए
लोभपरिग्रहो जिणवरेहिं भणिओ नत्थि एरिसो पासो पडिबंघो अत्थि सन्वजीवाणं सन्वलोए (सू० १९)
परलोगम्मि य नट्ठा तभं पविट्ठा महयामोहमोहियमती तिमिसंघकारे तसथावरसुहुमवादेरेसु पज्जत्तमप-

सचित्तं-सजीवं अचित्तं-निर्जीवं घनादिमिश्रं उभयस्वरूपं सुतं सद्भूण-पुत्रादि इच्छन्ति परिघेत्तुं गृहीतुं परिग्रहस्य अग्राप्तौ मनः स्वेदयन्ति
इत्यर्थः । सदेवमनुजानुरंषु तथा सर्वत्र लोके स्थावरजङ्गमात्मके लोमपरिग्रहो भणितं जिणवरेस्तीर्थकृद्भिः न तु धर्मार्थपरिग्रहो भणितः
मुच्यते अतः परिग्रहो इति वचनात्, नास्ति इदंशः पात्र इव पाशो-चन्दनं प्रतिबन्धनस्थानं अभिषङ्गाश्रयः परिग्रहादन्यः कश्चि-
दस्ति सर्वजीवानां सर्वलोके परिग्रह इति ज्ञेयं । अविरतिद्वारेण सुहृन्माणापि परिग्रहसद्भावात् यथा कुर्वन्ति इति द्वारं व्याख्यातं ।

अथ यादृशं फलं परिग्रहो दत्ते तमाह-जन्मान्तरविषये परलोकं वक्तासादिहलोके च नष्टाः सुगतिनाश्चात् सन्मार्गभ्रंशात् तमःप्रतिष्ठा
अज्ञानमग्नाः, महामोहेन प्रकटोदयचारिणमोहनीयोदयेन मोहितमतयो-श्रान्तबुद्धयः किंभूतेत्याह-

तमिस्सा-रजनीं तद्धत्तं अज्ञानान्धकारी यः स तत्र केषु जीवस्थानकेषु नष्टा इत्याह-ग्रसन्ति ते त्रसाः, आतपात् छायादि श्रयन्ते
हेतुपेक्षिणी संज्ञायुक्तास्तसाः त्रसनामकमोदयवर्त्तिनो द्वीन्द्रियादयः, विष्टन्तीति स्वावराः संज्ञारहिताः स्वावरनामकमोदयवर्त्तिनः
एकेन्द्रियाः, दुह्मनामकमोदयवर्त्तिनः सुह्मा एकेन्द्रियाथर्मचक्षुषा अग्राह्याः, वादराः वादरनामकमोदयवर्त्तिन एकेन्द्रिया अपि चादराः
त्रसा अपि वादरा अनेन प्रकारेण पर्याप्तनामकमोदयवर्त्तिनः १ अपर्याप्तनामकमोदयवर्त्तिनः २ एवं पर्याप्तान्पर्याप्तकृताधारणप्रत्येक-

१. अत्र पर्याप्त कान्तारपित्यक्षराणि संस्कृतप्राकृत मिथ्यानि प्रत्यन्तरे प्राकृतमाणा वद्धानि.

ज्जत्तग एवं जाय परिपटति दीहमद्धं जीवा लोभवससंनिविद्धा । एसो सो परिग्गहस्स फलविवाओ इहलोइओ,
परलोइओ, अप्पसुहो, यहुदुक्खो, महब्भओ, बहुरयप्पगाढो, दारुणो, कक्खो, असाओ वाससहस्सेहिं सुच्चइ, न
अवेत्तिता अत्थि हु मोक्खोत्ति, एयमाहं सु नायकुलनंदणो महप्पा जिणो उ वीरवरनामधेजो कहेसी य परिग्ग-
हस्स फलविवागं । एसो सो परिग्गहो पंचमो उ नियमा नाणामणिकणरणमहरिह एवं जाय इमस्स मोक्ख-
वरमोत्तिमग्गस्स फलिहभूयो चरिमं अधम्मदारं समत्तं ॥ (सू० २०)

शरीरेण अण्डज-पोतज-रसज-जरायुज-संस्वेदिम-उद्भिज उपपातिकेचपि-तिरिय-निरय-मणुस्सेसु जरामरणरोगवहुल्लेसु पलि-
योपम-सागरोवमाणि अणाइयं अणवदग्गं दीहमद्धं-चाउरंतं सारकांतारमिति । अस्य व्याख्या चतुर्थाऽध्ययनादवसेया एवं फलभुजो
भवन्ति इत्याह-जीवा लोभवससंनिविद्धा परिग्रहे अभिनिविष्टा इत्यर्थः, एसो-सो इत्याद्यध्ययननिगमनव्याख्या चाऽस्य पूर्ववत्
परिग्रहस्य एषः फलविपाकविशेषः इहलौकिकः, पारलौकिकः, परब्रह्मनि भवः, अल्पसुखः, बहुदुःखः, महाभयः, बहुरजसा संग्रहादो-
युक्तः, दारुणः, कर्कशः, असाताकारकः, वर्षसहस्रैरपि मुच्यते, नच निषेधे अवेदयित्वा मोक्षो नास्ति कर्मणा वेदनेनैव मोक्षः प्रदेशवे-
दनं तु नियमादेव भवति, एवमाख्यातवान् ज्ञातकुलनन्दनः महात्मा जिनः वीरवर्द्धमाननामधेयः कथितवान् परिग्रहस्य फलविपाकं
एषः-स पूर्वोक्तस्वरूपः प्रत्यक्षेणैव दृश्यमानफलः परिग्रहः निश्चयादेव पञ्चम आश्रयद्वारः नातामणिकनकत्नमहाभूयो-महामूल्यः परि-
ग्रहः एवं यावन् इमस्तेति प्रत्यक्षस्यैव कीदृशस्य मोक्षवरमुक्तिमार्गस्य फलिहभूतः-परिधोऽर्गलाभूतः चरिमं-पथिमं अधर्मद्वारं समाप्तं,
गाथापञ्चकं निगमनाय आह-

एतद्धि पंचहि आसवेहि रयमादिणि तु अणुसमयं । चउविहगइ दुह [जीव]पिंत अणुपरियट्ठति संसारं ॥१॥
 सच्चयगई पयवदे काहंति अणंतए अकयपुण्णा । जे य न सुणंति धम्मं सोऊण य जे पमायंति ॥२॥
 अणुसिंटपि यदुविहं मिच्छदिट्ठीओ जे नरा । अहमा वद्धनिकाइयकम्मा सुणंति धम्मं न य करंति ॥३॥
 णि सक्का काउं जे जं नेच्छइ ओसहं मुहा पाओ । जिणवयणं गुणमहुरं विरेयणं सच्चवदुक्खाणं ॥४॥

एभिः पञ्चभिः आश्वेभिः-प्राणातिपातादिभिः रज इव रजो जीवेन वक्ष्यमानकर्मरजः रज्ज्नात् कर्म ज्ञानावरणादि आत्मप्रदेशः
 गइ उपचित्य अनुसमयं-प्रतिक्षणं चतुर्विधाः चतुःप्रकारा देवादिभेदेन गतिर्गतिनामक्रमोदयात् संपाद्यो जीवपर्यायः पर्यन्तो विभागो
 यस्य तथा नं, अनुपरिवर्त्तने संसारं-भवमिति, १ । सर्वगतीनां देवादिसम्बन्धिनीनां प्रस्कन्दागमनानि करिष्यन्ति अनन्तान् अकृतपुण्याः
 अग्रहिताश्चानिरोधलक्षणपवित्राऽनुष्ठानरहिताः ये च न भृष्यन्ति धर्मं-श्रुतरूपं धर्मं श्रुत्वा च ये प्रमाद्यन्ति-क्षुथयन्ति संवरात्मकं
 नाज्जुविष्टन्तीत्यर्थः २ । अनुशिष्टमपि गुरुणोपदिष्टमपि बहुविधं-बहुप्रकारं धर्म्ममिति सम्यन्वः पाठान्तरे तु अनुशिष्टा-अनुशासिता च
 बहुविधं यया भवति तथा, मिट्ठयाट्ठयो नरा अनुद्वयो-अधर्मिणाः यद्धनिष्ठाचितकर्मणिः, तत्र चदं-प्रदेशेषु संश्लेषितं, निष्ठाचितं-
 रटतरचदमपवर्त्तनादिश्रणानामपिपीकृतं इति भावः शृण्वंति केवलं अनुमत्यादिना धर्मं-श्रुतरूपं न च पुनः कुर्वन्तीति भावः ३ । किंश-
 यं कुरुं ? न शुक्यं चे इति पादपुरेण यत्-यस्मात् नेच्छथ औपधं मुधा-प्रत्युपकारानपेक्षतया दीयमानमिति गम्यं, पातुमापातुं,
 किंरूपमौपधमित्याह-निनवचनं गुणमधुरं विरेचनं-त्यागकारि सर्वदुःखानां ४ । पञ्चैव प्राणातिपाताद्याश्रवद्वाराणि उज्झित्वा-त्यज्या

पंचेवय ऊज्झिऊण पंचेवय रक्खिउण भावेण कम्मरयविप्पमुक्का सिद्धिबरमणुब्जरं जं ति ॥५॥
इति आसवादारा सम्मत्ता

पञ्चव प्राणातिपातविरमणादि संवरं रक्षित्वा पालयित्वा भावेन अन्तःकरणवृत्त्या, कर्मजो विप्रमुक्ता इति प्रतीतं, सिद्धानां मध्ये वराः सिद्धिवराः सकलकर्मक्षयलभ्या भावसिद्धिरिति अतएव अनुचरां सर्वोत्तमां सिद्धिं याति-गच्छन्ति ॥५॥

तत्समाप्तौ च सम्पूर्तिमानाः व्याख्यातः आश्रवद्वाराः, तत्रास्य श्रुतस्कन्धस्य प्ररूपणा नोक्ता परमेकोधिकारः आश्रवद्वाररूपो व्याख्यातः, यदुक्तं नन्वध्ययने—

'से किं तं पण्हावागरणाइं पण्हावागरणेसु णं अट्टुत्तरं पसिणसयं अट्टुत्तरं अपसिणसय अट्टुत्तरं पसिणापसिणसयं तं जहा-अंगुठ-पसिणाइं, बाहुपसिणाइं, अद्दागपसिणाइं अत्रेवि विचित्ता दब्बाइं विज्झाइसया नागसुवण्णेहिं सद्धिं दिव्वा संवाया आघविज्झंति, पण्हावागरणाणं परित्ता वायणा संखिजा अणुओगदारा संखेजा वेढा संखेजा सिलोगा, संखेजाओ निज्जुत्तीओ संखेजाओ संगहणीओ संखेजाओ पडिवत्तीओ, से णं अंगट्टयाए दसमे अंगे सुयवंधे पणयालीसं उदेसणकाला पणयालीसं समुदेसकाला संखेजाइं पयसह-स्साइं पयमेणं संखेजा अक्खरा अणंता गमा अणंता पज्जावा परित्ता तसा अणंता थावरा सासयगडनियद्वनिकाइया जिणपन्नत्ता मावा आघविज्झंति पण्हविज्झंति परूविज्झंति दंसिज्झंति निदिसिज्झंति उवदंसिज्झंति से एवं आया से एवं नाया एवं विन्नाया एवं कर-चरणपरूवणा आघविज्झंति से तं पण्हावागरणाइं इत्यादि वक्तव्यताद्वारेण श्रुतस्कन्धस्यैकता ततस्तत्प्रतिपक्षभूतानां संवरणां द्वाराणां ।

इति श्रीसुधर्मस्वामि सुविहितपरम्परायात् श्रीमज्जगचन्द्रशूरिपट्टालङ्कार-श्रीदेन्द्रशूरि-श्रीमत्तपागणविरुद्धारकपट्टपरम्परायात् भट्टारकश्रीआनन्दविमलशूरिपट्टोदयशूलचूलालङ्कार-भट्टारकश्रीविजयदानशूरिपट्टभूषणश्रीहीरविजयशूरिपट्टस्थ-सर्वाश्रीविजयसेनशूरिपट्टसुवर्णानलचूलायमानश्रीविजयदेवशूरिशिष्य-श्रीविजयसिंहशूरिपट्टनन्दनवनपारिजातायमानभट्टारकश्रीविजयप्रभशूरिपादपद्मोपासनप्राप्तोपसं-पद्मभिक्षया श्रीमत्तपागणगगनांगणदिनमणिभट्टारक-भट्टारकश्रीमदानन्दविमलशूरिशारमूल्यशिष्य-श्रीमदूर्ध्वसिंहगणेशिव्यश्रीजयविमलमणि-विनेयश्रीकीर्त्तिविमलमणिपादपद्मोपसेवि-श्रीविनयविमलमणिपट्टालङ्कृति-समानश्री धीरविमलमणि-विनयिशिष्यैः संविज्ञापयश्रीनयविमलमणिभिरपरनामश्रीज्ञानविमलशूरिभिर्विरचितायां प्रश्रव्याकरणसूत्रवृत्तौ

इति प्रश्रव्याकरणे पञ्चमाध्ययन विवरणं समाप्तं, तत्समाप्तौ चाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ॥

इति श्रीसूरिपुरन्दरज्ञानविमलसूरिविरचित

प्रश्रव्याकरणाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ।

इति श्रीसुधर्मस्वामि सुविहितपरम्परायातश्रीमजगच्चन्द्रसूरिपट्टालङ्कार-श्रीदेन्द्रसूरि-श्रीमत्तत्पत्तणविरुद्धधारकपट्टपरम्परायातभट्टारकश्रीआनंदविमलसूरिपट्टोदयशैलचूलालङ्कार-भट्टारकश्रीविजयदानसूरिपट्टभूषणश्रीहीरविजयसूरिपट्टस्य-सवाईश्रीविजयसेनसूरिपट्टसुव-
णचिलचूलायमानश्रीविजयदेवसूरिशिष्य-श्रीविजयसिंहसूरिपट्टनंदनवारिजातायमानभट्टारकश्रीविजयप्रभसूरिपादपद्मोपासनप्राप्तोपसं-
पद्भिस्तथा श्रीमत्तत्पत्तणगगनगणदिनमणिभट्टारक-भट्टारकश्रीमदानंदविमलसूरीश्वरमूल्यशिष्य-श्रीमदूर्ध्वसिंहगणिशिष्यश्रीजयविम-
लगणि-विनेयश्रीकीर्तिविमलगणिपादपद्मोपसेवि-श्रीविनयविमलगणिपट्टालङ्कृति-समानश्री धीरविमलगणि-विनयिशिष्यः संविज्ञाप-
यश्रीनयविमलगणिभिरपरनामश्रीज्ञानविमलसूरिभिर्विरचितायां प्रश्नव्याकरणसूत्रवृत्तौ

इति प्रश्नव्याकरणे पञ्चमाध्ययन विवरणं समाप्तं, तत्समाप्तौ चाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ॥

इति श्रीसूरिपुरन्दरज्ञानविमलसूरिविरचित

प्रश्नव्याकरणाश्रवाध्ययनानां विवरणं समाप्तम् ।